

THALASSA

PSZICHOANALÍZIS-TÁRSADALOM-KULTÚRA

2006/1

FREUD 150 ÉVE A PÁCIENSEK SZEMÉVEL

SZERGEJ PANKEJEV:

**Emlékeim
Sigmund Freudról**

**ÁBRAHÁM MIKLÓS –
TÖRÖK MÁRIA:**

**A Farkasember
bűvös szava**

SABINA SPIELREIN:

Naplórészletek

H. D.:

**Tisztelgés
Freud előtt**

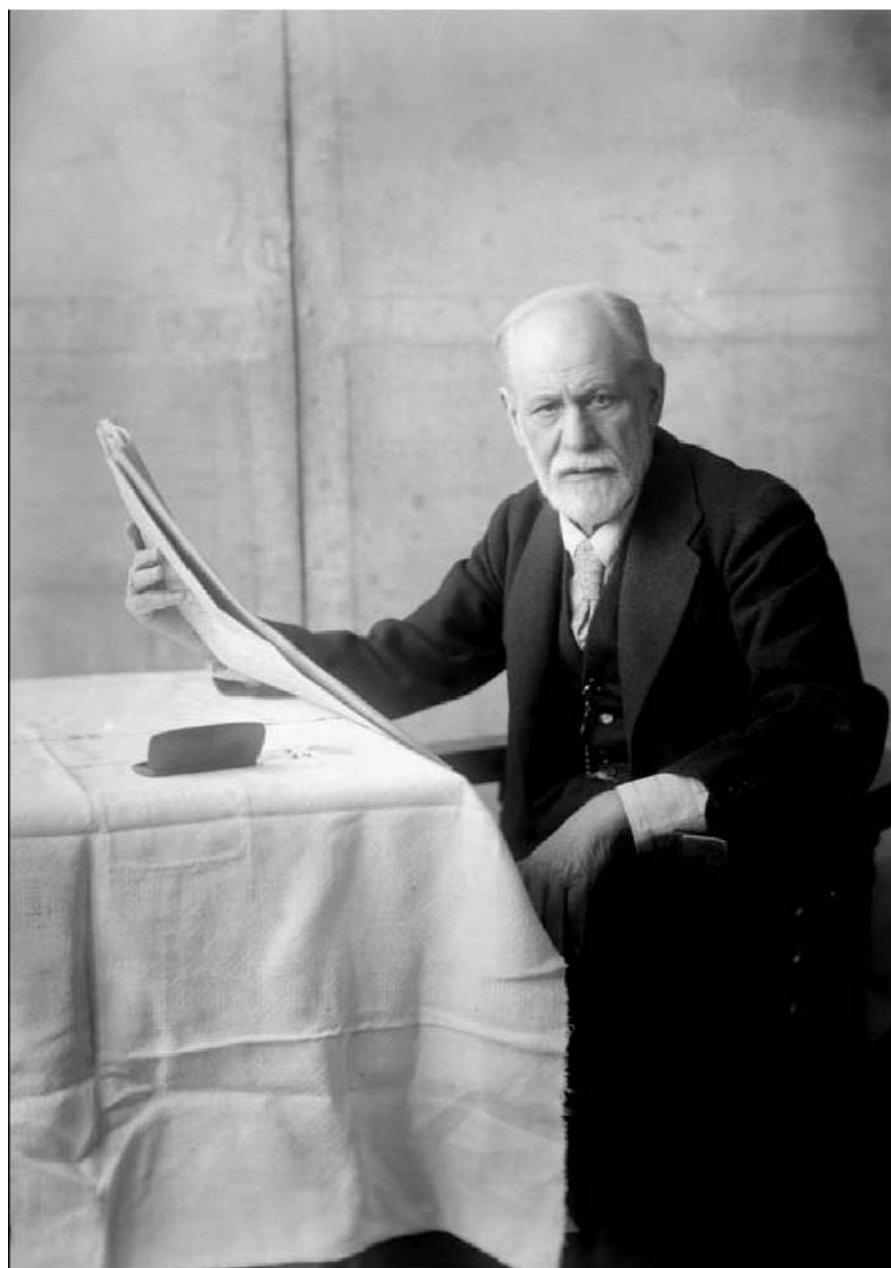
SUSAN S. FRIEDMAN:

Szemben a mesterrel

DIANNE HUNTER:

Anna O. esete

THALASSA görögül tengert jelent. Más nyelveken ez a címe Ferenczi Sándor egyik nevezetes írásának, a **Katasztrófák a nemi működés fejlődésében** című könyvének. Folyóiratunk címével Ferenczi klasszikus művére, egyben az őstenger, a forrás, az anyaméh, a kezdet szimbolikájára kívánunk utalni.

Az 1989-ben alapított és 1990 óta megjelenő **Thalassa** a huszadik század elejének ahhoz a hagyományához nyúl vissza, amelyben a pszichoanalízis a korabeli kultúrával, irodalommal, társadalomtudománnyal szoros összhangban hatott és fejlődött. A **Thalassa** ezt a hagyományt igyekszik feleleveníteni, ugyanakkor arra törekszik, hogy lépést tartson a modern társadalomtudományok és a pszichoanalízis legújabb fejleményeivel is.

A **Thalassa** nem pszichoanalitikus szakfolyóirat. „Műhely” rovatunkban azonban szívesen közlünk klinikai-terápiai vagy technikai-módszertani cikkeket, esetismertetések is, különösképpen olyanokat, amelyek általánosabb, történeti vagy elméleti szempontból is figyelemreméltóak. A **Thalassa** független folyóirat, nem kötelezi el magát egyetlen lélekelemzési irányzat mellett sem, de hangsúlyozott figyelemben kívánja részesíteni a pszichoanalízis filozófiai és társadalomtudományi alapjait és alkalmazási lehetőségeit bemutató és elemző írásokat. Feladatának tekinti, hogy hírt adjon az ilyen irányú hazai és külföldi törekvésekről. Mint interdiszciplináris folyóirat, hasábjai nyitva állnak a humán tudományok minden olyan művelője számára, akinek kérdésvetése a pszichoanalízissel érintkeznek, és ezzel kapcsolatban érdemi mondanivalója van.

2005/1. számunk központi témája a szexualitás és szubjektum viszonyának problémája volt.

2005/2–3. számunk József Attila – hatások és párhuzamok címmel a költő életének és művének pszichoanalitikus vonatkozásait tárgyalta. Következő, 2006/2–3. számunk a pszichoanalízis és a társadalomkritika kapcsolatát vizsgálja Otto Gross, Wilhelm Reich, Walter Benjamin, Erich Fromm, Theodor Wiesengrund-Adorno és mások munkái kapcsán.

A Thalassa Alapítvány ezúton is tisztelettel mond köszönetet mindazoknak, akik az elmúlt időszakban közvetlen adományaikkal, valamint személyi jövedelemadójuk 1%-ával támogatták az alapítvány kiadói tevékenységét. Kérjük, hogy amennyiben módja és lehetősége van rá, a jövőben is támogassa kiadványaink megjelenését, amelyet előre is köszönünk. **A Thalassa Alapítvány bankszámlaszáma: 10200902–32711015, adószáma: 18013784-1-41.**

Ára: 980,- Ft

TARTALOM

Bevezető (*Erős Ferenc*) 3

EMLÉKEZŐ PÁCIENSEK,
EMLÉKEZETES TERÁPIÁK

Szergej Pankejev: Emlékeim
Sigmund Freudról 5
Ábrahám Miklós–Török Mária:
A Farkasember bűvös szava 23
Sabina Spielrein:
Naplórészletek 49
H. D.: Tisztelgés Freud előtt 63
Susan Stanford Friedman:
Szemben a mesterrel. Együtt-
működés és intimitás H. D.
és Freud kapcsolatában 75
Dianne Hunter: Hisztéria,
pszichoanalízis és feminizmus.
Anna O. esete 101

MŰHELY

Vajda Júlia: A terápiás hatás
mint melléktermék 123
Kovai Melinda: A „minőség
forradalma” és a „szellem
váladékai”. Orvos és páciens
Németh László Hipertónia
leveleiben 137

FÓRUM

„A pszichoanalízis
szabadságfilozófiájának
köszönheti nagyságát”.
(Interjú *Elisabeth*
Roudinescóval) 151
Fecskó Edina–Papp Orsolya:
Kettős tükörben. Beszámoló
a Harmadik Európai
Pszichoanalitikus
Filmfesztiválról 156

Emlékezés *Rajka Tiborra*
(*Szónyi Gábor*) 169

KÖNYV

Hárs György Péter: Pszicho Ana
Logosz (*Huszár Ágnes*) 172

HÍREK, INFORMÁCIÓK 176

ENGLISH SUMMARIES 187

CONTENTS 191

THALASSA

A Ferenczi Sándor Egyesület lapja

ALAPÍTVÁ 1989-BEN

Thalassa Alapítvány, Budapest

17. évfolyam, 1. szám, 2006

A szerkesztőbizottság tagjai

BAKÓ TIHAMÉR, BÓKAY ANTAL, BORGOS ANNA,
ERŐS FERENC (a szerkesztőbizottság elnöke), HÁRS GYÖRGY PÉTER,
HIDAS GYÖRGY, KOVÁCS ANNA, LÉNÁRD KATA, MÉSZÁROS JUDIT,
VAJDA JÚLIA, VALACHI ANNA

Olvasószerkesztő

PALKÓ MAGDA

E számunk megjelenését

nka
Nemzeti Kulturális Alapprogram

a **Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma**,
a **Nemzeti Kulturális Alapprogram**, a **Pécsi Tudományegyetem**
és a „**Lélekben Otthon**” Alapítvány támogatja

Jelen számunk előkészítéséhez hozzájárult
az **OTKA T46600** sz. projektje

A kéziratokat a következő címre kérjük elküldeni:
Thalassa szerkesztősége, c/o MTA Pszichológiai Kutatóintézet,
1394 Budapest, Pf.: 398. Tel., fax: (36-1) 239-6043
E-mail: thalassa@mtapi.hu
Honlap: <http://www.mtapi.hu/thalassa>

A Thalassa a Pécsi Tudományegyetem Pszichológiai Doktori Iskolája
elméleti pszichoanalízis programjának és az MTA Pszichológiai
Kutató Intézetének közreműködésével készül.

Terjeszti a Filagóra Pszichológiai Könyvesbolt,
1085 Budapest, Üllői út 2–4. (Tel: 411-0495)
E-mail: filagora@hdsnet.hu

ISSN 0865-9362

Thalassa Alapítvány, 2006
Felelős kiadó: VAJDA JÚLIA
Nyomdai előkészítés: KISS GYULA
Borítóterv: HARSÁNYI TAMÁS

BEVEZETŐ

A *Thalassa* jelen száma a Freud-évforduló alkalmából jelenik meg. 2006. május 6-án lesz százötven éve annak, hogy Freibergben, egy morvaországi kisvárosban, a mai Příborban Jakob Freud textilkereskedő harmadik gyermekeként Sigmund Freud világra jött. Három éves volt, amikor szüleivel Bécsbe költözött, s Freud csaknem nyolc évtizeden át, 1938-ig ennek a városnak maradt lakója. Ausztria német megszállása után szűkebb családjával együtt Londonba menekült, ahol egy évvel később, 1939. szeptember 2-án meghalt. Az objektív életrajzi *tények* szigorú időrendi sorrendbe állítják Freud élete nyolcvanhárom évének eseményeit, és éles cezúrát vonnak a nyolcvanhárom év és az azóta eltelt hatvanhét esztendő között. Az életrajzi *elbeszélések* azonban folytonosan újraírják az élettörténetet, újabb és újabb perspektívából vizsgálva a pszichoanalízis megalapítójának emberi jellemvonásait, gondolkodása tudományos forrásait és törekvéseit, kulturális, szellemi beágyazottságát. Az utóbbi évtizedek kutatásai és az újabban napvilágot látott dokumentumok (levelezések, magánfeljegyzések, naplók, interjúk stb.) nyomán ma már sokkal árnyaltabb és differenciáltabb képet alkothattunk Freudról, mint amilyent a klasszikus biográfiák (elsősorban Ernest Jones „heroizáló” Freud-életrajza) nyújtanak számunkra.

A történet tehát korántsem ért véget Freud halálával. Az „alapító diskurzus” (Michel Foucault) és a szerzőnek ebben a diskurzusban elfoglalt helye éppen az utólagos felfedezések, revíziók és kiegészítések révén válik érthetővé. A freudi életműre is igaz az, amit Umberto Eco mond a műalkotásról *Nyitott mű* című könyvében: „Ez a befejezett, tökéletesen kalibrált szervezetének tökéletességébe *zárt* forma [...] nyitott: ezernyi – megismételhetetlen egyediségét érintetlenül hagyó, ám egymástól eltérő – értelmezés lehetősége. Ekkor minden használat *in-*

terpretáció is, kivitelezés is, mivel a mű minden használatban eredeti, új perspektíva szerint kel életre”¹

A freudi életműhöz szervesen hozzátartoznak az *esettörténetek*, amelyek ugyancsak nyitottak az újraértelmezésre. Így például Anna O., Dóra vagy a „Farkasember” története folytonosan újraírható, újabb és újabb terápiás, életrajzi vagy elméleti szempontokkal gazdagítva az eredeti történetet. Voltak páciensek, akik nem csak Freud díványán mondták el történeteiket, hanem meg is írták őket, mindazokkal a reflexiókkal együtt, amelyeket Freudról és a vele való terápiás kapcsolatukról alakítottak ki. A publikált visszaemlékezések közül a legismertebb Szergej Pankejev orosz földbirtokos, majd bécsi emigráns, a „Farkasember” néven elhíresült páciens önéletrajza, és H. D., azaz Hilda Doolittle amerikai költő Freudról szóló visszaemlékezése. Jelen számunkban mindkettőből közlünk részleteket. Ugyancsak jelen számunkban olvasható néhány részlet egy másik orosz, Sabina Spielrein naplójegyzeteiből, amelyek évtizedekkel szerzőjük halála után kerültek elő. Spielrein – a pszichoanalízis korai történetének egyik legérdekesebb páciense, aki később maga is pszichoanalitikussá vált –, jelentős szerepet játszott Jung és Freud személyes élettörténetében éppúgy, mint kettejük viszonyának alakulásában.

A visszaemlékezéseken kívül jelen számunkban olvasható Ábrahám Miklós és Török Mária nagy feltűnést keltett tanulmánya a „Farkasember”-eset értelmezéséről, Susan Stanford Friedman írása H. D. és Freud kapcsolatáról, valamint Dianne Hunter elemzése a pszichoanalízis „alapító páciensének”, Anna O.-nak esetéről.

A Freud-évforduló a 2006-os év egyik jelentős kulturális és tudományos eseménye. Az évfordulóhoz Magyarországon is számos rendezvény kapcsolódik. A budapesti Osztrák Kulturális Fórum májustól novemberig tartó rendezvénysorozattal (tudományos konferenciával, filmhéttel és más programokkal) ünnepli Freudot; a budapesti Francia Intézetben június 1-én és 2-án „Ferenci Lacan után” címmel tartanak konferenciát, és június 15-én nyílik az Open Society Archives bemutatótermében a pszichoanalízis „budapesti iskoláját” bemutató kiállítás. Mindezeknek az eseményeknek a részletes programját a *Thalassa* jelen számában találja meg az olvasó.

Erős Ferenc

---

¹ Umberto Eco: *Nyitott mű*. Európa, Bp. 1998. 74. old.

EMLÉKEZŐ PÁCIENSEK, EMLÉKEZETES TERÁPIÁK

EMLÉKEIM SIGMUND FREUDRÓL

A Farkasembertől

[*Szergej Pankejev**]

Freudot 1910 elején ismertem meg. A pszichoanalízisnek és alapítójának neve akkoriban Ausztria határain kívül még csaknem ismeretlen volt. Mielőtt beszámolnék arról, hogyan kerültem egyáltalán analízisbe Freudhoz, szeretném feleleveníteni azt a vigasztalan helyzetet, amelyben egy neurotikus találta magát abban az időben, amikor még nem létezett pszichoanalízis.

Egy ilyen beteg az életbe visszavezető utat keresi, mivel konfliktusba került környezetével, majd elveszítette vele kapcsolatát. Egy ilyen beteg affektus-élete mindig „inadekvát”, azaz nem illeszkedik a valóságos élet külső körülményeihez. Az affektus célja nem a tudatos valóságos tárgy, hanem egy másik, amely a tudattalanjában rejtőzik, így neki magának is ismeretlen. Az affektus tehát rendre túllő a valóságos, a tudat számára hozzáférhető tárgyon. Amíg az embernek sejtése sem volt erről a tényállásról, csupán két lehetőség adódott az affektus inadekvát voltának értelmezésére. Az egyik magyarázat – így fogták fel a dolgot a laikusok – az affektus intenzitásának azon felfokozottságára támaszkodott, amely semmiféle kapcsolatban nem állt a valóságos helyzettel; azt mondták, hogy a beteg egyszerűen mindent eltúloz. A másik magyarázat abban állt – ezt a neurológusok és a pszichiáterek képviselték –, hogy a lelki folyamatokat a testből vezették le, és arról próbálták meg-

---

* A fordítás alapjául szolgáló kiadás: *Meine Erinnerungen an Sigmund Freud – Vom Wolfsmann. In: Der Wolfsmann vom Wolfsmann. Sigmund Freuds berühmtester Fall.* Ed. Muriel Gardiner. Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 1989, 169–189.

győzni a beteget, hogy esetében az idegrendszer funkcionális zavara áll fenn. Pedig a beteg azért ment el az orvoshoz, hogy úgyszólván kiöntse neki a szívét, és akkor azt a keserű csalódást kellett megélnie, hogy az alig hallgatta meg őt, abba pedig egyáltalán nem akart közelebbről belebocsátkozni, ami a beteget olyannyira foglalkoztatta. Azonban a beteg számára éppen az volt az ő saját őseredeti belső élménye, amit az orvos egy objektív tényállás úgyszólván jelentéktelen kísérőjelenségeként értelmezett. Így semmilyen kapcsolat nem jött létre a beteg és az orvos között. Olybá tűnt, hogy a lelki betegségben szenvedők kezelése zsákutcába jutott, amelyből nincs kiút.

Az imént mondottak alapján egyértelmű, hogy nekem sem volt jobb sorom, mint betegtársaimnak, akiket akkoriban a „neuraszténiás” gyűjtőnévvel illettek. Könnyebb esetekben előfordult, hogy az olyan fizikai terápiák, mint a vízkúra vagy a villanyozás bizonyos fokú javuláshoz vezettek, nálam azonban mindezek a módszerek teljes kudarcot vallottak. Ha befeküdtem egy szanatóriumba, akkor állapotom olyannyira romlott, hogy nem maradt más hátra, mint hogy a lehető legsürgősebben távozzam. Ezenközben tekintélyes számú orvossal konzultáltam, például Ziehen professzorral Berlinben vagy Kraepelin professzorral Münchenben, mindazonáltal semmiféle eredményt nem könyvelhettem el.

A máskülönben világhírnek örvendő Kraepelin professzornál vallott kudarcomat egyébként becsületes módon, ő maga ismerte el. Búcsúzásakor bejelentette, hogy téves diagnózist állapított meg nálam. Kérdésemre, hogy akkor most mit tegyek, újra meg újra a következő szavakkal felelt: „Hiszen látja, hogy tévedtem.” Végül azt tanácsolta nekem, hogy feküdjek be ismét egy szanatóriumba. Mindezek után nem volt meglepő, hogy aztán végleg lemondtam mindenfajta orvosi segítségről.

Aztán véletlenül megismerkedtem egy fiatal orvossal, Dr. D.-vel, aki pártfogásába vett és páratlan igyekvéssel próbált meggyőzni arról, hogy esetem semmiképpen sem reménytelen és hogy az eladdig próbált gyógyítási kísérletek csak azért vallottak kudarcot, mert téves kezelési módszereket alkalmaztak. Dr. D. a pszichoterápia lelkes híve volt, gyakran emlegette Dubois és Freud nevét és beszélt a „pszichoanalízisről” is, amelyről persze akkoriban – ahogy később megállapítottam – igencsak ködös elképzelése lehetett. Rábeszélő művésze oly nagy volt, az én lelki állapotom pedig oly siralmas, hogy végül elhatároztam, utolsó kiütésként, Dr. D.-vel megpróbálkozom.

Ekkor kezdődött meg Dr. D.-nél „analízisem”, amelyen ő tulajdonképpen csak kötetlen kibeszélést értett páciens és orvos között. Jóllehet

ez csupán a tudat felszínén történt meg, mégis az volt benne a jó, hogy immár volt egy olyan orvosom, aki teljes bizalmamat élvezte, és akivel kedvem szerint mindenről beszélhettem, ami csak foglalkoztatott. Így tartottam fenn magam egy darabig a víz színén, mígnem Dr. D. maga volt olyan belátó, hogy elismerje, erői nem bizonyulnak elegendőnek a feladathoz, melyet magára vállalt, következésképpen hogy valamit tenni kell. Először egy „világkörüli út” és hasonló vállalkozások ötlete jutott az eszébe, aztán viszont Dr. D. valami sokkal kézenfekvőbb dolgot javasolt nekem, nevezetesen egy kúrát Dubois-nál Svájcban, ahová ő maga is elkísérne.

Ha Dr. D. megmaradt volna eredeti tervénél, akkor az én életem teljesen másképp alakult volna. A sors azonban nyilvánvalóan másképp akarta.

Utunk Bécsen keresztül vezetett, ahol körülbelül két hetet akartunk tölteni. Ott Dr. D. találkozott néhány kollégájával, akik felhívták a figyelmét arra, hogy a pszichoanalízis elválaszthatatlan Freud nevéből, és hogy ezért először vele kellene „próbálkoznunk”. Egyetérttem ezzel a javaslattal; Dr. D.-vel együtt már másnap felkerestük Freudot.

Freud külső megjelenése rendkívül megnyerő hatást tett rám. Freud akkor az ötvenes évei közepén járt és szemlátomást a legjobb egészségnek örvendett. Közepes termetű, átlagos testalkatú ember volt. Rövidre nyírt, már megőszült szakáll keretezte ovális arcában azonnal feltűntek nekem okos fekete szemei, melyek fürkészőn tekintettek az emberre, anélkül azonban, hogy ezzel bármilyen rossz érzést keltenének. Freud kifogástalan öltözeke és egyszerű, de magabiztos viselkedése rendszeretire és belső kiegyensúlyozottságra engedett következtetni. Freud viszonya a dolgokhoz, sőt már az a mód is, ahogyan az embert meghallgatta, feltűnően különbözött azon híres kollégáitól, akiket előzőleg alkalmam nyílt megismerni és akiknél, mint már korábban említettem, mindenfajta mélyebb pszichológiai megértést nélkülözni kellett. Így már a Freuddal való első találkozáskor éreztem, hogy egy egészen kiváló személyiséggel van dolgom.

Freud aztán elmagyarázta, hogy esetemet pszichoanalitikus kúrára alkalmasnak találja, hogy azonban pillanatnyilag igen elfoglalt, tehát nem tudna új pácienszt fogadni. Annyiban viszont mégiscsak adódna megoldás, hogy amikor a Cottage-szanatóriumban naponta felkeresi egy nőbetegét, akkor utána ott tudna kezelni engem, ha egyetérttek azaz, hogy pár hétre beköltözzem a Cottage-szanatóriumba.

Emlékszem, hogy ez a javaslat meghökkentett bennünket és már azt fontolgattuk, hogy Svájc felé folytassuk utunkat. A hatás azonban, melyet Freud tett rám, annyira kedvező volt, hogy rábeszéltem Dr. D.-t Freud javaslatának elfogadására. Így aztán beköltöztem a Cottage-szanatóriumba, ahol a délutáni órákban Freud naponta eljött hozzám. Már az első órák után az volt az érzésem, hogy végre megtaláltam, amit oly sokáig kerestem.

Számomra valósággal megvilágosodást jelentett, amikor alapítója szájából hallhattam az emberi psziché számomra teljesen új tanának alapvető gondolatait. Itt tényleg a lelki folyamatoknak merőben új felfogásáról volt szó, melynek semmi köze nem volt ahhoz az iskolás pszichológiához, amelyet a könyvekből ismertem és amellyel semmit nem tudtam kezdeni. Azonnal megértettem, hogy Freudnak az emberi lélek eleddig nem kutatott területét sikerült felfedeznie, és hogy ha az ember ezen az ösvényen követi őt, akkor egy teljesen új világ tárul fel számára.

A „klasszikus” pszichiátria hibája éppen az volt, hogy a tudattalannak és mechanizmusának sajátos törvényeit nem ismervén, mindent a szomatikusból, a testből vezetett le. E téves nézet további következményeképpen túl éles határvonalat húzott „beteg” és „egészséges” közé. Minden, amit egy neurotikus tett, az e felfogás szerint eleve „beteges” volt. Ha például beleszeretett egy lányba vagy asszonyba, akkor azt „mániás” állapotként vagy pedig „kényszerként” értelmezték. Freud számára ellenben nagyon is elképzelhető volt, hogy bizonyos körülmények között az „áttörés a nőhöz” a beteg „legnagyszerűbb teljesítményének”, élni akarása bizonyítékának és önmagából építkező gyógyulási kísérletnek tekinthető.

Ez már abból következett, hogy a pszichoanalízis felfogása szerint „beteg” és „egészséges” között nincs éles határ, és hogy az egészséges embereknél is a tudattalan szféra a döntő, amit ők mindazonáltal nem akarnak tudomásul venni. Mert ez gátolná cselekvéseiket, amiért egyúttal arra törekednek, hogy racionalizálások és minden lehetséges fogás révén bebizonyítsák maguknak, hogy gondolatmeneteik és elhatározásaik tisztán ésszerűek és ezért egyszersmind teljes értékűek is. Noha Freud bizonyára nem becsülte alá a kóros elemeket pácienseiben, mégis mindig arra törekedett, hogy a betegség salakjától megtisztítva az egészségeset támogassa és gyámolítsa. Bizonyára nem kell hangsúlyozni, hogy a két elemnek e szétválasztása a beleélőképesség igen nagy mértékét követeli meg, és a lélekgyógyász legnehezebb feladatai közé tartozik. Élénken el lehet képzelni, milyen megkönnyebbülést éreztem, amikor aztán Freud különféle kérdéseket tett fel nekem a gyerekkoromról, a szülői

házban honoló viszonyokról, stb., a legnagyobb figyelemmel hallgatott meg, és olykor elejtett egy megjegyzést, amely arról tanúskodott, hogy mindazt, amit addig átéltem, a legteljesebb megértéssel fogadja.

„Ön a betegsége okát mostanáig az éjjeliedényében kereste”, jegyezte meg Freud igen találóan, azokra a fizikai kezelési módszerekre célozva, amelyeknek addig alávettem magam. Amikor gyermeki töprengéseimről meséltem Freudnak, úgy vélekedett, hogy „csak egy gyerek tud ilyen logikusan gondolkodni”. És ugyanebben az összefüggésben egyszer „elsőrangú gondolkodónak” nevezett, ami nem csekély büszkeséggel töltött el, kivált, mivel gyermekéveimben állandóan rivalizáltam a nővéremmel, aki két és fél évvel idősebb és nálam különb volt, akivel azonban aztán később nagyon jól megértettük egymást.

Az új ismeretek, az a tudat, hogy bizonyos tekintetben „felfedeztem” Freudot, és az a remény, hogy újra egészséges leszek, állapotom gyors javulását eredményezte. Ekkor azonban Freud óvott a túlságosan nagy optimizmustól, mivel, ahogy azt ő igen helyesen előre látta, az ellenállások és az azokkal kapcsolatos nehézségek csak ez után várhatók. Amikor a megállapodásunkban kikötött idő letelt, visszatértem a panziómba, és attól kezdve Freud lakásán folytatódhatott az analízis.

Kezdetől fogva az volt az érzésem, hogy Freudnak különleges képessége van ahhoz, hogy mindenben betartsa a helyes mértéket. Freud jellemének ezt a vonását a IX. kerületi Berggassében található otthonában is megfigyelhettem.

Mintha csak ma lett volna, most is úgy emlékszem Freud két dolgozószobájára, melyek között az ajtó mindig nyitva volt, s amelyeknek ablakai egy kis udvarra néztek, ahol moccanatlan béke uralkodott. Már ez a két helyiség óhatatlanul meglepetést keltett az emberben, mivel semmi sem hasonlítottak egy orvosi rendelőre, hanem sokkal inkább emlékeztettek egy régészeti kabinetre. Itt az ember ugyanis mindenféle szobrocskát és egyéb meglehetősen sajátos tárgyakat fedezett fel, amelyekről azonban mindenki, még egy laikus is, nyomban tudhatta, hogy azok az ókori Egyiptom rég letűnt korszakaiból származó régészeti leletek. Itt ott a falakon is kőlapok voltak láthatók, amelyek ugyanezen korszakból való jeleneteket ábrázoltak. Néhány zöldnövény élénkítette a két helyiséget, és függönyök meg szőnyegek kölcsönöztek nekik meghitt jelleget. Így minden hozzájárult ahhoz, hogy itt az ember a modern élet rohanásától távol és a mindennapok gondjaitól megvédve érezhesse magát. Maga Freud úgy értelmezte a régészet iránti vonzalmát, hogy a pszichoanalitikusnak, hasonlóképp, mint az ásatásokon dolgozó archeológus-

nak, páciense pszichéjének számos rétegét kell feltárnia, mielőtt a legértékesebbhez, ám egyszersmind a legmélyebben elrejtetthez eljuthatna.

A rá váró rengeteg elvégzendő munka közepette Freudnak természetesen a lehető legszigorúbban kellett beosztania az idejét. Orvosi praxisát már kora reggel megkezdte, s az, ha az étkezésektől és egy röpké sétától eltekintünk, egész nap tartott, úgyhogy szinte bámulatba ejtő, ennek ellenére hogyan talált Freud lehetőséget arra, hogy ilyen mértékben tudományos és írói tevékenységének tudja szentelni magát. Ezen felül még minden évben nyár végén hosszabb pihenésre is elutazott, ami körülbelül két és fél hónapig tartott.

Ehelyütt most nem bocsátkoznék bele a Freudnál végzett kúrám minden fázisának részletes ismertetésébe. Csak annyit mondhatok, hogy az analízisben Freudnál nem annyira páciensnek, hanem sokkal inkább – szinte azt mondhatnánk – munkatársnak, egy tapasztalt természetű fiatalabb kollégájának éreztem magam, aki egy épp csak frissen felfedezett terra incognita felderítésére készül. Ez az új kutatási terület az analízisben annak a tudattalannak a szférája, amely felett a neurotikus elveszítette uralmát, amit vissza szeretne nyerni.

Az „együttműködés” ezen érzéséhez az a körülmény is hozzájárult, hogy Freud elismeréssel adózott a pszichoanalízis iránti érzékemnek, sőt egyszer azt mondta, jó volna, ha minden tanítványa olyan pontosan értené tanainak lényegét, mint én. Arról már esett szó, milyen nehéz megbarátkoznia egy egészségesnek Freud elméleteivel, mivel azok sérítik a hiúságát. Másként áll a helyzet a neurotikussal. Az a tudattalamban rejtőző ösztönöknek és azok céljainak erejét először úgyszólván a saját bőrén érzékeli, másodsor pedig, ha már pszichoanalitikus kúrának veti alá magát, akkor azzal elismeri, hogy saját erejéből nem képes megbirkózni saját magával.

Van azonban még egy fajtája az embereknek, akik számára minden elméleti ismeret, így a pszichoanalízis nyújtotta tudás is befogadható. Ezek olyan emberek, akiknél a gyakran „makulátlan értelem” mintha egyszerűen le volna metszve az ösztönerőktől.¹ Az ilyen emberek képesek arra,

---

¹ A Farkasemberről írt esettanulmányában Freud a következőképpen fogalmaz: „Makulátlan értelmét mintha lemetszették volna azoktól az ösztönerőktől, amelyek viselkedését a számára megmaradt kis élettéren belül uralták.” (Berényi Gábor fordítása). *Egy kisgyermekkorú neurózis története [„A Farkasember”] 1918 [1914]*, in: *A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* 84., Filum, Budapest, 1998.

hogy mindent a végső konzekvenciáig végiggondoljanak, azonban az abból adódó következtetéseket nem alkalmazzák saját magatartásukra. Ezt a figyelemreméltó sajátosságot Freud említi egyik értekezésében, azonban közelebbről nem bocsátkozik bele a témába. Ez az emberi lélek sötét területe, mégis azt hiszem, magyarázata abban keresendő, hogy az ilyen embereknél a „tárgymegszállás” túlságosan a tudattalan befolyása alatt áll. Ők nem a valóságos tárgyat hajszolják, hanem a fantáziaszüleményt, noha tudják, ezáltal miféle veszélyek fenyegetik őket a valóság részéről. Ők azonban megoldhatatlan probléma előtt állnak: vagy kikapcsolják az örömevet és úgy cselekszenek, ahogy az értelmük diktálja, vagy pedig azt teszik, amire érzéseik készítetik őket. Így aztán mindig rendkívül ésszerűen beszélnek és mindig ésszerűtlenül cselekszenek.

A modern művészetben megjelenő primitivizmus és a filozófiai egzisztencializmus ugyancsak az érzelmi elemet hangsúlyozza az értelem-szerűvel szemben. És amikor Jean-Jacques Rousseau azt mondja: „la prévoyance, la prévoyance, voilà la source de toutes mes souffrances” [a jövőbe látás, a jövőbe látás, íme minden szenvedésem forrása], akkor tudatosan foglal állást a valóságelvvel szemben. Freud azonban bizonyára az emberiség kulturális fejlődésének káros kísérőjelenségeként fogja fel az elfojtást, amely ellen küzd, magát a kultúrát viszont helyesli. Úgy gondolja, hogy a kultúra fejlődése a valóságelv kíméletlen kényszere alatt egy célszerű későbbi ösztönkielégülés javára a közvetlen ösztönkielégülésről való lemondás révén megy végbe. Minél inkább sikerül az analízis során leépíteni az ellenállásokat és tudatosá tenni az elfojtott tartalmakat, annál fogékonyabbá válik a páciens az orvos befolyására. Ez pedig azt eredményezi, hogy újból különböző érdeklődések élednek fel benne, és ismét kapcsolatokat kezd kiépíteni a külvilággal. Freud maga úgy vélte, hogy súlyos neurózisok esetében a kúra egyúttal a beteg nevelése is, és azt hiszem, aligha kell hangsúlyoznom, hogy Freud a legtapintatosabb módon végezte ezt a nevelő tevékenységet, és hogy a pácienseire gyakorolt tisztán emberi hatása, már pusztán kiváló személyisége okán is különlegesen jelentős és tartós volt. Már Freud megfogalmazásai is kivételes élvezetet jelentettek az embernek, ezek mindig beletaláltak a dolog lényegébe, és azt a legtömörebben fejezték ki. Egyenesen bámulatra méltó volt Freud emlékezőtehetsége, mindig mindent fejből tartott, észrevette a legapróbb részleteket is és – mondjuk a családi viszonyokat vagy hasonlókat – soha nem keverte össze.

Azonban mint az életben mindennek, orvos és páciens túl bensőséges kapcsolatának is megvannak a maga árnyoldalai. Maga Freud is úgy

gondolta, hogy ha a köztük kialakult baráti kapcsolat átlép egy bizonyos határt, akkor ez a kezelés szempontjából hátrányos hatású lehet. Ez könnyen belátható is: egyrészt fennáll az a veszély, hogy az orvos túl elnézővé és engedékennyé válik a pácienssel szemben, másrészt viszont az utóbbi ellenállásai növekednek az orvosra mint apapótlékra irányuló áttételben. Jóllehet Freud lényéből fakadóan minden személyeset a háttérbe szorított, és szüntelenül arra törekedett, hogy a lehető leg-tárgyszerűbb legyen, személyiségének vonzereje mégis túlságosan nagy volt, semhogy némi veszélyt ne jelentett volna.

Az analízis nagyon sok időt igényel; ezért egy nem túl tehetős ember csak nagy nehézségek árán tud élni vele. „Bevezettük”, mondta nekem egyszer Freud, „hogymindig van egy olyan betegünk, akit ingyen kezelünk”. Aztán hozzátette, hogy egy ilyen kezelés gyakran nagyobb ellenállásokkal jár együtt, mint egy fizetett kúra, mert ezekben az esetekben különösen erősen jelentkeznek és gátlóan hatnak a hála érzései. Én magam is ismerek egy esetet, amikor is Freud egy vagyonát veszített páciensét hónapokon keresztül ingyen kezelte és anyagilag is támogatta.²

A pszichoanalitikus kúra alatt, amely hosszabb ideig tart, a páciensnek gyakran adódik alkalma arra, hogy a legkülönbélebb dolgokról beszéljen az orvossal. Így például Freud egyszer elmesélte nekem, hogyan alakult ki a „pszichoanalitikus szituáció”. Ennek közismerten az a lényege, hogy a páciens egy díványon fekszik, miközben az analitikus mögötte, a dívány mellett foglal helyet, úgy, hogy az analitikust az analizálandó nem látja. Freud, ahogy elmesélte, eredetileg a másik oldalon ült a dívány mellett, úgy, hogy az analitikus és az analizálandó láthatták egymást. Ezt a helyzetet kihasználva egyszer egy nőbeteg minden lehetséges – vagy, jobban mondva, minden lehetetlen csábítási kísérlettel megpróbálkozott. Hogy az ehhez hasonló eseteket egyszer s mindenkorra ki lehessen zárni, Freud erről a helyről átült a szemközti oldalra.

---

² Visszaemlékezéseiben (*Erinnerungen 1919–1938*) a Farkasember felidézti az 1920-as évet, amikor négy hónapos utóanalízisét befejezte Freudnál: „Anyagi helyzetünk időközben olyan rosszra fordult, hogy talán már a lakbért sem lettünk volna képesek kifizetni, ha Freud professzor, akinek voltak angol páciensei, időről időre nem lát el pár angol fonttal.” Egy kérdésemre felelve 1970. szeptember 14-én kelt levelében a következőt írta nekem a Farkasember: „Utóanalízisemre 1919-ben nem az én kérésemre, hanem Freud professzor személyes kívánságára került sor. Amikor tudattam vele, hogy ezt a kezelést nem tudom megfizetni, készségét fejezte ki, hogy ingyen kezeljen engem.” (M.G.)

Nem nélkülöz némi iróniát Freudnak az az elbeszélése, hogyan kereste fel egyszer a rendelésén egy apró jelentéktelen ember, aki súlyos melankóliára panaszkodott. Amikor Freud a foglalkozása iránt érdeklődött, kiderült, hogy az illető Eisenbach, az időközben elhunyt, akkor legnevesebb bécsi komikus volt.

Amikor egyszer egy lelki folyamatot – már nem emlékszem, melyikről volt szó – a szokás hatalmával akartam magyarázni, Freud nem fogadta el ezt a magyarázatot. Úgy vélte: „Azt hiszi, hogy egy anya, aki a nyílt tengeren hánykódó fiáért aggódik, és aki minden este annak mielőbbi hazatéréséért imádkozik, megszokásból ugyanazt az imát fogja elmondani továbbra is, amikor a fia már hazatért?” Nagyon jól megértettem Freudnak ezt a reakcióját, mivel amikor még olyan keveset lehetett tudni az ember valóságos ösztönéletéről, nagyon sok mindent tévesen a „megszokás” számlájára írták. Freud aztán később annyiban korlátozta az örömet, hogy feltételezett egy ettől független ismétlési kényszert is. Ez úgyszólván egy lelki tehetetlenségi törvény, ez a minden élőlényben meglévő késztetés a nyugalomra, melynek végső célja lényegében a halál. Így jutott el Freud az Erősszal ellentétes „halálösztön” meglétének feltételezéséhez. A *Túl az örömen* (Jenseits des Lustprinzips) című tanulmányában foglalkozik ezzel a kérdéssel, ott azonban nem tesz említést a megszokásról. Kézenfekvő azonban, hogy ezt is egyfajta ismétlési kényszerre vezesse vissza az ember. Így Freud annak idején tett kijelentése úgy értelmezhető, hogy a megszokás jelentőségét nem szabad túlbecsülni, mivel csak akkor lép fel egyfajta ismétlési kényszerként, ha ezt a pszichikai automatizmust a belső és külső körülmények támogatják, és semmilyen erősebb impulzus nem hat ellene.

Minthogy akkor a pszichoanalízis bizonyos értelemben „Sturm und Drang”-időszaka még nem zárult le, Freud gyakran tért vissza erre a témára. Freud felfogása, egész tana annyira újszerű volt, hogy először mindenfelé óhatatlanul a leghevesebb ellenállásba ütközött. Kezdetben még azt sem tartották szükségesnek, hogy szembeszegüljenek a pszichoanalízissel, egész egyszerűen nem vettek tudomást róla. Hosszabb távon azonban természetesen nem lehetett teljesen figyelmen kívül hagyni. Ekkor a pszichoanalízist és annak megalapítóját, Freudot minden oldalról a leghevesebb támadások érték. Az erkölcsprédikátorok azért utasították el, mert túlságosan nagy jelentőséget tulajdonít a szexualitásnak, a hivatalos orvostudomány pedig mint „tudománytalant” vetette el. Freud egyszer azt mondta nekem, hogy ezeket az ellenségeskedéseket jóval többre tartja az agyonhallgatásnál. Hiszen ezzel elisme-

rik, hogy komoly ellenféllel van dolguk, akivel vitába kell szállni. Freud egyébként nem vette igazán komolyan a moralisták felháborodását; egyszer nevetve számolt be arról, hogy egy gyűlés, amelyen először mint „erkölcstelent” élesen támadták a pszichoanalízist, azzal fejeződött be, hogy a jelenlevők a legilletlenebb vicceket mesélték egymásnak.

Ezek a támadások egyébként azzal a következménnyel is jártak, hogy Freud kötelezve érezte magát arra, hogy a legnagyobb fokú objektivitással járjon el, és végkövetkeztetéseiből a legmesszebbmenőkig kiiktasson minden érzelmi és szubjektív elemet. Tudvalevőleg soha nem riadt vissza attól sem, hogy amennyiben gyakorlati munkája, tehát megfigyelés és tapasztalat alapján úgy ítélte meg, felülbírálja elméleti konstrukcióit. Igazolásául arra hivatkozhatott, hogy még egy olyan egzakt természettudomány sem jár el másként, mint a fizika, amely elméleti nézeteit mindig hozzáigazítja az empirikus kutatás aktuális állásához. Ugyanez volt érvényes Freudra is a kúra során végzett aprómunkáját illetően. Ha a beteg ötletei és álmái nem igazolták valamely feltételezését, akkor azt azonnal elejtette.

Családi életéről Freud nagyon ritkán beszélt, ami végül is a pszichoanalitikus kezelésre való tekintettel (áttétel stb.) érthető. Freud feleségével csakúgy, mint három fiával és két lányával olykor a lépcsőházban találkoztam, úgyhogy csak látásból ismertem őket. Legidősebb fiát, Dr. Martin Freudot, aki ügyvéd volt és az üzleti életben tevékenykedett, később közelebről megismertem, ez azonban a Freudnál végzett analízissel semmilyen módon nem függött össze. Mindenesetre az volt a benyomásom, hogy Freud családi élete igen békés és harmonikus. Egyszer egy analitikus óra alatt mondta el nekem Freud, hogy éppen akkor kapta a hírt, hogy kisebbik fia³ síelés közben eltörte a lábát, de hogy szerencsére könnyebb sérülésről van szó, úgyhogy marandó következménytől nem kell tartani. Továbbá ez alkalommal azt is megemlítette, hogy a három fia közül jellemében és habitusában ez a legfiatalabbik hasonlít a leginkább hozzá. A „legkisebb fiáról” Freud aztán később még egy másik alkalommal ismét beszélt nekem. Egy darabig foglalkoztatott a gondolat, hogy festő legyek. Freud lebeszélt ró-

---

³ Anna Freud megerősíti, hogy Freudnak nem a legfiatalabb, hanem a legidősebb fiát érte a baleset. Ez volt az egyetlen tárgyi tévedés, amelyet a *Visszaemlékezésekben* talált. Ami egyébként erről a legfiatalabb fiúról, az építészről szerepel, szerinte is helytálló. (M. G.)

la, és úgy vélekedett, hogy bizonyára meglennének hozzá a képességeim, azonban ez a hivatás nem elégítene ki engem, mert ugyan nem idegen tőlem a művészek szemlélődő természete, bennem azonban az ész-elvűség (egyszer „dialektikusnak” nevezett engem) dominál. Amellett érvelt, hogy olyan szublimálásra kellene törekednem, amely szellemileg teljesen igénybe vesz. Ebből az alkalomból mesélte el Freud, hogy a legkisebb fia, akiről éppen szó volt, szintén festő akart lenni, ezt a gondolatot azonban később elvetette és végül az építészetet választotta. „Csak akkor döntöttem volna a festészet mellett”, mondta az apjának, „ha vagy nagyon gazdag, vagy pedig teljesen szegény lennék.” Döntését lényegében azzal indokolta, hogy szerinte a festészetet vagy kedvtelenségként, tehát afféle fényűzőképpen művelheti az ember, vagy pedig komolyan kell vennie, akkor viszont arra is kötelezi az embert, hogy valami nagyot hozzon létre; mert ezen a területen „középszerűnek” számítani nem valami felemelő érzés. Meg aztán a szegénység, a háttérben működő „kemény kényszer” nem lebecsülendő hajtóerőt tud jelenteni és különleges teljesítményre sarkallhatja az embert. Freud lelkesen üdvözölte fia ilyen értelmű döntését és érvelését is meggyőzőnek találta.

Freud olyan nagy odaadással viszonyult a pszichoanalízishez, hogy az lényegesen befolyásolta egyéb irányú érdeklődését is. Ami például a festészetet illeti, Freud igen nagyra becsülte a régi mestereket. Mégiscsak fölöttébb behatóan foglalkozott Leonardo da Vinci egyik festményével és írt is róla egy tanulmányt. Nem nehéz belátni, hogy a reneszánsz festői különleges vonzerőt gyakoroltak Freudra, mivel abban a korban mégiscsak az ember állt az általános érdeklődés középpontjában és ezért a festészet tárgyát is az ember képezte. Viszont a táj iránt, így az impresszionisták iránt is csekély érdeklődést mutatott, mint ahogy általában a modern művészetért sem lelkesedett. A zenével Freudnak tulajdonképpen nem volt kapcsolata.

A világirodalom, a várakozásoknak megfelelően, nagymértékben leköötötte Freud érdeklődését. Lelkesedett Dosztojevszkijért, aki mindenki másnál jobb érzékeléssel hatolt be az emberi lélek mélységeibe és fűrkészte ki a tudattalan legrejtettebb rezdüléseit, hogy aztán mindezt művészi módon feldolgozza. Regényében, *A Karamazov testvérekben* Dosztojevszkij mégiscsak az apagyilkosságot, azaz az Ödipusz-komplexust írja meg. Műveiben álmok is felbukkannak. Emlékszem, hogy az egyik analitikus órán Freud pszichoanalitikus szempontból értelmezte Raszkolnyikov egyik álmát. A politikus Dosztojevszkij gyengéjét viszont Freud abban látta, hogy olyan hosszadalmas és fáradságos útra volt

szüksége ahhoz, hogy eljusson későbbi politikai meggyőződéséhez, miközben nála jóval jelentéktelenebb szellemek sokkal gyorsabban, így sokkal kisebb energiaráfordítással jutottak ugyanerre az eredményre. Fiatal korában Dosztojevszkij köztudottan egy titkos szövetség tagja volt, és Szibériába száműzték, ahonnan aztán büntetése letöltése után konzervatív világnézetű emberként tért vissza.

Tolsztojért Freud nem különösebben rajongott. Az a világ, amelyben Tolsztoj élt és amelyet ábrázolt, Freud számára túl idegen volt. Tolsztoj epikus volt és nagyszabású tablókat festett a 19. századi orosz felső tízezer életéből, de pszichológusként nem volt olyan mélyenszántó, mint Dosztojevszkij. Freudnak valószínűleg Tolsztoj éles szexualitás-ellenessége sem lehetett rokonszenves.

Amikor Maupassant iránti különleges vonzódásomról beszéltem Freudnak, a következőt jegyezte meg: „Nem vall rossz ízlésre”. Mint-hogy akkoriban Mirbeau, francia író volt divatban, aki meglehetősen merész témákat pedzegetett, megkérdeztem Freudtól, hogy tetszik ez neki; a válasz határozottan negatív volt.

Freud különleges előszeretettel viseltetett Anatole France iránt. Emlékszem, egyszer hogy mesélt el nekem Anatole France egyik könyvéből egy jelenetet, amely szemlátomást különösen nagy hatással volt rá. Két fontos isten vitatkozik arról, hogy a mitológia istenségeinek seregéből kié lesz a jövő. Ebben a pillanatban elhalad mellettük koldusnak öltözve Krisztus egyik tanítványa, akit a két római alig méltat figyelemre, nem is sejtván, hogy az egy olyan új vallás hirdetője, amely majd a régi isteneket le fogja taszítani helyükről és az egész világon megkezdni dialmenetét.

Freud tökéletesen értette a humoristákat is, például nagy tisztelője volt Wilhelm Buschnak. Egyszer Conan Doyle és az általa teremtett figura, Sherlock Holmes is szóba került közöttünk. Én azt gondoltam, hogy Freud általában elutasítja az efféle könnyed lektűröket, ezért meglepett, hogy ez egyáltalán nincs így, és hogy Freud ezeket az írókat is meglehetősen figyelmesen olvasta. Mivel végeredményben a pszichoanalízisben is közvetett bizonyításra van szükség, hogy rekonstruálni lehessen egy gyerekkori történetet, Freud nyilvánvalóan érdeklődött az efféle irodalom iránt is. Egyébként Conan Doyle (a minden hivatalos hatóságot megelőző amatőr detektív) oly híres hősének szellemi atyja tulajdonképpen nem is Conan Doyle maga volt, hanem senki más, mint Edgar Allan Poe az ő Monsieur Dupin-jével (erről részletesebben lásd Marie Bonaparte rendkívül érdekes pszichoanalitikus művét Poe-ról).

Egy olyan „raisonneur infaillible” [tévedhetetlen gondolkodó] számára, amilyen Poe is volt, kézenfekvő módon adódott, hogy Monsieur Dupin olyan képességgel ruházza fel, hogy az emberi cselekedetek legalaposabb megfigyelése és minden mellékkörülmény tekintetbe vétele révén a leghihetlenebb végkövetkeztetésekhez jusson el. E rendkívüli képességeknek köszönhetően, melyeket Poe „analitikusnak” nevez, sikerül Monsieur Dupinnek, Sherlock Holmes ezen előképének minden részletében rekonstruálni és felderíteni a Morgue utcában történt meglehetősen bonyolult és misztikus bűnesetet.

A politikai kérdések, mondhatni, teljesen hidegen hagyták Freudot. Egy másik szférához tartoztak, a pszichoanalízisnek és Freud hatáskörének területén jócskán kívül estek. Egyébként ebben a vonatkozásban úgy vélem, figyelemre méltó Freud imént említett véleménye Dosztojevszkijről mint politikusról. Amikor az ember ilyesfajta ítéletet alkot, általában abból az aktuális világnézetből szokott kiindulni, amelyet helyesnek tart. Egyesek például úgy vélhetik, hogy a kevésbé jelentős szellemek csak azért jutottak gyorsabban ugyanarra a meggyőződésre, mint Dosztojevszkij, mert anélkül, hogy sokat gondolkodtak volna, kritikátlanul átvették a konzervatív nézeteket. Megint mások pedig, akik az ellenkező politikai felfogást képviselik, azt róhatják fel Dosztojevszkijnek, hogy nem volt elég következetes és szilárd jellemű ahhoz, hogy megmaradjon korábbi forradalmi érzületénél. Azonban mindkét nézet szükségképpen olyan értékítéletet foglal magában, amit Freud nyilvánvalóan el akart kerülni. Innen a pszichikai folyamatokra alkalmazott tisztán természettudományos szemléletmódja, annak a két energiatömegnek az összevetése, melyek ugyanazon effektus előidézéséhez szükségesek. Pontosan itt vannak a pszichoanalízis határai, melyeket Freud nem akart átlépni.

Ehelyütt még egy kérdést szeretnék érinteni, amely ugyancsak egy határterületre vonatkozik. A filozófiában oly vitatott akaratszabadság problémájára gondolok. Mivel a pszichoanalízis a neurotikus betegségnek tüneteit elfojtott képzetekkel, tehát a tudattalanban lejátszódó folyamatokkal hozza okozati összefüggésbe, azt gondolná az ember, hogy az akaratszabadságot szigorúan elveti, következképpen mereven determinista álláspontot foglal el. Ez érhető tetten például Franz Alexander és Hugo Staub *Der Verbrecher und seine Richter* (A bűnöző és bírái) című tanulmányában. Eszerint egy döntés különböző erők eredménye, úgyszólván azok középárányosa. Az ember továbbsozhatné ezt a gondolatot, és akkor kijelenthetné, hogy ezek az erők gyakran el-

lentétes irányba hatnak, és mivel számunkra láthatatlanok, ezért érezzük kauzálisan megalapozatlannak ennek az együtt- illetve egymás ellenében működésnek az eredményét, azaz a döntést is.

Most azonban Freud egyik mondása jut eszembe, mely legalábbis egyfajta „szabad akarat” lehetőségeként fogható fel. Ez Freudnak az a kijelentése, hogy még az sem feltétlenül vezet automatikusan a páciens gyógyulásához, ha az elfojtott tartalom tudatossá válik, tehát még ha egy analízis eredményesnek tekinthető is. Egy ilyen analízis következtében a páciens olyan állapotba kerül – korábban ez egyáltalán nem volt lehetséges számára –, amely lehetőséget ad neki arra, hogy egészségesé válhasson. De hogy aztán valóban azzá is válik-e, az attól függ, hogy igazán kívánja-e a gyógyulást, hogy „akarja”-e. Freud ezt a situációt ahhoz a helyzethez hasonlította, amikor az ember vonatjegyet vált. Ez a jegy csupán csak lehetővé teszi az utazást, pótolni azonban nem pótolja. De hát mi is tulajdonképpen ez a gyógyulni akarás, és közelebből mi determinálja?

Freud viszonya a valláshoz közismert. Szabad szellem, volt és mindenfajta dogmatika ellenfele. Ettől eltekintve hangsúlyozza, hogy vallás és pszichoanalízis között nincs elvi ellentét, és hogy ezért egy vallásos érzületű ember is minden további nélkül lehet a pszichoanalízis híve.

A pszichoanalízis azt tekinti feladatának, hogy az elfojtott képzeteket tudatossá tegye, ez pedig a meglevő ellenállások leküzdését feltételezi. Ennek megfelelően Freud a pszichoanalízis szellemében az ellene irányuló támadásokat is belső ellenállások kifejeződésének tekintette. Valami magától értetődő jelenségeként fogta fel ezeket, mivel végül is ellenőrző instanciánk az elfojtott tudatossá válásával szemben védekezik. Freud ezen azt értette, hogy fejlődése során az emberiségnek háromszor kellett megélnie önszeretetének, azaz nárcizmusának súlyos megbetegedését. Először a felismerés, hogy Földünk nem a világ közép-pontja és hogy nem a Nap kering a Föld körül, hanem éppen fordítva, az kering a Nap körül; aztán Darwin származástana; most pedig, a pszichoanalízis révén, tudatos szféránk detronizálása a tudattalan javára, mely érzelmi életünket, tehát végső soron a dolgokkal szemben tanúsított magatartásunkat határozza meg.

Freudnak ez a beállítottsága természetesen óhatatlanul azt eredményezte, hogy – az alaptétel jegyében: mindent megérteni annyit jelent, mint mindent megbocsátani – azokhoz is békülékenyen viszonyult, akik tanát elutasították. Freudtól minden személyes gyűlölet idegen volt. Köztudott például, hogy Freud és Wagner-Jauregg bécsi pszichiáter kö-

zött feszült volt a kapcsolat; ennek ellenére soha nem észleltem, hogy Freud bármiféle ellenséges érzést táplált volna Wagner-Jauregg iránt. Csupán úgy vélte, hogy hiányzik belőle a mélyebb pszichológiai érzék. Minthogy azonban Wagner-Jauregg érdemei egészen más területhez – a progresszív paralízis szakaszába lépett malária kezeléséhez – kötődnek, így Freudnak ez az ítélete semmiféle törést nem okozott Wagner-Jauregg hírnevében.

(Mellesleg szólván egy jóval későbbi időpontban, amikor Freud már Angliába emigrált, egyszer alkalmam nyílt beszélni Wagner-Jaureggel egy hozzám közel álló esetről. Körülbelül fél évvel a halála előtt történt a dolog; Wagner-Jauregg akkor már aggastyán volt, azonban még meglehetősen jó erőben láttam. Nagyon rokonszenvesnek tűnt számomra. Míg Freud legjellegzetesebb vonása lényének komolysága volt és az, hogy egy meghatározott gondolatkörre összpontosít, Wagner-Jauregg inkább azt a benyomást keltette bennem, hogy egy régi vágású, kedélyes bécsi emberrel van dolgom.)

Az ellenfele személyével szemben tanúsított minden engedékenysége és türelme ellenére Freud annyiban nem ismert engedményt és kompromisszumot, amennyiben olyan dolgokról volt szó, amelyekre vonatkozóan nézete szerint egyszer már helyes ítéletet alakított ki. Hiszen az igazság kutatását tekintette a legfőbb elvnek. Freud az ember gondolkodóképességét és a szellem vívmányait tartotta a legtöbbre; nem az volt számára a fontos, amit az ember tesz, hanem az, amit gondol. Ezzel Freud nyilvánvalóan azt akarta kifejezni, hogy az érzést és gondolkodást mint az elsődlegest, a belőlük fakadó cselekedeteket pedig mint másodlagos minőségeket kell felfognunk. Freudtól ennek ellenére nem volt idegen az „emberi – túlságosan is emberi”. Ez például abból derül ki, hogy Freud egyszer megjegyezte, miszerint az a kielégülés, amelyet a szellemi munka és az e téren elért siker okoz, intenzitásában nem mérhető össze azokkal az örömezzésekkel, amelyeket közvetlen ösztöncélok elérése eredményez. Azokból éppen az élmény közvetlensége hiányzik, éppen az, amit a némiképp nyers, ám találó kifejezés – még nagyon jól emlékszem Freud e szavaira –, a „mooskosul jó” szókapcsolattal jelöl. Freudnak ezen a megjegyzésén átszüremkedett az a tudat, sőt némi melankólia is, hogy a szellemiségért is bizonyos áldozattal kell megfizetni: a közvetlen ösztönkielégülésről való lemondással.

A Freudnál folytatott kúrám befejezése előtt már több héttel gyakran kerültek szóba köztünk azok a veszélyek, amelyek a páciens és az orvos közötti túl szoros kapcsolattal járnak. Ha a páciens „megreked az átté-

telben”, akkor a siker nem lesz tartós, mivel hamarosan megmutatkozik, hogy az eredeti neurózis helyébe egy új lépett. Ebben az összefüggésben Freud úgy vélte, hogy ha egy kúra befejezésekor a páciens szimbolikus cselekedet gyanánt ajándékot ad az orvosnak, az valamelyest hozzájárulhat hálaérzésének és függőségének csökkentéséhez. Ezért elhatároztuk, hogy valami ajándékot adnánk Freudnak emlékébe. Mivel tudtam, hogy Freud különleges érdeklődést tanúsít a régészet iránt, egy „egyiptomi nőt”, egy mitrához hasonló fejfedőt viselő kis nőalakot választottam ajándéknak. Freud az íróasztalára tette a szobrocskát. Amikor két évtizeddel később egy képeslapban megláttam egy fényképet, amely Freudot íróasztalánál ülve ábrázolta, azonnal feltűnt nekem „az én” egyiptomi szobrocskám, amely számomra az analízisemet testesítette meg Freudnál, aki ráadásul egyszer „egy fejezetnyi pszichoanalízisnek” nevezett engem.

A Freudnál végzett kúra befejezése egybeesett az 1914-es nyár közepének világpolitikai szempontból oly mozgalmas időszakával. Kánikulai és füledt vasárnap volt, 1914 június 28., az a súlyos következményekkel terhes nap, amikor meggyilkolták Ferenc Ferdinánd osztrák trónörökösét és feleségét. Ezen a napon a Práterben sétáltam, és mivel a Freudnál végzett kúrának néhány nap múlva lett volna vége, gondolatban felidéztem a Bécsben töltött elmúlt éveimet. Ebben az időszakban néha olyan erősen léptek fel az ellenállások az áttételben, hogy már kételkedtem abban, hogy eredményesen fejeződhet be az analízisem Freudnál. Immár elmúlt ez az időszak, engem pedig az a boldogító érzés töltött el, hogy a Freudnál átélt minden nehézség ellenére „kitartottam”, és most majd gyógyultan hagyhatom el Bécset. Annak is nagyon örültem, hogy „jövendőbelim”, akit nem sokkal azelőtt mutattam be Freudnak, igen jó benyomást tett rá, és hogy helyeselte választásomat. A jövőt meglehetősen rózsás színben láttam, és ebben a reményteli hangulatban tértem haza sétából. Alig értem be a lakásba, amikor belépett a cseléd lány és átnyújtotta nekem az újság különkiadását, amely a főhercegi pár meggyilkolásáról szólt.

Amikor másnap viszontláttam Freudot, természetesen arról is beszéltünk, ami előző nap történt. Bécsben akkortájt meglehetősen izgatott szerbellenes hangulat uralkodott. Úgy véltem, téves következtetés volna egy egész népet mindenestül elítélni és a nép egészét bármiféle rossz tulajdonságokkal felruházni. Freud szemmel láthatóan nem osztotta ezt a nézetet, mivel úgy nyilatkozott, hogy alighanem vannak olyan népek, amelyeknél bizonyos rossz tulajdonságok jellemzőbben

fordulnak elő. Többek között megjegyezte, hogy ha Ferenc Ferdinánd uralomra jutott volna, akkor biztosan háborúba kerültünk volna Oroszországgal. Freud természetesen nem sejtette, hogy éppen a szarajevói merénylet fogja mozgásba hozni az eseményeket.

Amikor az első világháború után, 1919 tavaszán ismét találkoztam Freuddal és arról kezdtünk beszélni, hogy éppenséggel felfoghatatlan, hogy a huszadik században megtörténhetett egy ilyen tömegmészárlás, Freud közelebbről nem bocsátkozott bele ebbe a gondolatmenetbe, és rezignáltan csak annyit jegyzett meg, hogy „rosszul viszonyulunk” a halálhoz. Az első világháború utáni nagy világpolitikai eseményekkel kapcsolatban Freud inkább kiváráó magatartást tanúsított. Valami olyasmit mondott, hogy egy pszichoanalitikustól mégsem lehet elvárni, hogy ezeket az eseményeket helyesen ítélje meg vagy akár, hogy előre lássa azok további alakulását.

Akkor tudtam meg szintén Freudtól, hogy Jung, akiről mindig a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott, és akit korábban az utódának nevezett, időközben különvált tőle és immár a maga útját járja.

Már beszéltem Freud kiegyensúlyozottságáról és önuralmáról. Freud végül is egy új gondolatvilágot épített fel, amely, minden mástól eltekintve, nagyon sok energiát és kitartást követelt meg. Valósággal bámulatos volt az az akaratereő, amely Freudot jellemezte, jóllehet olykor csaknem a keménység látszatát kölcsönözte neki, mivel ez akkor sem hagyta el, amikor mégoly súlyos sorscsapások érték.

Például 1919–1920 telén Freudot igen fájdalmas veszteség érte idősebbik lánya korai halálával, aki, ahogy hallottam, különösen közel állt hozzá. A tragikus esemény másnapján találkoztam Freuddal. Szokás szerint nyugodtnak és higgadtnak mutatkozott, anélkül, hogy fájdalmát bármi módon elárulta volna.

Amikor Freud néhány évvel később szájüregi daganatban megbetegedett, éppolyan szilárdan viselkedett, mint annak előtte. Műtétnek kellett alávetnie magát, és amikor utána meglátogattam, és hogyléte felől érdeklődtem, úgy tett, mintha mi sem történt volna. „Az ember már csak megöregszik”, mondta, és olyan mozdulatot tett a kezével, amellyel az ember egyébként teljesen lényegtelen dolgokat szokott elintézni. Eközben Freud mint orvos valószínűleg teljesen tisztában volt betegségé komolyságával. Ezt az első műtéti beavatkozást ténylegesen is követte egy második, melynek során Freud szájpadlásának egy részét el kellett távolítani, úgyhogy attól fogva kénytelen volt szájpadlásprotézist viselni. Az valamelyest akadályozta a beszédben, de ezt alig lehetett

észrevenni. Azonban ez a szerencsétlenség sem tudta megtörni és a munkakedvét elvenni. Írói tevékenységének szentelte magát, mint korábban, és orvosi praxisát is tovább folytatta, mindazonáltal ez utóbbit csupán korlátozott időben.

Miután Hitler megszállta Ausztriát, Freud kivándorolt Angliába, ahol aztán a második világháború kezdetekor meghalt.

Úgy tartja a közmondás, hogy „senki sem lehet próféta a saját hazájában”, és ez sajnos Freud esetében is igazolódott. Jóllehet Freud csaknem egész életét Bécsben töltötte, és évtizedeken át itt dolgozott az emberiség számára oly jelentős művén, Ausztriában a pszichoanalízis kevésbé talál visszhangra, mint másutt. Feltehetően a kérdést, vajon miért van ez így? Talán azért, mert történetének utolsó időszakában Ausztria oly sok politikai és gazdasági válságon ment keresztül. De talán az a körülmény is közrejátszik ebben, hogy az osztrákoknak megvan az a szerencsés képességük, hogy sok mindenben viszonylag könnyedén túl tudják tenni magukat, és a franciákhoz hasonlóan inkább a kellemes és derűs oldalát nézik az életnek, amiből az következik, hogy kevésbé szenvednek a kompexusaiktól, és adott esetben könnyebben megbirkóznak velük.

Mindenesetre most, amikor Freud halála óta már eltelt egy évtized, itt volna az ideje, hogy a házban, ahol annak idején lakott a Berggassében, elhelyezzenek egy méltó emléktáblát, melyet arra járván még mindig nélkülöznünk kell.⁴

Schulcz Katalin fordítása

---

⁴ 1954 május 6-án, több mint két évvel az után, hogy a Farkasember megírta az itt közreadott visszaemlékezését, az Egészségügyi Világszervezet emléktáblát avatott fel a lakás ajtaján (M. G.). 1971-ben Bécs városa is emléklakettet helyezett el a Berggasse 19. bejáratánál, és ezzel a házat történeti szempontból jelentős épületként tüntette ki (a német kiadás szerk.).

*A FARKASEMBER BŰVÖS SZAVA**

Ábrahám Miklós–Török Mária

Bevezetés: öt év a Farkasemberrel

Öt év ... az analízis átlagos hossza. Ezeket az éveket a Farkasember társaságában töltöttük. Jelenlétét Freud, Ruth Mack Brunswick, Muriel Gardiner és végül saját munkái közvetítették. Velünk volt, nem személyesen, mint a páciens a díványon, hanem a róla szóló írások egykötetnyi gyűjteményén keresztül. E korlátozott méretű anyag minden része könnyen hozzáférhető volt (azon emlékiratok kivételével, amelyeket vizsgálódásaink során fedeztünk fel: Muriel Gardiner *The Wolf-Man and Sigmund Freud* [A Farkasember és Sigmund Freud] című könyvében]), ugyanakkor jelentős átdolgozást igényelt. Munkánk befejezését

---

* E tanulmány egz angol nyelvű változat alapján készült. (The Wolf Man's Magic World. In: *Literature and Psychoanalysis. A Reader*. Edited by Steve Vine. Palgrave Macmillan, Houndsmills, Basingstoke, Hampshire UK, 2005. 136–159.) A teljes angol szöveg *The Wolf Man's Magic World. A cryptonymy* címmel jelent meg Nicholas Rand fordításában (University of Minnesota Press, Minneapolis, é. n.). A szöveget összeveztettük a francia eredetivel (Nicolas Abraham et Maria Török: *Le verbier de l'Homme aux loups*. Flammarion, Paris 1976), amelynek a jelen angol változat csak egyes részeit tartalmazza (77–82, 87–91, 97–108, 111–131. old.) A francia kiadáshoz Jacques Derrida írt bevezető tanulmányt „Les mots anglais de Nicolas Abraham et Maria Török” címmel. Ábrahám Miklós és Török Mária életrajzát, néhány magyarul megjelent írását lásd a *Thalassa* 1998/2-3. számában, a Ritter Andrea és Erős Ferenc által szerkesztett *A megtalált nyelv* c. kötetben (Új Mandátum, Bp. 2001), valamint a Bókay Antal és Erős Ferenc által szerkesztett *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* c. kötetben (Filum, Bp. 1998). Az angol nyelvű kiadás jegyzeteit átvettük, a saját jegyzet-kiegészítéseinket (*A szerk.*) bejegyzéssel tettük megkülönböztethetővé. (*A szerk.*)

az anyag hosszas érlelésének kellett megelőznie. Ez akár annak kísérleti bizonyítékául is szolgálhat, hogy az analitikus folyamat nem kizárólag a páciens műve: két partner egyidejű fejlődését foglalja magába – egyszerre párhuzamosat és egymást kiegészítőt. Egyedülálló kísérletünkben a hosszan ismétlődő üléseket számtalan újraolvasás helyettesítette, vagyis ugyanazon írásoknak a folytonos felelevenítése.

A páciens így nem volt a folyamat része; csak az analitikus „dolgozott”. Ismételt meghallgatások öt évére volt szükség ahhoz, hogy ráhangolódjunk erre az egyszerre valóságos és elképzelt páciensre.

Közel két éve jött el a vég kezdete. Úgy tűnt, hogy a megfejtés az ég-ből hullik alá. Valójában már a kezdetektől fogva ott volt. De csak a meghallgatás számtalan hibája után fedte fel magát, amelyek különösen az álmok tekintetében voltak jellemzőek. A felfedezés abban állt, hogy a Farkasember gyermekkori nyelve az angol volt. Freudnak tizenhét évébe került, hogy rájöjjön erre és, hogy megfogalmazza döntő, ám szükséztű következtetéseit.¹

Mindezt csak azért kellett számításba vennünk, hogy megtaláljuk Freudnál az értékes utalást. Miért pont abban a pillanatban, nem később, nem korábban vagy... soha? Miért mi, és miért nem valaki más? „Véletlen” vagy egy „szerencsés felfedezés”? Csak egy harmadik fül szolgálhat válasszal, meghallgatva a mi meghallgatásunkat. Részünkről be kell vallanunk, hogy sokkal inkább a tárgy irányított bennünket, mint mi azt. A belátás mindig feszült pillanatokot és hiú tapogatózásokat követően jött el, a kegyelem pillanataiban, amikor a titkok hirtelen feltárukoztak, az aránytalanságok rendbe szerveződtek, az abszurditás értelmet nyert. Az angol mint kriptikus nyelv felfedezése döntő lépés volt: lehetővé tette, hogy azonosítsuk az aktív és rejtett szavakat. Ám ez semmiképpen sem volt elegendő ahhoz, hogy az interpretáció eszközévé váljon. A forrásszavakat mind ismertük, szinte az összes *archeonimát*, ám semmi nem olvasztotta őket össze koherens egészszé. Egészen addig a napig, amíg egy újabb felfedezést nem tettünk: az archeonimák dialógus formájába rendeződnek. Ezután már csak az utolsó lépés volt hátra a hipotézis felállításához: a korai traumatikus jelenetet áthelyezték, kriptába zárták, enkriptálódott. Ismertük a farkasokról szóló rémálom

---

¹ Ábrahám és Török a Farkasembernek Freud 1927-es „A fetisizmus” című írásában való rövid felbukkanására utal. [Magyarul lásd in: Sigmund Freud Művei, VI. köt. *Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások*. Filum, Bp. 1997, 153.]

jelentését. Mi több, minden álmom és tünet fokozatosan hozzáférhetővé vált. Talán megpihentünk a babérjainkon?

Mindezt a „nyersanyagunk” feletti megelégedettségünk majd’ két éve követte, anyagunk azonban már nem fedte fel titkait.

Egy hamis Tudattalan: a kriptá az Énben – „az elfojtott visszatérése” hamisan; a kriptá rejtett gondolatainak műve az Énben. Bizonytalan egyensúly jön létre, ha összevetjük a traumatikus jelenet változatos ismétlődéseit annak gyönyörteljes vetületével: egyetlen szó válik a Tudattalan Dolgává.² Mindez egyre nagyobb világossággal tárult fel előttünk.

A két ember között zajló analitikus munkával ellentétben – amely, dialógusként, új valóságokat teremt – a szövegeken alapuló elméleti értelmezés csupán fordítás. Ez utóbbi egy már létező szöveg lefordítása egy *kitalált* szövegre (egyszerre „teremtés” és „feltárás”). A fordító kétszeresen árul: a másikat és önmagát is elárulja. Ez normális esetben nem vezetne eredményre. Mindazonáltal a fordító munkája az, hogy az eredetit keresse, még akkor is, ha az a fikcióval keveredik, fordítása aszimptotikus marad, és más lehetséges fordítások és árulások kiindulópontjául szolgálhat.

Bárcsak elég közel lenne a szöveghez a mi „árulásunk”!

És bárcsak elég türelmesek lennének az olvasók ahhoz, hogy végigkövessék utunkat és osztozzanak viszontagságainkban és eredményeinkben.

1. fejezet: „A Farkasember és belső világa”

*Farkasember, ki vagy te? Első hipotézisek és konstrukciók:
Ki az, aki nem ő?*

Az *Egy kisgyermekkorai neurózis történetében*³ Freud eltért attól a szokásától, hogy bemutassa, feltárja és lefordítsa a manifeszt tartalmakat. Ez alkalommal a meggyőzés volt a célja. De ki ne venné észre néhol az inkohereanciát, máshol a valószínűtlenséget és a majd’ mindenütt ta-

---

² Ábrahám és Török itt arra utal, hogy a Farkasember tudattalanjában egy (bűvös) „szó” válik a Dologgá, vagy, vágynak elveszett lehetetlen tárgyává.

³ Magyarul lásd a Sigmund Freud Művei, VII. *A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* c. kötetében, Filum, Bp., 1998, 75–188. (*A szerk.*).

paszthalható túlbuzgó bizonyításokat? Sürgős kötelességünknek éreztük, hogy úrrá legyünk ezen a nyugtalanságon. Így kezdődött a munkánk. Kezdetben csak egy bizonytalan intuíciónk volt, amely fokozatosan egyre határozottabbá vált. Világos formát vett föl, amit a következő szavakkal fejeztünk ki: az a kétségbeesett, depressziójával szemben tehetetlen ember, aki 1910-ben megkereste Freudot, nem ugyanaz volt, mint aki néhány nappal később a díványán feküdt. Úgy tűnt, hogy két különálló emberről van szó egy személyben, ám egyik sem fejezte ki a Farkasember alapvető identitását. Annak ellenére, hogy gyakran azonos vágyaik voltak, mint neki, mégis különállóak maradtak. Ennek eredményeképpen egy paradoxon jött létre, amelyben az egyik által hangosan követelt szexuális szabadság csak erősítette a másik elfojtását. Egyfajta együttélésre gyanakodtunk, melyben egyazon személy magában hordozza nővére képét és a sajátját. Két ember egy harmadikban: Freud hallgatása ezt csak tudattalanul érzékelhette.

Ez volt az első ötletünk. Mindez további vizsgálatot igényelt, különösen az efféle belső konstelláció létrejöttének tekintetében. Valóban, hogyan lehetséges az, hogy ugyanazon otthonban élő két gyermek kezdeti valósága intrapszichikus társas viszonyra alakul? Milyen sajátos topográfia teszi lehetővé, hogy egy ilyen helyzet létrejöjjön?

Freud az egész fejezetet a nővér állítólagos csábításának szentelte, amire ismételten visszatért beszámolójában. Ezt sokkal inkább azért hangsúlyozta, mert érezte a nővér csábításának döntő jelentőségét, mintsem azért, mert az elképzelés a saját elméleteit támogatta volna (Ősjelenet, a passzív vágy megnyilatkozása): utóbbiaknak ugyanis nem volt szükségük az efféle bizonyításra. A „csábítás” konkrét tartalmára vonatkozólag semmi sem szűrődött át, ami igazolta volna azt, Freud mégis ragaszkodott ehhez a címkéhez. Mi ahelyett, hogy ebben a nyelvvel való visszaélést látnánk, inkább a megbízható klinikai intuíciónk jelét véljük felfedezni. Így annak ellenére, hogy nem áll rendelkezésre minden információ, mégis rekonstruálható marad a csábítás teljes jelenete. Ehhez számtalan feltevésre volt szükségünk, akár egy két ismeretlenes egyenlet esetében. Csupán az inkorporáció klinikai tapasztalatai szolgálták segítségül ezen az ismeretlen terepen.

Néhány alternatíva elvetése után, így tudtuk összefoglalni, hogy mi történhetett a két gyermek között: egyrészt, a nővér az öccsével azt a szexuális jelenetet akarta megismételni, amely feltehetőleg korábban közte és az apja között zajlott le; másrészt, összekötötte az ebből származó élvezetet (az öccse élvezetét) a kasztráció jelentésével. Bár-

mennyire mitikusnak tűnik is ez a helyzet, ha másra nem, de arra alkalmas, hogy érzékeltesse a Farkasember kezdeti helyzetét, kiindulópontját és a libidinális attitűdjén belüli ellentmondást. Ez egyfelől az apával áll kapcsolatban, másfelől pedig a fiatal csábító leány kasztrációs féltékenységével: két ismeretlent kell hát feltételeznünk annak igazolása érdekében, hogy a csábítás pillanatában *az Idegen telepedett be az Én legmélyébe*.

A nővér eme inkorporációja magyarázza azt, hogy a Farkasember azért szerette őt, hogy ne semmisítse meg, és azt is, hogy azért semmisítette meg, hogy ne szeresse. Az inkorporációnak köszönhetően az agresszivitás és a libidó közötti megoldhatatlan konfliktus elhagyhatta a Tárgyat és áthelyezhette magát az Én legmélyébe. A Farkasembernek Énje struktúrájában, introjekcióinak összességében kellett hordoznia ennek eltüntethetetlen jegyét. Ennek közvetlen következménye az volt, hogy, a nővér által elcsábítva – mivel az feltehetőleg az apával is így tett – nem tudott elkerülni egy második inkorporációt, az apa inkorporációját, aminek következtében a gyermek péniszre többé nem eshetett egybe titokban az apáéval. Ezért egy kettős és ellentmondásos kényszerhelyzet jött létre: Az apa péniszre nem pusztulhat el, de nem is élvezhet. Máskülönben ő, a Farkasember megsemmisülne. Érthető hát, ha egy ilyen belső szituáció egy egész életen át megoldatlan maradhatott.

Az a szándékunk, hogy a Tudattalan ösvénye mentén felfejtsük ezen élet áramlatát: fantasztikust és patetikust, középszerűt és rejtélyekkel bővelkedőt. Azt reméltük, hogy hosszú kerülőút után végül visszatérünk hipotetikus kiindulópontunkhoz: ahhoz a pillanathoz, amely megoldatlan és állandó ellentmondásával beleégett a Farkasember életébe, és elindította szakadatlan küzdelmét, hogy védje szelfjének utolsó mentsvárát.

Igen, a Farkasembert inkorporációival együtt megjelenítve, elkezdjük megérteni. Valóban, micsoda helyzet! Akár egybeesett saját vágya „Vendége” vágyával, akár nem, az eredmény ugyanaz: önmaga utolérésének lehetetlensége.

Jóságos és gonosz jellemekkel népesítette be belső világát; többek között az Apával, az Anyával, Nanyjával, a német házitanítóval, az Orvossal, és végül, a Pszichoanalitikussal, mint Terapeutával. Az első inkorporációk úgy vonzották a következőket, mint ahogyan a mágnes a vasreszeléket. A Farkasember minden egyes személyiséggel sorjában azonosult, hozzájuk idomult, majd szembefordult velük. Az élete abból állt, hogy elkerülje a szerencsétlen találkozásokat és lelepleződéseket.

Mindannyian őbenne voltak, hogy fenntartsák azt az alapvető elfojtást, amely magából a vágyon belüli ellentmondásból fakadt: vagyis a halálos élvezetből. Ez az elfojtás csupán két alakban jelent meg, manifestált állapotában pedig mind a kettő hiányos volt: az első a padlót súroló cseléd pozíciójában feltűnő nő izgató képe, a másik pedig, az előzőt kiegészítve, a fobia forrásaként szolgáló felmeredten álló farkas. Most már értjük, hogy a Farkasember csupán annak változatos formáit tudta kifejezni, ahogyan nem volt önmaga az analízis során. Ez volt az egyetlen módja feltárulkozásának, – anélkül, hogy bármikor is képes lett volna saját nevének használatára – annak megmutatására, hogy kicsoda ő valójában.

Ez az inkorporációról szóló explicit hipotézisünk. Segíteni fog minket abban, hogy „megszóaltassuk” az eset tudattalanját és talán az analitikusaiban mozgósított tudattalant is. Abban is vezetni fog minket, hogy a sorok között tudjunk olvasni a következő, Muriel Gardiner írásában közölt életrajzi adatokban.

Az orr tünete és a belső karakterek „csoportdinamikái”

Azt, hogy a Farkasember, felesége öngyilkosságának tragikus epizódját követően nem produkált súlyos és hosszan tartó zavarokat (olyanokat, amelyek tizenkét-tizenöt évvel azelőtt voltak jellemzőek rá, amikor Freud betegségéről értesült), és hogy képes volt szinte spontán módon felépülni, azt korábbi analitikusával, R. M. Brunswickkal való kapcsolatának köszönhette. Sajnos, ennek a sokszor megszakított kezelésnek a döntő szakasza csak az analitikus szűkszavú jegyzetein keresztül vált megismerhetővé, amelyekben legelőször hivatkozik a nővér meghatározó szerepére.

„Az analízis e fázisa – írja Brunswick – új és rendkívüli fontosságú anyagot tárt fel, ez ideig elfeledett emlékeket, amelyek mind a preszkizofrén lány és a kisöccse között bonyolult kötődéssel álltak kapcsolatban” („A Supplement to Freud’s *History of an Infantile Neurosis* [Kiegészítés Freud *Egy kisgyermekkorú neurózis története* c. írásához] [1928]” alapján Gardiner 263).

Brunswick megfogalmazása mély intuícióról árulkodik, és többet mond formájával, mint tartalmával: a „preszkizofrén lány” és a „kisöcs” nyilvánvalóan arra utalnak, hogy a Farkasemberben mindkettő jelenlétét érezte. Mostanra talán nyilvánvalóvá vált, hogy mennyire egyetértünk az efféle intuícióval. Munkánk egy jelentős részének az a célja,

hogy értelmezzük és illusztráljuk ezt. Meglehetősen messze fogunk menni ezen az úton, és nem fogunk hezitálni, hogy e belső személyiségeket az érzékletesség kedvéért saját nevekké lássuk el. Ez jelzi majd idegen és élőködő természetüket, és meg fogja akadályozni, hogy összeolvadjanak a titkossá vált szelffel. Ezért a Fiút Sztankónak, a Nővért pedig Tyerkának kereszteljük; a többi személyiség pedig megtartja a funkciója szerinti nevét, amit nagybetűkkel fogunk hangsúlyozni: Apa, Anya, Terapeuta.

Felszerelve ezzel az eszközzel, menjünk vissza még egyszer az úton. A Farkasember első találkozása Brunswickkal 1926-ban volt, ami tizenkét évvel azután történt, hogy befejezte Freuddal az analízist. Tudjuk, hogy ez különleges körülmények között folyt. A volt orosz nábob – aki abban az időben bérből és fizetésből élő egyszerű polgárként élt Bécsben – hasznot húzott az analitikusok kollektív jótékonykodásából, akik növelték sovány jövedelmét; az összeget 1919-től minden tavasszal magától Freudtól kapta meg. Kezdetben ezen adományoknak az volt a célja, hogy Farkasember feleségének kórházi számláit fedezzék belőlük. Egy ilyen célnak megvolt mindazon jellegzetessége, amelyek jótékonyan hatottak a Farkasember belső világára. Az Apa és Tyerka között közvetítő Sztanko megteremtésével új és harmonikus kapcsolat jött létre a személyiségek között. Implicit módon felismerte a gyermekek kölcsönös függését, csakúgy, mint az Apa fia iránti szeretetét – ez motiválta az ajándékokat. De egy külső esemény megváltoztatta e jótékony helyzetet. A Farkasember ugyanis felfedezett néhány családi ékszeret (1922), amiről, felesége tanácsára, egy szót sem szólt Freudnak. Nem tudta, hogy ez az elhallgatás később feloldhatatlan szenvedések forrásául fog szolgálni. Mi történt benne? A válasz egyszerű: Sztanko és Tyerka újból megosztották a titkot. Ezután – kívülről szemlélve – valódi változás állt be a Farkasember jellemében. Az a férfi, aki addig közböcs volt az anyagi javak iránt és különösen becsületes volt, hirtelen kapzsivá és pazarlóvá vált (különböző spekulációkban elvesztette a pénzét) és végül kétszeresen titkolózó lett; jötevéjével szemben, aki előtt rejtegette (feltételezett) vagyonát és feleségével szemben is, akit nem avatott be tékozlásába.

Belülről vizsgálva, ezek a változások mind érthetővé válnak, amint elfogadjuk, hogy az első titok bevezetése létrehozta a belső jellemek kompromisszumos *modus vivendijét*. Ez további titkok sokaságát élesztette újjá, ugyanakkor arra irányult, hogy visszaállítsa a kapcsolatot a személyiségek között, amit korábban az analízis mérsékelte. Mi volt a

hatása Tyerka új hallgatólagos beleegyezésének? Ez az Apa vonatkozásában azt jelentette, hogy az ő helyét (akit kívülről Freud reprezentált) elbitorolták (ezt semmiképpen sem tudhatta meg), másodsorban pedig azt, hogy Tyerka elárulta őt (meghalna a bánattól, vele együtt a fia is, *ipso facto*). Ennek következtében a kezdet elviselhetetlen ellentmondása éledne újjá az Apa és a Fiú számára egyaránt. Másfelől az Apa pénzének saját céljaira való felhasználásával, lopva, Tyerka a kedvenc szerepébe helyezkedhetett. Ha erről a lány tudna, féltékenysége határtalan lenne, és örökre elveszne, mint Tárgy. A titokzatosság újra élő volt. Sztanko így ártatlan maradhatott a Farkasember azon vágya tekintetében, amelynek az oka az Apa és a Nővér kapcsolata volt és kettőjük halálára vonatkozott. Nem ők voltak-e a vágy kivételezett tárgyai?

Disszimulációja segített fenntartani egy bizonytalan egyensúlyt, noha feltehetőleg csak a belső felbomlás árán. Ám, amikor a Farkasember 1923 őszén értesült Freud betegségének súlyosságáról, agresszív vágyai elleni küzdelme hatástalannak bizonyult. Attól való félelmében, hogy az Apa magával viheti közös péniszüket a sírba, sürgősen szükségessé vált lelepleznie a helyzet valódi okát, és így felszabadítani saját férfiaságát. Ugyanakkor, elképzelhetetlen volt, hogy csapást tudna mérni valakire, akit a sors üldözött, valakire, aki ráadásul belső világa támasza volt.

Az egyetlen lehetőségének az tűnt, ha megmenti az apát azzal, hogy megmenti Tyerkát az öngyilkosságtól. Annak érdekében, hogy kielégítse két ellentétes vágyát – hogy megölje az Apát és fel is támassa őt – feltalálta a tünetet: *az orr nyelvét*, mély és titkos vágyának nyelvét. Az anya orrán megjelenő vándorló szemölcs formájában felfedezte e tünet szótárát. Ugyanakkor a saját orrát egy megfeszíthetetlen jellel ruházta fel. Nem a gyerekek orra az a hely, ahonnan a szülők úgy tudják leolvasni a hazugságot, mint egy nyitott könyvből? Az orra közepén hirtelen felfedezett pattanás identitásváltozásáról tanúskodott: arról, hogy ő már nem Sztanko, hanem Tyerka, mi több, az a Tyerka, aki öngyilkossága előtt az arcán lévő pattanásokat okolta szerencsétlenségéért. A lány pusztulása az Apa pusztulását is magával hozná... Mi maradna akkor Sz. P-nek (Szergej Pankejevnek)? Szerencsére, a Freuddal való analízise óta nem volt teljesen védtelen az efféle nyomorúsággal szemben. Létrehozott magában egy további jellemet: a Terapeutát. Felfedné neki a hazugságát és meggyógyítaná a nővérét. Akkor minden olyan lenne, mint azelőtt. De pillanatnyilag ez a vágy csak nazális tünetében fejeződhetett ki. Orvosról orvosra hordozta hazug orrockáját Tyerka pattaná-

sával. Kezelés, seb. Új kezelés, új seb. Felépül-e valaha Tyerka? Valaki azt mondta neki „Nem soha! Tyerka örökre meg lesz jelölve!” Aztán a legnagyobb szenvedés kerített hatalmába. Vajon ő volt az, aki öngyilkosságba kergette? Merne-e ilyen gyanúval az Apja elé állni? El tudná-e viselni azt, ha az Apja meghalna bánatában?

1926. június 15-én legyőzte őt a szorongás. A következő nap árengedmenyt kellett Freudtól kérnie. De az Apának egy szót sem szólt volna a tünetéről. Inkább eltitkolta a beteg ember előtt a katasztrófa eme előfutárát. Tyerka Sztanko-Terapeutába vetett bizalma továbbra is korlátozott volt. Hosszú ideig annak szuggesztióit egy másik terapeutával akarta ellenőriztetni. De most úgy érezte, hogy az öngyilkosságba kergetik és elege volt. Egyszerűen bejelentette Sztankónak, hogy a gonosz szándék, akár tudatos, akár tudattalan, Dr. X-é.⁴ És Sz. P. számára a kör bezárult.

A tudattalan dramaturgiája Ruth Mack Brunswick díványán

Így történt tehát, hogy 1926-ban Freud professzor *in extremis* tanácsára a Farkasember lefektette Tyerkát R. M. Brunswick díványára. Megnyugtatta, hogy női terapeuta kezébe látja őt, mindenfajta csábítás vagy apai rivalizáció nélkül. Tyerka megmentésének reménye újra életre kelt. Amikor a Farkasember engedte Sztankót beszélni, Sztanko magát jó kisfiúnak mutatta, aki mélyen megbízik a terapeutában. Ez idő alatt háttérbe szorult az orr tünete. Szó sem lehetett arról, hogy a Farkasember elismerje állandó szorongását, vagy, hogy ez felhívja a figyelmet a pszichoanalitikus kezelés valódi okára, ami az „orrával” állt összefüggésben. Pillanatnyilag sokkal fontosabb dolgunk van, mondáná. Kétségtelen, hogy hasznosabb volt visszatérnie a Freuddal való boldog kapcsolatába, hogy elhalmozza őt sok-sok farkas álommal, a pszichoanalízishez való értékes hozzájárulásának jeleként.

A Farkasember vágyának továbbra is hallgatnia kell. A következő rémálom megmagyarázza mindezt:

---

⁴ Dr. X. egy orvos, akit a Farkasember nazális problémái miatt keresett meg, Brunswick „A Supplement to Freud’s *History of an Infantile Neurosis* [Kiegészítés Freud *Egy kisgyermekkorú neurózis történetéhez*] (1928) alapján (M. Gardiner: *The Wolf-Man by the Wolf-Man*. New York, London, 1971, 267-307).

Egy széles utcán van egy fal egy csukott ajtóval. Az ajtó bal oldalán egy nagy, üres gardrób van... A fal másik végéhez közel egy nagy, nehézkes nő áll... Hirtelen a fal mögött feltűnik egy sűrű farkasfalka, az ajtó felé tolonganak és türelmetlenül oda-vissza futkosnak. A szemek fénylenek... Rettegek, félek attól, hogy sikerül majd áttörniük a falon. (Gardiner, 288)

Íme a paradoxon: Ha a gardrób üres, akkor azt – a Farkasember álmához kapcsolódó asszociációiból kiindulva – a „bolsevikok” üritették ki: „balra” van, amit mi így értelmezünk: ha Sz. P. megszabadulna terhétől, és elmondaná, azzal törvénytelen cselekedetet hajtana végre. Másfelől, ha fenntartja hazugságát (a sebet az orrán), akkor a jobb, a helyes oldalon áll. Mivel képtelen arra, hogy elismerje kimondhatatlan vágyát, amit a farkasok oda-vissza való tolongása fejez ki, a Farkasember háttérbe húzódik Vendége mögött. Ugyanakkor vágyának „farkasai” ajkaihoz tolnak; a szavak már készek arra, hogy áthágják a korlátozó falat. Csillognak attól, amit a szemek láttak, összecsendülnek, odatoltnak, hogy szétörjék az akadályt, az anális szűzhártyát, amely csak nagy-nehezen tudja visszatartani őket. Mindent elmondani orgazmus lenne; Tyerka hozzájárulásával, kéz a kézben! Ez a világvége rémálma!

Nem, sem vágy, sem özönvíz nem fog most kitörni. De a Farkasember, vágyától űzve, nem tudja, hogy melyik utat válassza és dühe csak fokozódik. Megölné mindannyiukat – az Apát, Tyerkát, a Terapeutát – és ez alkalommal ez nem csak melodráma. A rendező kirúgta a színészeket. Ő maga játszik. Az üldöző-üldözött. Követelőzik, fenyegetőzik. Bármit megtenne, komolyan ... mintsem, hogy ... *elmondja!* A féktelen zaklatottság hosszú szakasza után, végül megszületik a megoldás: az Anya. Ezt álmodja:

Az anyám leveszi az ikonokat, és a padlóra dobja őket. A képek leesnek és darabokra törnek. Meg vagyok döbbenve, hogy az én jámbor anyám ilyet tesz. (Gardiner, 291)

Az Anya hajta végre azt, amit a saját haragja, saját vágya követelt. Az Anya, nem pedig ő az, aki eltávolítja a család szentjeit. Az Anya, nem pedig Tyerka fogja megragadni, darabokra szakítani – ragyogóvá tenni – péniszét. Egy találékony megoldás, hogy elérjék a csúcspontot, anélkül, hogy elmondaná. Ennek a gondolatnak meglesz az az ereje, hogy mindent visszaállít a régi rend szerint. Az ellentmondások és elszigetelések rendszere nem fog feltárulni, hanem egy időre eltemetődik.

Legfeljebb annyi történhet, hogy a következő napi álomban a maszturbáló anyai kéz összekapcsolódik a meleg Nap tekintetével, amivé változott, hogy esztétikai élvezettel szemlélhesse az Apa és a Lány ugrándozását (nem pedig a szülőkéét, ahogy Brunswick állítja). A vágya, mely teljes egészében esztétikai, kedves foltokkal teríti be a mezőt. „Furcsa mályvaszínű kövek” vannak itt és megőrzik a titkukat, bármennyire is várakoznak Champollionukra, mint a Rosetta-kő.⁵ Az ilyen idill, fájdalom, csak egy álom vágyaként létezhet. Holnap, a csábítás kegyetlen vágya zsákutcájával együtt életre kel.

A következő napi álom – rémálom megint – már kilátástalanságát mutatja be, amelyet erekcója váltott ki.

Egy felhőkarcolóban vagyok magával, ahonnan az egyetlen kivezető út az ablak ..., nagy szorongással ébred, elkeseredetten keresve a menekülést. (Gardiner, 292)

Az elmondás kiútja túl veszélyes. Másikat kell találni, bármibe kerül is.

2. fejezet: „A belső világ mögött”

A Farkasember drámája befejezetlen marad hőse számára. De ha egyszer már elindult a cselekménye, akkor nem állítható le; elkerülhetetlenül folytatódnia kell bennünk a végkifejletéig. És íme, elégedetlenségünk gondviselészerű *deus ex machina* által ösztökélve, működik, képzel, álmodik. Ellenállhatatlan erő hajt minket: hogy megmentünk a Farkasember analízisét, hogy megmentünk magunkat. Idővel kibontakozik bennünk a negyedik felvonás, elterpeszkedik előttünk és kiteljesedik bennünk, elhozza az üdvösséget.⁶

---

⁵ Jean-François Champollion (1790-1832) francia egyiptológus, aki megfejtette a Rosetta-kő hieroglifáit.

⁶ A Farkasember drámájának „negyedik felvonása”, amelyet Ábrahám és Török most hoz létre, a „három felvonásos dráma” örökébe lép, amit az analízis ezen pontján vázolnak fel. Az „első felvonás” A Farkasember nővérével szembeni ellenségességét viszi színre, amennyiben ő az Apa vágyának tárgya, és magába foglalja az „Apa Tyerkája” képzet „meggyilkolását”; a „második felvonás” arról szól, ahogyan az analitikus, vagyis Ruth Mack Brunswick „Tyerka pszichodramatikus megszemélyesítését végzi”, ami abban nyilvánul meg, ahogyan a Farkasember „enkriptált” vágyáról beszél neki; a „harmadik

Rögtönzött séta a szavak mezején (verbárium)⁷:
A kriptonimák és amit azok elfednek

A szerzők az írás folyamatának e kritikus helyzetében éppen azt tervezték, hogy újra elkezdenek foglalkozni a Freud szöveggel, immár saját nézőpontjuk – az inkorporáció – szerint, amikor egy orosz szótár került kezükbe.⁸ E lépés, melyet a tudatosság vezérelt, különösen sok előre nem látott munkát hozott magával, de teljesen váratlan felismerések tömegét is. Egyrésről lehetővé tette, hogy az inkorporáció létrejöttével és működésével kapcsolatos feltevéseiket finomítsák, általánosságban és a Farkasember specifikus inkorporációjának tekintetében is, amelynek egyszerre volt végrehajtója és áldozata. Ám ennél lényegesebb, hogy felhívta a figyelmet arra a tényre, miszerint valaki a szavak iránt is felveheti ugyanazt az attitűdöt, mint a dolgok iránt, amelyek ezáltal szerelmi tárgyat képezhetnek. Az ilyen szó-tárgyak oly mértékben megzavarhatják a topográfiát, hogy az inkorporáció már-már öngyógyító mértéket ölt.

Kezdetben a szerzők biztosak akartak lenni afelől, hogy nincsen rejtett kettősség az először a főalomban megjelenő szám ismételt visszavonása mögött.⁹ Az eredeti szám a hat, ami azonnal hétre változik, míg a jól ismert rajzon a szám ötre csökken. A 'hat' oroszul SESZTY, ami rudat, árbocot és feltehetőleg genitálét is jelent, legalábbis szimboliku-

---

(6. folyt.) felvonás” pedig azt foglalja magába, ahogyan a Farkasember „elfoglalja az Apa szerepét” belső „Tyerkájával” való kapcsolatában, azzal, hogy Freudot „Sztanko” szerepébe helyezi és elutasítja (M. Gardiner, id. kiadás, 14-15).

⁷ Ábrahám és Török amellel érvel, hogy a Farkasember tudattalanja egy „verbáriumot” alkot; vagyis, *a szavak helyét*.

⁸ Az orosz szavakat morfológiai és szemantikai szempontból azonban a szerzők többször pontatlanul vagy tévesen értelmezik. Az orosz nyelvi anyag értelmezésének problémáira Alekszandr Etkind hívta fel a figyelmet *A lehetetlen Erősa* című könyvének (Európa, Bp. 1999) 174. oldalán a 27. sz. jegyzetben. Etkind szerint Ábrahám és Török bonyolult elemzése „több erőszakolt belemagyarázást és az orosz fül számára nyilvánvaló képtelenséget tartalmaz”. A jelen magyar szövegben szerkesztői lábjegyzetben utalunk ezekre a tévedésekre. Köszönettel tartozunk Dr. Szőke Katalinnak, a Szegedi Tudományegyetem Szláv Filológiai Tanszéke docensének, aki segítségünkre volt az orosz nyelvi anyag átnézésében. (*A szerk.*)

⁹ Ez a fehér farkasokról szóló álom, a Freud esettanulmányának IV. fejezetében (*A Farkasember. Klinikai esettanulmányok II.* id. kiadás, 102-119).

san.¹⁰ Ez akár ki is elégíthetne egy rosszindulatú pszichoanalitikus elmet. Szerencsére a szerzők szeme megakadt a szomszédos szavakon: SESZTYERO és SESZTYORKA, ami hatot vagy hat emberből álló csoportot jelent.¹¹ A német *Schwester* (nővér) szó által vezérelve, ellenőrizniük kellett a ’nővér’ szót is. Meglepetésükre, gyanújuk beigazolódott, a SZESZTRA és kicsinyítő képzős változata, a SZESZTYORKA¹² felfedezésével. Világossá vált, hogy a „hat farkas farkája” nem a sokféleségre utal, hanem a nővérré. Nem szolgált-e ez elég bizonyítékkal, hogy ugyanezen asszociációkat keressük máshol is? Valószínűnek tűnt, hogy a Farkasember rémálmaiban és fóbiás állapotaiban, a farkas és a nővér valójában együtt fordul elő. Egyszerűen csak át kellett tekintenünk az álmok és a fóbiák orosz szótárát és, ahol arra szükség volt, be kellett tömnünk a lyukakat második nyelvvel, a némettel.

Íme, egy rövid leírása annak, hogy mit találtunk. A korábban analizált „farkasokról” szóló rémálom feltárta, hogy a falban lévő ajtó mögött tolongó „farkasfalka” összefüggött, amennyiben „falkáról”, mégpedig „hatos farkáról” van szó, a hat farkassal (*sixer*) és magával a nővérrrel is, habár a számról ekkor még nem esett szó. Mindazonáltal felvetettük a lehetőségét annak is, hogy talán SZESZTYORKABUKA¹³ (nővérfarkas) szó áll a háttérben. A rémálom [a felhőkarcolóban játszó-dó, amely Ruth Mack Brunswick terápiájában jelent meg] nagyobb gondot okozott nekünk. Úgy tűnt ugyanis, hogy a NYEBOSZKRJOB szónak (ami oroszul felhőkarcolót jelent) nincs köze sem a farkashoz, sem a nővérrhez. Ennek ellenére, arra jutottunk, hogy a felhőkarcoló német megfelelője (*Wolkenkratzer*) valóban tartalmazza az általunk keresett „wolf” (farkas) szót; a farkas ugyanis oroszul BUKA,¹⁴ vagy más néven VOLK. Mivel a „nővér” tekintetében kellemetlen szavakat találtunk:

---

¹⁰ A szerzők ezen a ponton, tévesen, azonosnak tekintik a *seszty* (’hat’) és a *seszt* (’rúd’, ’árboc’) szavakat. (*A szerk.*)

¹¹ A *sesztyorka* szó valójában magát a hatos számot jelenti, míg a *sesztyero* jelentése: ’hatan’. (*A szerk.*)

¹² Ilyen szó nem létezik az orosz nyelvben; a ’nővér’ kicsinyítő képzős változata *sesztyrjonka* (’nővéрке’). (*A szerk.*)

¹³ Ilyen szó sem létezik az orosz nyelvben. A *buka* szó jelentése: ’mogorva ember’, ’mumus’, akivel a gyermekeket ijesztgetik. Ennek ellenére a szerzők a *buka* szót ’farkas’-nak fordítják. (*A szerk.*)

¹⁴ A *buka* nem jelent ’farkas’-t. Lásd a 13. sz. jegyzetet.

SZKRJOB, vagyis a SZKREBOK ('kaparó szerszám') gyökere; SZKROJITY = élesíteni;¹⁵ SZKRIP = karcoló, csikorgó hang, közel voltunk ahhoz, hogy teljesen feladjuk az orosz nyelvet. Ám a szavak összefoltozásával, szótárunk új szavaihoz érkeztünk el: karcolás, vakarás, vágás, horzsolás, sebhely, és a német rák szóhoz (*szkrjob* = *Krebs*) – minden jelentést újra számításba vettünk a klinikai anyagban való legkülönbözőbb megjelenésük szerint.

Ezután megkockáztattuk végső hipotézisünket, ami életmentőnek bizonyult. Ha mindezek a szavak valamiképpen a nővérre vonatkoznak, akkor azt a nővér szó leplezett felidézésével érhetik el. Miért korlátozánk a figyelmünket a rémálmokra és a fobiákra, ha az orral kapcsolatos hipochondriás félelmek egyértelműen a karcolásról, a sebről és a rákról szólnak? Nyilvánvaló, hogy e mögött lappangott az az asszociáció, ami kétségtelenül verbalizálatlan maradt, a farkasról (lupus), nevezetesen a *lupus seborrhoeus*-ról.¹⁶ A hipochondriás képzetek ugyanazon verbális összefüggéseken alapultak, mint a „felhőkarcolóról” szóló álom. Ugyanazon összefüggés, ez kétségtelen, de mégis mi ez? Folytattuk nyomozásunkat. Meglepő módon e különböző hangzású szavak jelentése valamiféle egységet alkotott és listájukat tetszés szerint ki lehetett egészíteni az analógiák hosszú sorozatával. A kifejezések gazdagsága, amely a legkülönbözőbb formákban megjelenő *seb* képzetét implikálta, valóban a kasztráció képzetére reflektált? A hirtelen összeállított szópáros – SZESZTYORKABUKA – alapján nem volt okunk egy ilyen hipotézist elfogadni. Miért térnénk el kezdeti gondolatmenetünktől és miért ne vallanánk be – még az extrapoláció árán is –, hogy ezek a szókapcsolatok egyszerűen egy másik szót fednek fel, amely szexuális élvezetet jelöl és az úgynevezett csábítási jelenettel áll összefüggésben? A szinonimák sokaságából azt is megértettük, hogy a keresett kulcsszó megtalálása érdekében át kell lépnünk a jelölőkön és helyettük szemantikus eltéréseket kell keresnünk. A kulcsszó, kétségtelenül valami okból egyelőre kimondhatatlan és ismeretlen, poliszémikus, vagyis több jelentést is kifejez egyetlen fonetikus struktúrával. E jelentések közül az egyik rejtett marad, de a másik, vagy a többi jelentés más ekvivalens fonetikus struktúrák által, vagyis szinonimák által kifejezhető. Hogy

---

¹⁵ Valójában: 'szabni'. (*A szerk.*)

¹⁶ A *lupus* latin szó „farkast” jelent; a bőr, különösen az orr fekélyes megbetegedését is jelenti. *Lupus seborrhoeus* fertőzött váladékozást jelöl.

könnyebbé tegyük az erről való beszélgetésünket, kriptonimáknak (szavak, amelyek rejtenek) fogjuk őket nevezni, ismeretlen és titkos jelenségekre utalva.

E megfontolásainktól ösztökélve, a különleges libidinális pillanat felé fordultunk, ahhoz, ahogy a Grusa a padlót dörzsöli, vödörrel és seprűjével. Ez meglehetősen problematikus jelenet a történeti igazságához viszonyítva, ám kétségtelenül fontos, mégpedig erogén jelentősége miatt. Hogy kössük ezt össze a nővér csábításával? Talán úgy érintette meg őt, amit a fiú „dörzsölésnek” nevezhetett, ugyanúgy, ahogy a fapadlót „dörzsölik”? Micsoda furcsa ötlet! Mégis, próbáljuk meg igazolni! A francia-orosz szótárban ez áll: TYERETY, NATYERETY.¹⁷ Nézzük az orosz-francia szótárt: el fogja árulni, hogy a „dörzsöl” jelentése összefüggésben áll-e a karcolással, horzsolással és így tovább, ami feltételezésünk szerint a kriptonimikus elmozdulás szükséges feltétele. Kötelességünk tudatában, ám nem túl reményteljesen, visszatértünk a *tyerety* szóhoz, és a következőket olvastuk: (1) dörzsölni; (2) örölni, darálni, roppantani; (3) megsérteni, megkarcolni; (4) fényezni. A második szó – *natyerety* – ugyanazon tőről fakadt és ez sem okozott csalódást. Hasonló szemantikus változatossággal büszkélkedhet; (1) a ’ledörzsölni’ jelentéstől kezdve a (2) ’dörzsölni’, ’súrolni’, ’viaszolni’ jelentésen át egészen a ’megkarcolni’ vagy ’megsebezni’ jelentésig. Nem is kívánhatnánk többet! Végre megértettük a felhőkarcoló rébuszát! A szükséges kiegészítésekkel a megoldás egyszerűnek látszott: a farkas és a dörzsölés keltette szexuális élvezet asszociációjáról van szó.

Ezzel a Farkasember rejtélyes anyagának egésze érthetővé vált. Így az orr tünete is pontos és konkrét lett. Már világos volt, hogy a tünet két szó összekapcsolódásából született: az egyik kiesett, a másik pedig kriptonimává alakult. Az első a hipochondriás félelem tárgyára mutat rá, a *lupusra* (farkasra); a másik – a sebhely – pedig arra a műveletre, ahogyan a rettenetes élvezet beteljesedett: *tyerety*, *natyerety*. A hipochondriás *lupus*, a „sebhely” kriptonimájával párosulva semmi más nem tett, csak felfedte/elrejtette az élvezetes dörzsölés vágyát, ami a „farkas”-ra helyeződött át, hogy azt felállítsa. „Nővérkém, gyere és dörzsöld a péniszem.” Ez volt a kulcsmondat. Ezek voltak azok a kimond-

---

¹⁷ A *tyerety* (’dörzsöl’) az orosz nyelvben nem alkot igepárt a *natyerety* igével. A *natyerety* (’bedörzsöl, feldörzsöl’ ige befejezett párja *natyiraty*. (A szerk.).

hatatlan szavak, amelyeket rébusz formájában fogalmazott meg, biztosítva azt, hogy a lehető legmélyebbre kerüljenek: „soha nem fogod megtalálni.” Nyilvánvalóvá vált, hogy ez a rejtett mondat mindenütt megtalálható volt a Farkasember anyagában.

Oldalakon át boncolgathatnánk változatos megjelenését. Azt is megtehetnénk, hogy új megközelítésünk fényében pontról pontra újra fel dolgozzuk Brunswick szövegének korábbi pszichodramatikus újraértelmezését. Sok helyen leegyszerűsíthetjük vagy akár helyesbíthetjük is. Ha pedig ezt az olvasóra hagyjuk és a kezdeti, eredeti változatot közöljük, azt azért tesszük, mert minél inkább be akarjuk vonni őt vizsgálódásunkba. Így jobban fogják becsülni felfedezéseinket.

A kriptonimák használatával kapcsolatban a legmeglepőbbnek azt találtuk, hogy egyes szavak különösen nagy erővel szorultak ki és ez a kirekesztés valódi mágikus erővel ruházta fel ezeket. A *tyerety* és a *natyerety* igék teljesen eltűntek az aktív szókincsből és nemcsak a dörzsölés értelmében, hanem a viaszolás vagy a karcolás értelmében is. És ha párhuzamos jelentéseit, alloszémáit¹⁸ fejezi ki? Szinonimaként, minden egyes alkalommal nyilvánvalóan ugyanarra utaltak – még, ha negatívan is – a *tabuszóra*. Feltételezésünk szerint ennek az volt az oka, hogy az adott szó olyannyira kimondhatatlan volt, hogy a tiltás következtében be kellett vezetnie a szinonimákat, így azok helyettesítőként szolgáltak. *Kriptonimákká* alakultak, amelyeknek látszólag nem volt semmilyen fonetikus vagy szemantikus kapcsolatuk a tiltott szóval: a *carapaty* (vakarni, karcolni) szónak nincs semmilyen érzékelhető kapcsolata a *tyerety* (dörzsölni) szóval. Tehát, nem egy egyszerű metonimikus elmozdulás működött itt közre, amely egy konkrét helyzet egy elemét állítja szembe egy aktuálisan szándékolt másik elemmel (mint mikor azt mondjuk, hogy *toll*, miközben írásmódra vagy íróra gondolunk), hanem egy második szintű elmozdulásról: a szó maga, mint lexikális entitás, hozta létre a teljes helyzetet, amelyben egy különleges jelentés kristályosodott ki a jelentések összességéből. Ezt a jellegzetességet talán az azal lehetne a legjobban kifejezni, hogy itt nem a *dolgok metonímiájáról* van szó, hanem a *szavak metonímiájáról*. A folyamatosság, mely átível ezen a jelenségen, természetéből fakadóan nem a dolgok reprezentációja, nem is a szavaké, hanem az alloszémáké, amelyek ugyanazon sza-

---

¹⁸ Az „alloszéma” szó a görög *allosz* („másik”) és a *szémé* („a jelentés egysége”) szavakat kapcsolja össze.

vak különböző jelentéseinek lexikális folyamatosságát ölelik fel (ahogy a szótárban szerepelnek). A CARAPINA-tól (sebhely)¹⁹ a TYERETY-ig (dörzsölni) csak a lexikális folyamatosság formájában lehetséges eljutni. A folyamat különlegességéből fakadóan, amely tehát abban áll, hogy egy szót alloszémájának szinonimája helyettesít, úgy éreztük, hogy külön nevet kell kapnia – a *kriptónímiát*.

*A jelenetek mögött: Belső hisztéria –
a gépezet elindítása és működése*

Az anyag tisztázása és igazolása során felmerült bennünk a kérdés, hogy hogyan juthat el valaki egy ilyen jellegű megoldáshoz tekintettel arra, hogy az sem fonetikusán, sem szemantikusán nem garantálja azt a hallucinatorikus kielégülést, amit várnánk. Úgy tűnt, hogy az egyetlen helyes válasz a következő: nem egy helyzetről van szó, amelyben bizonyos szavakat elfojtottak; a szavakat nem a helyzet fordította elfojtásba. *Hanem maguk a vágyat kifejező szavak hozták létre az a helyzetet, amit el kellett kerülni és utólag érvényteleníteni.* Ebben az esetben – és csak ebben az esetben – érthetjük meg azt az elfojtást, amely a szóból fakadt, mintha az egy dolog reprezentációja lenne. Ezért az elfojtott feltárása nem hozhat felszabadulást a metonimikus kicserélődés tekervényes útjai ellenére sem. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzen, arra van szükség, hogy a szavak teremtsék meg a katasztrófahelyzetet. Így már érthető, hogy azért kellett kirekeszteni és a Tudatelőttesből kiszorítani őket, magukkal hurcolva a laterális és alloszémikus jelentésüket, mert felelősek a helyzetért. Tehát arról van szó, hogy bizonyos szavak kizárhatóak a Tudatelőttesből – így magából az álom szövegéből is – és kicserélhetők a kriptonimák vagy vizuális reprezentációjuk által (garantálva ezzel az elfojtotthoz való visszatérést). Mindez eddigi vizsgálatunk összefoglalását igényli.

Próbáljuk most kitölteni ezt a formát konkrét tartalommal. Egy ilyen konstrukcióhoz két elemet kell számításba venni: egyrészt azt, hogy a kérdéses szavaknak a nővértől származó erotikus élvezetet kell jelölniük; másrészt azt, hogy felelősek a kasztrációért, vagyis az apa elpusztításáért, mivel szerencsétlen módon elhangzottak. E kettős hipotézis

---

¹⁹ A *carapina* szó jelentése: 'karcolás', 'karmolás'. (*A szerk.*).

alapján számos lehetőség kínálkozik, amelyek közül a legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a traumatikus katasztrófa nem történhetett egy meghatározott pillanatban, hanem négy fázisban bontakozott ki.

1. *A nővér „elcsábította” öccsét.* A „csábítás” szó talán túlzónak tűnhet ahhoz, hogy gyermekek szexuális játékát jelöljék vele – mint, ahogy Freud tette. Ahhoz, hogy az ilyen játékok olyan jelentőségre tegyenek szert, amelyet tudjuk, hogy elérhetnek, egy felnőttet kell feltételezni. Ezért már a kezdetektől fogva feltételeztük a második fázist, miszerint –

2. *Az apa állítólagosan elcsábította lányát.* A nővér dicsekedhetett kiűntetett szerepével öccse előtt és az élvezet pillanataiban kasztrációval fenyegethette őt. A kriptonimikus működés fényében feladjuk a kasztrációs fenyegetésről szóló elképzelésünket. Már tudjuk, hogy azok a szavak, amelyek látszólag a kasztrációra utaltak egyszerűen csak az elfojtott élvezet-szavak kriptonimái. Mindazonáltal, két további fázis hipotézise sürget minket –

3. *A fiú a felnőttekkel igazolta a nővér kijelentéseit,* talán legelőször Nanyjával vagy az angol nevelőnővel, aztán az utazásáról visszatérő anyjával, végül, apjával –

4. *A botrány kitorése, az apát vádoló tyerety, natyerety* szavak jelentésének vizsgálatával.

A negyedik fázis valóságos élmény jegyeit viseli magán és semmiképpen sem a fantázia terméke. Ez az, ami számunkra megmagyarázza a Farkasember esetének egyediségét: a vágy szavainak radikális kizárása. A kizárt szavak úgy működnek, mintha elfojtott dolgok reprezentációi lennének. Úgy tűnik, mintha a Tudatelőttes felől a Tudattalanba vándoroltak volna. Ezzel a traumára való emlékezés lehetőségét is megszüntették. A hiányuk a Tudatelőttesben jelöl: a trauma soha nem történt meg. Ami megkülönbözteti az efféle verbális kizárást a neurotikus elfojtástól, az pontosan az a tény, hogy lehetetlenné teszi a verbalizációt. A mélyen elfojtott felidézése, ha egyáltalán megtörténik, nem egy viszonylatban történik meg, tünetek és szimbólumok alakjában. A lelki apparátusban fog fellépni belső hisztéria formájában és az e célból inkorporált belső tárgyaknak fog szólni.

A Farkasember esetében az, hogy ébren – például szimbolizáción keresztül – tárulkozzanak fel az elfojtott tartalmak – ismert, hogy miért – szóba sem jöhet. Az egyetlen kivétel az *el nem mondás aktusa*, amit az állandó székrekedés hisztériás tünete fejez ki. De bármi lenne is az elmondás tárgya, az oly mélyen el van temetve a kimondhatatlan szavak

mögé, hogy, ha sor is kerülne megjelenésére, akkor az nem egy szimbólum vagy tünet formájában jelenne meg, hanem az orr, vagy végül magában, az erogén fantázia önkívületében. Ez utóbbi biztonságosnak tűnik: hiszen mi lenne eszelős abban, ha elképzelné a *coitus a tergo* pozícióját („a tyergo”,²⁰ mondaná az analitikus...)? Látszólag semmi, ha csak nem hihetetlen verbális eredete: a *tyerety* a padlót mosó személyében vizualizálódik. Itt valódi álmofolyamatról van szó, teljes éberségben. Hogy elmondhassa magának a vágyát, az álm eltorzításához kell folyamodnia. Az erogén fantázia a padlót súroló Grusa, a mosó parasztlány a pataknál, csakúgy, mint a szülők *coitus a tergójának* képe, nem volt más, mint egy szó, amit egy képre fordított le. A nő arca, személye nem lényeges, feltéve, ha illusztrálja, megtestesíti a tabu szót. Ebben az értelemben az erogén képet, ezt a kedves fantáziát, ezt a mágiikus tabu svindlert a következőképpen fogjuk hívni: fétis. A fétis mögött a szó-tárgy iránti okkult szerelem rejtve marad, csakúgy, mint a szerelem mögött a katasztrófa tabu formáló élménye és végül, a katasztrófa mögött a kincset érő élvezet örök emléke, azzal a letörhetetlen kívánsággal, hogy egy nap majd visszatér.

A Farkasember reményét a szóba helyezte, amelynek titkos szeretője volt. Ezt a szót, a Tárgyát, megszállottságában tartotta egész életében. Kezdetben, rendeltetése szerint a szó szólt valakinek. Mint a szerelem Tárgyát, mindenkitől védeni kellett, nehogy elveszen. Kimondani, anélkül, hogy kimondaná. Megmutatni/elrejtteni. Rejtélyekkel övezni és úgy tenni, mintha megfejtethetlen lenne. Fáradhatatlanul ismételni valakinek és mindenkinek, különösen az analitikusnak: „Nesze semmi, fogd meg jól!” Hozzáférhetetlen és elérhetetlen. Szeretni, tudás nélkül, szeretni kétségbeesetten, szeretni végtelenül szeretni az analitikust.

A negyedik felvonás: Freud díványán – A Farkasember Önmagának

Most már tudjuk, hogy azért kereste meg tizenhat évvel korábban a híres Freud professzort, mert bizonyos szavakat soha nem volt képes ki-ejtteni. Egy gonorrhéas roham után (amelynek megfékezéséért öt évvel

---

²⁰ Még az a *tergo*ban is, abban a kifejezésben, amely Freud esettanulmányában a szülők közösülésének ősjelenetét jelöli, Ábrahám és Török a Farkasember „bűvös szavát”, a „*tyer-ety*”-et vélik felfedezni.

korábban nagy árat fizetett) szinte teljesen impotens lett. A legkülönbözőbb orvosokhoz és szanatóriumokba látogatott el, ám nem talált gyógyírt kínjaira. A Professor volt az utolsó lehetősége. Freud a Farkasember szerelmi fellángolásait nem tekintette a „mánia” jelének, mint, ahogyan a pszichiáterek. Hallgatta, próbálta megérteni őt, kérte az együttműködését. Együtt megtalálnák a sok szenvedés okát. A Professor visszafogett öltözködési stílusával ébresztett bizalmat benne és irodája berendezése dicséretes foglalkozásra utalt. A szelíd és együttérző tudós tökéletesen megfelelő volt. Sz. P. több mint nyugodt volt. Akkor hát mi ütött belé, midőn – alig feküdvén le a díványra – tiszteletreméltó terapeutáját arra kérte, hogy anális coitusra lépjen vele és defekáljon rá, miközben rááll a fejére?²¹ Ha az a Tyerka lett volna, akit négyévesen ismert, jobbat nem is tehetett volna. Kétségtelenül a „farkasa” jött elő. Ugyanaz, amit oly kegyetlenül kezeltek gonorrhéája idején. Azóta, majdnem öt éve, a depressziója nem múlt el. Ez bizonyította, hogy senki nem csinál „farkast” anélkül, hogy kockáztatná a farkát, még, ha az csupán az apa farka is. Feltárhajta-e valaha ágaskodó *bukáját*, meg tudja-e védeni a veszélytől? Minden bizalmát a Professorba helyezte. Mindent el fog neki mondani. Mindent, igen, kivéve ... egy dolgot: a kimondhatatlant. Együtt fogják elkezdni vizsgálódásaikat, tényeket fognak tanulmányozni, a kronológiájukat. Együtt majd értelmezni tudják az okokat és a következményeket. Nyugodtan aludhatna, mivel semmi nem fog ki a Professor eszén. Mégis, alig, hogy lefeküdt a díványra, ez a furcsa dolog történik. Micsoda *coup de théâtre* ez egy analitikusnak! És neki! Látott már valaki ilyet, hogy egy jól nevelt fiatalember, akitől távol esik a homoszexualitás gyanúja, ilyesmit kér egy ötvenes éveiben járó kiváló specialistától? Nem, igazán, többé már nem volt önmaga.

---

²¹ Ernest Jones Freud egy 1910. február. 13-i Ferenczihez szóló kiadatlan levelét idézi: „...[the Wolf Man] initiated the first hour of treatment with the offer to have rectal intercourse with Freud... [(a Farkasember) a kezelés első óráját azzal kezdte, hogy kifejezte a Freuddal való anális közösülésének vágyát...]” (*The Life and Work of Sigmund Freud*, 274). [A szóban forgó levelet lásd az azóta megjelent Freud-Ferenczi levelezés I/1. kötetében, a magyar kiadás 234. oldalán: „...az első ülés után a következő áttételeket vallotta be nekem: zsidó szélhámos, hátulról szeretne magáévá tenni, és a fejemre akar szarni.” (*A szerk.*)] Ez az első ülés nem került bele Freud esettanulmányába. Feltételezésünk szerint a Farkasember megkérte Freudot arra, hogy ereszkedjen „négykézlábra” (*anális* = hátulról = *a tyergo: tyerety* = dörzsölni), hogy „keljfeljancsi-ja” elérje az orgazmust.

De akkor ki volt ő valójában? Azelőtt és most? Freud ezt igazság szerint soha nem tárta fel. Vajon vagyunk-e abban a helyzetben a tanulmányunk végén, hogy ez okból egy újabb hipotézist fogalmazzunk meg? Szinte biztos, hogy az áttétel során semmilyen érzelmi emlékezés nem lépett működésbe és semmi nem történt, ami azonosította volna: „igen, itt van ő, ez feltétlenül Sz. P., akit három évesen elcsábított a nővére, öt évesen az apja után vágyódott, nyolc évesen az anyja után.” Sz. P. személyesen nem volt jelen. Hivatalos identitása csak arra szolgált, hogy elfedje a többi személyiséget, akiket titokban magában bújtatott el: az apját, a nővérét. A Tyerka és Matrjona dörzsölése miatt kasztrált és depressziós apát. De egyszerre a díványon minden megváltozott: A férfit a székben most Apának hívták, ezért a díványon fekvő automatikusan felvette a kiegészítő szerepet, Tyerka szerepét. Ez az analitikus szituáció váratlan, ám elkerülhetetlen hatása volt. A depressziója eltűnt, extravagáns kérésével pedig olyan flört kezdődött az Apa és a Nővér között, ami négy és fél évig tartott. A szokatlan első ülés egyszerűen Tyerka enyelgése volt Papával. Ahogy múltak az évek, a kacérkodás olyan formát öltött, amely jobban illett az analitikus dialógushoz és a pszichoanalízis atyjának jól ismert kívánalmaihoz. Tyerka több mint ezer ülésen keresztül rendíthetetlenül tárta fel Sztanko emlékeit, álmait, rémálmait. Néhány saját felfedezését is hozzáadta ehhez. Apa és Lánya boldogan élhettek.

Ami Freudot illeti, bizonyára egyszerre volt elragadtatott és lehangolt. Túl korán gondolta azt, hogy azonosíthatja a „farkast” a rémálomban, a „farkast” a gyermekkori fóbiában: amely néhány, az apához kapcsolódó, rémisztő képet reprezentált. Magának az apának kellett lennie. Meg kellett értenie, hogy ez a kedves és szerető apa hogyan nevelt rémületet a gyermekbe, miközben a „kasztráció” minden emléke női alakokhoz kapcsolódott. Lehet-e okolni egy mondás szerencsétlen használatát, amelyet a gyerekek ugratására használtak: „Megeszlek!”, vagy az apa általi kasztráció filogenetikus félelméhez kellene fordulnunk? Az ilyen válaszok nehezen győznek meg bárkit is, különösen a szerzőjüket. Így Freud csak zavarában hivatkozott a feltehetőleg tizennyolc hónapos korban tapasztalt Ósjelentre. Ennek ellenére úgy tűnt, hogy a szülők *coitus a tergo*ja ebben az érzékeny korban – elméletileg – okozhatta a neurózist és az azt követő szexuális zavarokat. Az eset túl jó volt ahhoz, hogy Freud ne használja fel a Junggal való vitájában. Ugyanakkor be kell vallanunk, hogy a heves vita kontextusából kiemelve a példa teljességgel tarthatatlan. Mi több, Freudnak nem volt szüksége ilyen érvekre ahhoz, hogy megvédje elképzeléseit. Bármi legyen is

az igazság, ez az ügy a legjobb példája az éles ellentétek által előidézett elméleti és klinikai hibáknak.

A Farkasember megnyugodott. Tyerka és Apa egyesült, beszéltek Sztankóról és mindnyájuk számára minden a lehető legjobban alakult. Természetesen a „farkas” Apa volt, természetesen az Apának kasztrálnia kellett Sztankót, és természetesen Sztankónak jó oka volt rá, hogy féljen tőle. Addig, amíg az Apát nem kasztrálják újra, soha többé, alkalmatlan szavakkal, mocskolódó düh kitörésével. Hogy eltörölje azt, ami egyszer megtörtént, a katasztrófális szavakat bent kellett tartani, bármi áron: szorítani a záróizmot egyre szorosabban! Bent rekeszteni a végzetes szót! És mindenekelőtt az „ablak” soha nem nyílhat ki magától! Különben ott lenne a régi, farkasokról szóló szörnyű rémálom: a kővé dermedt mondat a kővé dermedt képen. „*Szesztyorka bukát csinál Apának.*” „Nővérkém, gyere és állítsd fel Sztanko „farkasát!” Nem! Ezek a szavak örökre a torkában fognak ragadni. Hadd legyenek ketten boldogok egymással és Sz. P. élhet!

Igen, Sz. P. a szó szoros értelmében ajándék saját magától. Talán megtartott magának valamennyi vágyat, amit nem engedett át másnak? Ez mindenki számára titok marad, beleértve saját magát is. A világon senki sem tudhatja, hogy ki ő. A világon senki sem tudhatja, hogy egy napon az apjává fog válni, vagy, hogy magával hordozza kasztrált vágyában. Ennek az Apának vissza kell térnie, ez a leghevesebb vágya; különben ő, Sztanko, soha nem tudná saját nevében kimondani Tyerkának saját vágyának mondatát, anélkül, hogy súlyos csapás ne követné azt: „Gyere Nővérkém, dörzsölj engem, csinálj nekem Bukát!” De sajnos, e szavak, e diabolikus szavak, soha nem fognak elhangozni, mivel – igen, be kell látnunk – ezek kasztrálták az apát, és kasztrálták a fiút. Ezek döntötték az anyát reménytelenségbe. Ezek azok, amelyek elvezettek a nővér öngyilkosságához, az apa korai halálához. Néhány ártatlan szó, és hirtelen az egész család elpusztul.

Ez a mondat ugyanakkor mindig ugyanaz marad, a Farkasember fáradhatatlanul ismétli rejtvényeiben. *Tyerety*, dörzsölni, viaszolni, mosni, Matrjona,²² igen, csinálj *tronuty*-ot,²³ érints, érints meg! Megőrülök

---

²² A Farkasember VIII. fejezetében Freud leírja a Farkasember emlékeit dajkájáról, „Grusáról”, és egy parasztlányról, „Matrjonáról”, akibe 18 éves korában beleszeretett (id. kiadás, 158-171.). Freud szerint Grusa és Matrjona pozíciója az (vagyis, hogy négykézláb súrolják a padlót vagy mossák a ruhát), amely erotikus tartalommal tölti meg ezen beszámolókat; Ábrahám és Török számára azonban a nők *súrolása* és *dörzsölése*.

²³ A *tronuty* szó jelentése 'érinteni' (*A szerk.*).

(„meg leszek érintve”). Ó, Matrjona! Matrjona, egy dédelgetett szó: Orosz baba, te vagy a keljfeljancsi, *vanyka, vsztanyka*,²⁴ állítsuk a feje tejére, meglátod, hogyan *csinálja!* Ez elég volt nekem ahhoz, hogy *el-játsszam* a szót: egy fát *megkarcolni, megvágni* és már a mennyben voltam, *megvágтам* a kisujjamat. Jöjjön Professzor, tegye meg velem ezeket a szavakat! „vágjon” ó, „vágjon meg”, „tépjen szét”, „hasítson fel”, ó zavarba ejtő szavak, kimondhatatlan szavak, ó! Igen dörzsölje, dörzsölje a nemi szerveimet, hogy felálljanak két mancsukon, mint a fehér főkötőt hordó nagymamának öltözött farkas. Ó igen, „tépje le (*tyerebity*)²⁵ ennek a darázsnek (*Wespe*),²⁶ ennek az Sz. P.-nek (*eszpének*) a szárnyait.” Csak tépdesse, cibálja, hogy ki se bírja – de...

Mindezt Sz. P. homályosan adja elő. De gyorsan, nagyon gyorsan, majdnem három hónap alatt – mivel ez volt az a vita tárgyát nem képező határidő, amit Freud tűzött ki a befejezéshez – kriptonimákban és kriptomitoszokban fektetett le.

Ez idő elteltével a Farkasember megkönnyebbülve távozott szülőföldjére, Oroszországba. Megkönnyebbült, mivel beszélt és megtalálta vágya áruháját. Megkönnyebbült, mert nem kellett használnia a szörnyű szavakat és, mert egy új apa emlékével gazdagodott, egy olyan apával, akinek a csábítási módszerei ártalmatlan szavakra korlátozódtak, szinte szórakoztató szavakra, mint a „kasztráció”, ami annyiszor hagyta el a Professzor ajkait és ami boldogan csatlakozott a kriptonimák sorához.

Minden valószínűség szerint jól is alakult volna sorsa, ha öt évvel később, a forradalom miatt nem kényszerül száműzetésbe. 1919-ben, amikor megérkezett Bécsbe, Freud híres esettanulmánya éppen hogy megjelent. Olyan boldogan olvasta! Az illusztris Apa bevonódott az esetébe, mi több, elismerő bírálatát nyilvánossá tette: „...kellemes és szeretetre méltó személyiség”; megemlítette „éles esztét” és „kifinomult gondolkodásmódját”.

Mégis, a Farkasember lelke mélyén csalódott volt és lázadt. Elment meglátogatni a Mestert – még egyszer. Tudatta vele, hogy nem gyógyult meg, különös tekintettel a székrekedésére, aminek csillapítására Freud oly büszke volt. Ráadásul, abban az anyagi helyzetben, amelyben ő volt,

---

²⁴ A *vanyka-vsztanyka* jelentése 'keljfeljancsi'. (A szerk.).

²⁵ A *tyerebity* ige jelentése: 'húzogat', 'ráncigál', 'cibál'. (A szerk.).

²⁶ *Wespe* németül 'darázs'. (A szerk.).

nem engedhetett meg magának még egy analízist. Ez nem állhat utunkba! – mondta a professzor megértően. És eljött az ingyenes analízis, az adományok ideje. Fizetség azért, hogy nem volt önmaga. A Farkasember számára ez a látszólag boldog helyzet lappangó kétségbeesését élesztette fel. Sztankót félreértették, kasztrálták, eladták. Apa pénzt ad Tyerkának. ... Amikor 1923 októberében Freud betegségének súlyossága köztudottá vált, még sötétebb kilátás kínálkozott. Ha Apa eltűnik, ki fogja kiszabadítani Sz. P. vágját? A többit már tudjuk.

Örökre meg fogja őrizni megszállottsága iránti szerelmét, tárgyait, amik szavak. Mivel képtelen arra, hogy ezeket a szó-tárgyakat a tárgynak szóló szavakká alakítsa, az élete, a maga és mindannyiunk számára rejtvény marad. Igen, egész életében, a rejtvény zászlaját kibontva, a Farkasember soha nem hagyott el minket. Velünk, analitikusokkal marad, hogy felkeltse tudásvágyunkat. Ha bármikor új elemmel gazdagította misztériumát, hogy az világossá váljon, később újra elhomályosította azt. A mi szerencsétlen társaságunkban, a nem-tudásban, ő a délibáb szimbólumává vált, vagyis – ami minden analitikust kísért – a megértés délibábjává. Sokan mások után nekünk is meg kell adnunk magunkat.

Köszönjük meg neki!

És bocsássunk meg érte!

1970. szeptember 27.

Utóirat. Világos, hogy az előbbi gondolataink a Farkasemberről, mint képzeletbeli személyről szólnak. E teljes egészében kitalált – habár nem alaptalan – eszmefuttatás egy olyan megközelítést illusztrál, amely a klinikai gyakorlatban is hasznos lehet. Amit mi *belső históriának* nevezünk és az *inkorporáció* következményének tekintettünk, az gyakran olyan tudattalan eljárásokat feltételez, amely egy különleges topográfiai struktúra mellett a *tabu szó kriptonimikus áthelyeződésére* utal. Helyesen vagy helytelenül, mi felfedeztünk egy ilyen tabu szót a Farkasemberben: a *tyeretyet* és annak származékait. Az olvasót talán érdekli néhány többletinformáció, ami Muriel Gardiner nagylelkűsége folytán jutott el hozzánk. A Farkasember *Emlékirataira* utalunk, ami 1961-től sorozatban jelent meg a *Bulletin of the Philadelphia Association for Psycho-analysis* című folyóiratban. Ezek az emlékiratok nagy pszichoanalitikus érdeklődésnek örvendenek és kiterjedt tanulmányokat érdemeltek ki. Csak két részletet említünk meg, mivel azok közvetlenül kapcsolódnak eredményeinkhez. Az első a következő: Nővére, Anna (ez volt az igazi neve) öngyilkossága után – aki egy kaukázusi út alkalmával

egy üveg higanyt ivott meg – a Farkasember ugyanezen hegyekbe utazott, anélkül, hogy tudatosította volna a földrajzi összefüggést. Emlékiratai figyelmes olvasásával nyilvánvalóvá vált, hogy az utazás tudattalan célja az volt, hogy megmássza annak a kaukázusi hegyvonulatnak a csúcsát, amit *Terek*nek neveznek. Hosszú és szorongató mászásból megérkezve nem tudta megállni, hogy elő ne vegye a festékdobozát és az ecseteit, és „megfesse” (*tyerety*) a táj képét. Arra is emlékszik, hogy a *Tyerek* folyóban halászott pisztrángot (angolul: *trout*) szolgálták fel. A második pont, amire fel akarjuk hívni a figyelmet, az az első látásra fellobbanó szerelem, amit jövőbeli felesége iránt érzett. A hölgy a Kraepelin pszichiátriai klinikán (Münchenben) dolgozó csinos nővér volt, ahová a Farkasember depressziója miatt került. Nem váltott egy szót sem vele, de egy idősebb orosz hölgy, aki szintén bennlakó volt, a hozzá illő orosz akcentussal döntő információt nyújtott: a fiatal nő nevét. A neve Theresa nővér volt (hasonló hangzású, mint az orosz TYERETSZJA, ’dörzsölni magát’).²⁷ A „Theresa” név kicsinyítő képzős változata a Terka, oroszos kiejtésben Tyerka. Kitalálhattuk volna. Mindenesetre az, hogy az inkorporált nővért ugyanezzel a névvel jelöltük, megelőzte ezt az információt és – bár a *tyerety* ige inspirálta – valamiféle szerencsés egybeesésnek tekinthető.

Gyimesi Júlia fordítása

---

²⁷ A *tyerety* ige harmadik személyű visszaható alakja. (*A szerk.*).

SIGMUND FREUD
FERENCZI SÁNDOR
L E V E L E Z É S
1 9 0 8 – 1 9 3 3

Szerkesztette
Ernst Falzeder és Eva Brabant
Patrizia Giampieri-Deutsch közreműködésével
Haynal André tudományos irányításával
A kézirat átírása Ingeborg Meyer-Palmedo munkája

MAGYAR KIADÁS

3 kötetben (I/1., I/2., II/1., II/2., III/1., III/2.)

Szerkesztette és sajtó alá rendezte
Erős Ferenc és Kovács Anna

Thalassa Alapítvány–Pólya Kiadó, Budapest
2000–2005

I/1. kötet: 1908–1911
2000. 472 oldal, 46 kép

II/1. kötet: 1914–1916
2002. 288 oldal

III/1. kötet: 1920–1924
2004. 288 oldal

I/2. kötet: 1912–1914
2002. 328 oldal

II/2. kötet: 1917–1919
2003. 280 oldal, 14 kép

III/2. kötet: 1925–1933
2005. 336 oldal

A kötetek megjelenésének fő támogatója:
a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA és
a NEMZETI KULTURÁLIS ALAPPROGRAM

MEGRENDELHETŐ

tel/fax: (36 1) 239 6043; e-mail: polya@mtapi.hu

NAPLÓRÉSZLETEK

Sabina Spielrein

[Sabina Spielrein a pszichoanalízis történetének egyik legelső nőalakja, az összetett páciensi, szerelmi, kreatív munkatársi és személyes közvetítői szerep kiemelkedő példája. 1885-ben született egy rosztovi zsidó családban. 1904-ben szkizoid jellegű hisztéria tüneteivel került a zürichi Burghölzli Klinikára, ahol egy évig Jung kezelte. 1905-ben beiratkozott a zürichi egyetem orvosi karára, ahol a szkizofrénia kutatásával kezdett foglalkozni. 1911 és 1912 között Bécsben élt, ahol megismerte Freudot, és csatlakozott a Pszichoanalitikus Egyesülethez. Ezután néhány évig Berlinben próbált praktizálni, az 1920-as évek elején pedig Genfben, a Rousseau Intézetben dolgozott, ahol többek között Jean Piaget analitikusa volt. 1923-tól az Orosz Pszichoanalitikus Egyesület tagja és az Állami Pszichoanalitikai Intézet munkatársa lett, a moszkvai egyetemen gyermekpszichológiai szemináriumokat vezetett, és ambuláns rendelőt tartott. Néhány év múlva visszatért szülővárosába, Rosztovba, ahonnan a háború kitörésekor sem menekült el. Itt érte 1941 júniusa, amikor Hitler lerohanta a Szovjetuniót, és Spielreint egy pogrom során két lányával együtt megölték.*

Ő volt Jung első, pszichoanalízissel kezelt páciense. A terápiás kapcsolat csakhamar szerelmi viszonyná, majd munkatársi kapcsolattá alakult. A kapcsolatot történetét számos levél is dokumentálja nemcsak Spielrein és Jung, hanem a történet további szereplői – Freud, Emma Jung és Spielrein anyja – részéről is. Spielrein esete több kérdést is felvet a terápiás gyakorlattal és az elméleti felismerések kisajátításával kapcsolatban. Egyfelől a viszontáttétel szerepét a gyógyításban – átlépheti-e az analitikus a terápiás kereteket? A gyógyítás szolgálatába állítható-e a szerelem? Milyen következményei vannak a páciens-sze-

---

* Lásd „Sabina Spielrein: tiszta játék egy orosz lánnyal”. In: Alexander Etkind: *A lehetetlen Erősz. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Európa Kiadó, Budapest, 1999, 246–322.

rető–munkatárs szerepkeveredéseknek? Ugyancsak érdekes Spielrein – közvetítő – szerepe Freud és Jung kapcsolatának alakulásában, az a „titkos szimmetria” (vagy Bettelheimmel szólva: titkos aszimmetria**), amelyet ez a háromszög kirajzol. Végül, de nem utolsósorban figyelemre és további vizsgáltra méltó Spielrein szerepe a jungi (anima/animus, árnyék) és a freudi (halálöszton) elméletben.

A (Spielrein–Jung, Spielrein–Freud) levelezés, valamint az 1909–1912 között írt napló 1977-ben került elő a Genfi Pszichológiai Intézet egykori központja, a Palais Wilson pincéjéből, és Aldo Carotenuto közölte először olaszul, 1980-ban (*Diario di una segreta simmetria*). Az itt közölt naplórészletek ennek a bonyolult, szerepkeveredésekkel és ambivalenciákkal terhes kapcsolatnak a dokumentumai.***

Borgos Anna]

* * *

1909. szeptember 21., Kolberg

[...]

Barátság. Megváltozhat-e ily hirtelen?

Anya azt mondja, lehetetlen, hogy barátok maradjunk a barátommal, ha egyszer a szerelmünkkel ajándékoztuk meg egymást. Egy férfi sem képes hosszútávon pusztán barátságot fönntartani. Ha kedves vagyok hozzá – szerelmet akar. Ha mindig hűvösen viselkedem – akkor a [olvashatatlan] megbántja érzéseiben. Ez annyira, de annyira lesújtott! Ó, drágám, mit remélhetek? Ha én mozgathatnám a Végzetet, ha biztos lehetnék benne, hogy egy tanúk előtt elmondott védőbeszéd elegendő volna, így imádkoznék: drága Végzet, engedd meg nekünk, a barátomnak és nekem, hogy kivételek lehessünk, engedd, hogy mindig boldogságtól sugározva találkozzunk, hogy kitartsunk egymás mellett örömben és bánatban, hogy egyetlen lélekké váljunk, még ha *à distance* is, hogy kezet nyújtsunk egymásnak a „magasabb, távolibb, szélesebb”, vagy ahogy a barátom fogalmaz, „a jó és a szép” keresésében, hogy támaszai lehessünk a számos tévelygőnek. Engedd, hogy az őrangyala legyen, ihlető szelleme, aki mindig új és nagyobb dolgokra sarkallja őt.

** Bruno Bettelheim: Titkos aszimmetria. *Thalassa*, (7) 1996, 3: 101–117.

*** A fordítás angol nyelvű forrása: Aldo Carotenuto: *A Secret Symmetry. Sabina Spielrein Between Jung and Freud*. Pantheon Books, New York, 1982, 6–44. oldalainak részletei.

Túl sokat kérek talán? Nos, ha ez túl sok, nem kell mindig ugyanazon a hőfokon izzania, de legalább addig, míg találok valakit, aki átveszi a helyét, valakit, akit az üdvösség legmagasán férjemnek szólíthatok. És maradhatunk régi jó barátok mostani szerelmemmel. Lehetséges ez? Mi vár rám, ha Zürichbe visszatérek? Félek gondolni is erre. Miért nem lehetek boldog? Miért kell nap mint nap a legszomorúbb gondolatokkal térnem ágyba fiatalságomnak ezekben az utolsó napjaiban? Ó, nem, kérlek, Oltalmazó Szellem, engedd, hogy tiszta, nemes barátság legyen köztünk, abban az értelemben, ahogy én gondolom; engedd, hogy ez az érzés teljességgel kielégítsen és magányosságomban ez legyen fény sugar!

1910. szeptember 11.

„Most, Vándor, útnak indulunk. Nyugodtnak, tisztafejűnek kell maradnod! Mert el vagy veszve – ha átadod magadat – a félelemnek!”

Igen, az két rossz éjszaka volt. Barátom iránti szerelmem örült izzással áradt el bennem. Némely pillanatban erőszakosan ellenálltam, máskor hagytam, hogy minden egyes ujjacskámat végigcsokolja, és csüggtem az ajkán elaléltnan a szerelemtől. Micsoda bolondság beszélni erről! Szóval ez vagyok én, általában maga a tiszta, józan ész, aki efféle képzelgéseket enged meg önmagának. Hogyan állhatnék ellen ennek a barbár erőnek? Itt ülök, elcsigázva a kiállott viharoktól, és azt ismételve magamban: ezt nem! Inkább a tökéletesen tiszta barátság, ha *à distance* is. Biztos, hogy szeret, de „van itt egy de”, ahogy öreg természetettörténet tanárunk szokta volt mondani, és ez az, hogy ... a barátom már nő. Megismerkedtünk, megkedveltük egymást, anélkül, hogy észrevettük volna, mi is történik; túl késő volt kiszállni; számos alkalommal „gyengéd ölelésbe” fonódtunk. Igen, rengetegszer! Azután az anyám közbelépett, konfliktus keletkezett köztük, aztán a barátom és köztem. Egyszerűen nem tudtam szakítani vele ilyen körülmények között. Pár hónappal később, amikor erősebbnek éreztem magam, utolértem az előadása után. Először el akart sietni, mert elkeseredett ellenségének gondolt, és talán botránytól tartott. A bolond gyerek. Megnyugtattam, mondtam, hogy semmit sem akarok „kezdeni” vele, hogy azért jöttem, mert nagyon kedves volt nekem, mert egyszerű, nemes személyként akartam látni, és ezért szembesíteni akartam az anyám és irántam tanúsított ocsmány viselkedésével. Modora rögtön megváltozott; mély megbánást mutatott, egy rosszindulatú személyről beszélt, aki olyan pletykákat terjesztett rólunk, hogy a barátom azt gondolta,

utálom és be akarom feketíteni. Még csak elgondolni is szörnyű, hogy ilyen undorító emberek léteznek, és hogy mindezt képes volt elhinni!

Nos, a legjobb barátokként váltunk el, hogy a legjobb barátokként találkozzunk újra. Ha korábban kételkedtem érzéseinek hevességében, most csak azt láthattam túlságosan is tisztán, mennyire szeret engem. A múltban talán még volt egy csöppnyi kétkedés benne velem szemben, ami azután átadta helyét a régi fényében ragyogó bizalomnak. Amikor átadta olvasásra a naplóját, azt mondta nagyon halk, rekedtes hangon: „Ezt csak a feleségem olvasta ... és te”. Azt mondta, senki sem tudta annyira megérteni, mint ahogy én. Minthogy történetesen nő, gyakran tisztességtelennek tűnik, hogy a naplóm, ahol a szerelmünkről beszélek, ott kezdődik, ahol az ő korábbi szerelme véget ért. Ez lehet, hogy így van, de nekem is jó menségem van úgy tenni, ahogyan teszek. A mi szerelmünk mély szellemi rokonságból és közös intellektuális érdeklődésből nőtt ki. „Micsoda intelligens szemek!” – sóhajtott néha, máskor könnyek szöktek a szemébe, amikor valamit magyaráztam, például Wagner pszichologikus zenéjét, mivel teljesen ugyanazt gondolta, érezte, írta (kiadatlan munkáiban is) róla. És kész voltam meghalni érte, feláldozni érte a becsületedet. Ez volt az első szerelmem. Nem együtt élni vele vagy legalább érte, mert lehetetlennek tűnt, hogy gyermekkel ajándékozzam meg őt. Verseket írtam neki, dalokat szereztem róla, rá gondoltam éjjel-nappal. És a feleségére is, aki, mint a naplójából kiderül, hosszú ideig habozott, mielőtt hozzám ment, mert a kényelmére gondolt, és nem kellett neki semmiféle „ideológia” eszelős tekintetű „rabszolgája”. A feleségét védi a törvény, mindenki megbecsüli, és én, aki mindenemet neki akartam adni, az önmagamra való legcsekélyebb tekintet nélkül, a társadalom nyelvhasználatában én vagyok az immorális – a szerető, esetleg *maîtresse*! Ő bárhol megjelenhet nyilvánosan a feleségével, nekem sötét sarkokban kell sompolyognom. Én magam nem szeretném, ha a szerelmünket utcaszerte szétkürtölnék, részben a feleségére való tekintettel, részben, hogy szentsége folttalan maradjon; de mégis, mindig fájdalmat okozott, hogy érzelmeinket titkolni kell. – Igaz, be akart mutatni otthon, összebarátkoztatni a feleségével, de érthető módon a felesége nem kért ebből, így aztán „*volens-nolens*” jórészt titok maradt előtte. Gyakran oly erősen érzem a szenvedélyem és szellemi rokonságunk erejét, hogy megkérdem magamtól, vajon miért ne próbálnám elragadni a feleségétől, különösen, hogy védőszellemem azt mondja, bármit megtehetek, amit csak akarok, és ezt oly gyakran bizonyította be nekem olyan esetekben, amikor soha nem gondoltam, hogy

ez lehetséges volna (később néhány példa). De: ezt akarom én? Boldogok lehetünk így? Azt hiszem, egyikünk sem lehetne az, mert a felesége és a gyermekei körül keringő gondolatok egyikünket sem hagynák békén. Távol álljon tőlem, hogy a felesége ellensége legyek; csupán túlságosan is jól értem a velem kapcsolatos hozzáállását, és bár alig ismerem, hiszem, hogy jó embernek kell lennie, ha már őt választotta a barátom. Mily sokszor kellett szenvednem miatta, hányszor kértem gondolatban a bocsánatát azért a fájdalomért, amit én vittem be nyugodt otthonába. Mindamellett, az én szerelmem nekem a fájdalomon kívül alig hozott egyebet; csupán kivételes pillanatok voltak, amikor megpihenhettem karjaiban, ahol mindent el tudtam felejtetni; ilyenkor, még ha helyzetünk minden tragikusságának tudatában voltam is, nem lehetett kikökkenteni boldog állapotomból; még a bennem megszólaló cinikus gúnyolódás – „az emberi lények bizonytalansággal kíváncsi gépezetek” – sem számított.

És most? Újra közel áll hozzám. Legalább (ha már annyira szeretem) megajándékozhatnám egy kisfiúval, ahogy erről álmodozni szoktunk? Azután visszamehetne a feleségéhez. Igen, ha ez olyan könnyű volna. Én már oly sokat szenvedtem, hogy most többet gondolok magamra, rettegek az elválástól, rettegek a – talán egész életemben – elkövetkezendő magánytól, hiszen mire a gyerek egyéves, én már 27 lennék. És hogyan remélhetek új szerelmet, ha van egy gyermekem? És a tudományos ambícióim is megszenvednék: sehol sem fogadnának el egy kisbabával. És ez még a legjobb eset lenne; mi volna, ha mégsem lennék terhes? Akkor tiszta barátságunkat lerombolná az intim kapcsolat, és a barátságunk az, ami oly szörnyen drága nekem.

Nos, akkor, megpróbálok valaki mást szeretni, ha ez még lehetséges. Azt akarom, hogy szeressen és elfogadjon, egyesíteni akarom életemet az övével, hogy ne pusztán egy meteor rövid ragyogása legyen jelenbeli és jövőbeli gyötrelmekkel, hogy női büszkeségem ne szenvedjen folyamatosan, hogy ne szenvedjek mások miatt. Igen, ha ez lehetséges volna! Nem könnyű elvetni a kisfiú gondolatát, vágyott Siegfriedemét, de mit lehet tenni? Igen, drága, jó barátom! Nem mennek most könnyen a dolgok, de nem látok más kiutat. Ezért – légy kemény és ne engedd szabadjára az idióta érzelmességet. Lelkem legmélyéből kívánom, hogy a barátom tökéletesen elfogadjon, szeressen, és mindig úgy érezzen, ahogy most én. Veszélyessé válhatunk egymás számára. És most – legyen boldog! Bárcsak hamarosan hallanék a neki küldött írásról. A bizonytalanság miatt képtelen vagyok megnyugodni, különösen

mióta bizakodva várom, egyre több ezzel kapcsolatos zaklatottságot gyötör.

1910. szeptember 14.

Igen, ez valóban zűrzavar volt! A legtöbb zűrzavar mostanáig, és még végtelenül több tör majd rám. Éppen most kaptam tőle egy szép levélkét, amelyben Drága Barátjaként szólít és Barátodként ír alá. Azt mondja, írásom számos bekezdése megmámorosította. Tegnap másik levél érkezett, és teljesen más volt a hangneme: megsértődött, hogy bárhol is emlitem a nevét, mintha szándékosan nem idézném a munkáit, és végül még kissé nevetségessé is teszem. Te Jó Ég, bárcsak sejtené, mennyit szenvedtem miatta és szenvedek még mindig! Meglepő-e, hogy féltem elolvasni a műveit, rettegve attól, hogy újra az érzélem rabszolgája leszek? Annyira rendkívüli, hogy tudattalanul még negatív attitűdöt mutatok? Legutóbbi levelében „Drága Fräulein”-nek nevezett, és azzal zárta, hogy „Szívélyes üdvözlettel, Dr. Jung”. Először csaknem összeomlottam a fájdalomtól, amikor olvastam. Aztán megnyugodtam, sőt még örültem is, hogy oly erőteljesen reagál a viselkedésemre, hogy meg akart sebezni ezzel a hideg hanghordozással. [...]

[...] Észrevettem az asztalán egy nekem címzett levelet, de az érzéseim annyira elhatalmasodtak, hogy nem maradt meg bennem más a megszólításon – „Drága Fräulein” – és a befejezésen – „Szívélyes üdvözlettel, Dr. Jung” – kívül. Amennyire csak tudtam, elmagyaráztam neki, hogy szeretem, de nem tehetek róla, ha büszke természetem ellenáll rám nehezedező túlzott hatalmának. Minden békésen alakult. Azt javasolta, dolgozzak vele a disszertációmon, így elfogadhatja a *Jahrbuch*. Azt mondta, az eset annyira érdekes, hogy fölvehetnek a Pszichiátriai Társaságba. Némi habozás után (a lelki kínok miatt, amiken jelenlétében keresztülmentem) beleegyeztem. Így ez a kívánság is, ami végképp megvalósíthatatlannak tűnt, teljesülhetett, és az én kielégületlen szívem mégis fájdalmasan összeszorult a legfőbb dolog miatt, ami hiányzik, és ez a legfőbb dolog a szerelem. Ó, megint csak ez a „Mít tegyek?”. Alig hiszem, hogy bárkit úgy szerethetnék, mint ahogy a barátomat szeretem. Attól tartok, az életem tönkrement. Az egyetlen megváltás az volna számára, ha az enyém lenne, de minthogy ez lehetetlen a felesége miatt, és én nem kívánom neki az elhagyottság fájdalmát, csak egy megoldás remélhető, ha mindkét házastárs megunná egymást, és a felesége lelépne valami „franciával”. Ez persze mégis csak gyerekes, örült kívánság, majdhogynem elképzelhetetlen egy sváj-

ci nővel kapcsolatban, és mégis, azon az őrült éjszakán képtelen voltam magam megvigasztalni ennek a kis drámának az elképzelése nélkül. Mi állná útját, hogy lehetséges legyen! Most, Vándor – légy kemény! Bármilyen történjék is – az elkövetkezendő időben, ülj neki a munkának. Szégyellem, hogy annyi időt vesztegettem. Bátorság. Ó, igen – bátorság!

1910. szeptember [?]

Mennyire boldog és bolond vagyok, olyannyira, hogy még a saját boldogságomat sem becsülöm, hanem ehelyett akkora energiával vetem bele magam az érzelembé, hogy hamarosan kimerülök, és azután mindent úgy látok, mintha a sivárság nézne szembe velem. Így most is ebben a hangulatban vagyok *post factum*; ellen szeretnék állni neki, teljes lelkemből megköszönve őrző szellememnek, hogy ez az utolsó kívánság is beteljesült.

Este

Igen, boldog vagyok, néha annyira boldog, hogy átölelném az egész világot, és néha ... üvöltetni szeretnék a kétségbeeséstől. A földszinten valaki játszik: „És ha egyszer a kedvesed” ... ! Igen, drága, jó barátom. Szeretlek és szeretsz. Amire vágyakoztam, csak mostanra teljesült: majdnem túlságosan is tisztán tárta föl a szerelmét. Hogyan történt mindez? Múlt kedden nem kaphatott meg engem. A sürgöny, amit küldött, túl későn érkezett, úgyhogy már Küssnachtban voltam. Itt a szobalánytól értesültem, hogy nem találkozhatom a doktorral, stb. Mennyire kutyául éreztem akkor magam! És esett is. Úgy indultam el otthonról, hogy nem tudtam, mikor érkezik a következő gőzös; egy éppen elment, így egy egész órát kellett várnom. Nem utazhattam haza hajóval, a hajó számomra túl sok érzelmi asszociációt hordoz; a vonatot választottam, ahol összekuporodtam, visszafojtva a könnyeimet. Viszont dühös voltam! Szóval ezt nevezed te barátságnak! Arra sem vette a fáradságot, hogy lejöjjön és bocsánatot kérjen, amiért feleslegesen utaztam Küssnachtba. Ha volna egy millióm és ráadásul egy férjem, gondoltam, akkor persze más volna a helyzet, de ahogyan most állnak a dolgok, csak diák vagyok, a tanítványa és azonfelül orosz. Miért tüntetne ki különös figyelemmel egy ilyen jelentéktelen valakit? „Várj csak”, gondoltam; „ha neked semmi sem szent most, hát legyen; mindent elmondok a kollégáimnak!” De ahogy közeledtem a házhoz, az eltökéltségem megingott. Mindig alapelvelem volt, hogy ne cselekedjem az első dührohamban, és most is csak jót

származott ebből az alapelvből. Leültem dolgozni, ahogy korábban elterveztem, azaz elolvasni ezt az írást.¹

Alig pár sor után újra teljesen magával ragadott; megdöbbsentem, hogy voltam annyira buta ezzel a ragyogó elmével olyan banalításokról beszélni, mint a rossz szokásai, miközben annyi valóban érdekes tárgyalnivalónk van. Elhatároztam, hogy jól összeszidom, amiért barátját rabszolgává akarja változtatni, aztán félreteszem a témát: egyszerűen elveszem, amit adnia kell; tehetek-e arról, ha a művei annyira fölülemelnek mindenféle csip-csup személyes megfontoláson, hogy saját örömeim és bánataim gyerekes frivolsággá zsugorodnak a szememben? Most tökéletes békességet érzek. Kollégáimnak csak annyit mondtam, milyen udvariatlan volt Dr. J. velem szemben, anélkül, hogy kifecsegtem volna bármi részletet a kapcsolatunkról. Este megtudtam, hogy igazságtalan voltam a barátommal; ugyanezen a napon kislánya született,² és nem hagyhatta el a feleségét. Ez az értesülés érhető módon egyszerre okozott örömet és fájdalmat, mégis jól tudtam uralkodni magamon és visszamentem dolgozni. Amikor lefekvés előtt belenéztem a tükörbe, megdöbbsentem: ez nem lehetek én, ez a kőszürke arc ezzel a kísérteties grimasszal, a kimeredő, feketén izzó szemekkel – egy hatalmas, baljós farkas lapult meg ridegen a mélyben, és semmi sem fékezte meg. „Mi az, amit akarsz?” – kérdeztem rettegvé magam. Azután minden vonalat meggörbültni láttam a szobában, minden idegen lett és rémisztő. „Jön a nagy borzongás...” Így feküdtem le. Másnap reggel úgy éreztem, átváltoztam. Hús volt a levegő, és elragadtatással lélegeztem e frissességben. Azt éreztem, hogy egy tökéletesen tiszta, hűsítő nap után áhítozom az Északi tengeren – előttem széles, tiszta és csendes a világ, és én magam egy vagyok ezzel a csillapító feszességgel, ahogyan hatalmas hullámokban lélegzik a tenger. „Akarod?” – kérdezte valami mélyeimből. „Ó, igen!” – feleltem örömmámorban úszva, anélkül, hogy tudtam volna, miről is szól mindez. A fák, a fű, a fövényen sétálgató emberek, minden különös festői képbe tűnt elrendeződni. Elszántnak éreztem magam valami nagyszerű-

---

¹ „Psychic Conflicts in a Child.” 1909-ben jelent meg, és számos kiadást megért. In *The Development of Personality. The Collected Works of C. G. Jung*. Ed. Gerhard Adler, Michael Fordham, Herbert Read. New York, Pantheon Books, Bollingen Foundation, Princeton UP, 1967–79. 17.

² Marianne Jung (1910–1965). Ő volt Jung *Gesammelte Werke* címmel összegyűjtött műveinek egyik szerkesztője, és eredetileg tagja volt a Jung-levellek kiadását végző szerkesztőbizottságnak.

re, túl minden kisszerű megfontoláson. Ez az érzés délig tartott, amikor is első találkozásom egy valós, élő emberrel szertefoszlatta az egész „hangulatot”. Megmaradt viszont egy csekélyke nyom, mert a barátom írása újból földöntúli régiókba ragadott. Másnap találkoztunk. Úgy volt, hogy leülünk dolgozni. Ehelyett a szexuális ösztönről és a halálösztönről, a másodlagos gondolatoknak halál formájában való megrajzolódásáról, a dementia praecoxról és őseink világáról értekeztünk. Csak mondtuk és mondtunk. Barátom elbűvölten hallgatott, majd megmutatta még meg nem jelent írását és egy Freud professzornak szóló levelét és Freud válaszát.³ Azért mutatta meg, mert mélyen fölkaparták gondolkodásunk és érzéseink párhuzamai. Azt mondta, ezt látva aggódik, mert ezzel érem el, hogy belém szeressen. Szinte túlságosan jól láttam, mit is jelentek neki. Ez a legnagyobb meglepéssel töltött el. „Tehát nem egy vagyok a sok közül, hanem az egyetlen valaki, mert bizonyára nincs lány, aki úgy megértheti, mint én, senki más nem alkalmas arra, hogy az övével tökéletesen megegyező, de attól függetlenül kifejlődött gondolatrendszerrel lepje meg. Ragaszkodott hozzá, hogy nem akar szeretni. Most mégis kénytelen, mert mélységesen rokonlelkek vagyunk, mert még ha elválnak is, közös munkánk egyesít bennünket.” Igen, mint mondtam, ezért a gyönyörű, nemes barátságáért cserébe az ember könnyen elfojthatja erotikus érzéseit. Arra ösztökélt, hogy új tanulmányomat a halálösztönről írjam, de azt mondtam, először be akarom fejezni azt, amin dolgozom.⁴ Holnap újra találkozunk, és elhatároztuk, hogy az esedékes feladathoz tarjuk magunkat. Ezért most az egyetlen vágyam az, hogy holnap „barátok” maradhassunk.

1910. október 24. (23.)

Majdnem hajnali három. Nem tudok aludni. Mindketten annyira szeretjük egymást, amennyire csak szeretni lehet. Bárcsak szabad lenne! De nem az, és figyelembe véve a körülményeket, hadd rögzítsem kemény elhatározásomat: meg akarok szabadulni tőle! Még élni akarok és boldog akarok lenni. Most hideg borogatást kell tennem a fejemre, mi-

---

³ Valószínűleg Jung 1910. szeptember 29-i leveléről és Freud 1910. október 1-i válaszárol van szó.

⁴ Spielrein a doktori disszertációjára utal: „Über den psychologischen Inhalt eines Falles von Schizophrenie (Dementia praecox)” [Egy szkizofréniaeset (Dementia praecox) pszichológiai tartalma].

vel belázasodtam a vad vágyakozástól. Drága Istenem, némi nyugalmat szeretnék, legalább éjszakára, hogy erőt gyűjthessek elkezdni „A halálösztönről” szóló új tanulmányomat. Tehát „győzzön végül a Józan Ész!” Hadd legyenek szabad legalább néhány hónapra, ti setét istenek! Ó, Oltalmazó Szellem, segíts, hogy ne sérüljek meg ebben az érzelmi viharban! Véglegesen eltökélt szándékom, hogy szabad legyek.

1910. november 9.

Tegnap óta, hogy találkoztunk, ismét cserbenhagyott a józan ész. Józan ész! Van ilyesmi egyáltalán? Lehet az ember mégis ésszerű, amikor így szeret valakit? Hűvösen leírni, ami történt? Amit mondott nekem? Igen, az erősebb költészet⁵ valószínűleg keddhez egy hétre köszöntött be. Akkor azt mondta, a gondolkodásunk figyelemreméltó hasonlósága miatt szeret; olykor előre ki tudom mondani a gondolatait; azt mondta, fennkölt, büszke jellemem miatt szeret, viszont azt is mondta, sohasem venne feleségül, mert egy jókora nyárspolgár bújik meg benne, aki szűk határokra és tipikus svájci életstílusra vágynak. Azt is mondta, időről időre fölbukkan benne elrendelt sorsa megváltoztatásának gondolata, hogy egy ilyen ragyogó nőt birtokoljon, mint én, az bizonyára majd-hogynem túlságosan ínycsiklandó, de ... van egy „de”, és ez a benne élő nyárspolgár. Megpróbáltam nem ellenkezni vele. Mire is volna jó? Végül is, van felesége! Most valóban kell némi ellenállást tanúsítania irányomban. De meglehetősen biztos vagyok benne, hogy elvenne, ha szabad volna, minthogy képes a nagyság iránti rajongásra. Megértettem, hogy a tegnapi nap az, ami miatt elragadta a barbár szenvedély, hogy újra megszerezzen. Elmagyarázom, valami örültség történt. Éppen arra a napra ütemezte az előadását követő megbeszélést, amikor Prof. Krönleint temették.⁶ Így csupán egyetlen úr jelent meg, és barátomnak szégyenszemre le kellett mondania az ülést. Tegnap beszélt nekem erről, és arról is panaszkodott, mennyire elszigetelten érzi magát az evilági elismertség tekintetében. És én? – Én úgy éreztem magam, mint egy anya, aki csak a legjobbat akarja neki, és a legokosabb jó tanács, amit

---

⁵ A „költészet” kifejezés mögött metaforikus jelentést kell sejtenuünk, amely csak Jung és Sabina számára volt ismert. Proustnál találhatunk erre irodalmi analógiát. Swann és Odette a „*faire cattleya*” metaforát használták a birtoklás fizikai aktusának kifejezésére.

⁶ Rudolf Ulrich Krönlein (1847–1910), svájci agysebész.

adhattam az volt, hogy használnia kellene kiváló származásának presztízsét és erejét, hogy a maga oldalára állítsa az embereket, és megszerzeni a professzori állást. Igaz, miközben erről beszéltem, neveltségessé tettem a benne lévő nyárspolgárt, ám komoly büntetést kaptam indítványom miatt, mert barátom gőgös hozzáállást vett föl és közölte, sohasem menne bele efféle megalkuvásba. Már tudja, hogy sohasem lesz professzor, hogy számos ellensége is van és ez visszaüt, de épp emiatt kemény marad, hiszen a valódi nagyság mindig setét sarkokban sarjadjik, és csak igaz időkben kerekedik felül. Oly pompázó és erős volt, hogy szégyenkezniem kellett; mivel a hangnem, ahogyan beszélt, az a hangnem volt, amelyben *nekem* kellett volna beszélni vele azokban a pillanatokban, amikor bátorsága elhagyta. Elmondta, miként emelt szót egyszer Freud professzor mellett és hordta le a tanácstagokat az összejövetelen. Ez segített. Ő, érzem, segített, hogy ilyen lelkesen, a munkájába vetett ekkora hittel beszélt hozzám. Korábban úgy beszélt, mint egy paraszt, persze azért, hogy kimutassa az egész művelt világ iránti megvetését. Ezt akarta. Adieu, kicsi fiam! Isten veled!

1910. november 26.

Jöjjön tehát még egyszer bánataim útitársa, hiszen bizonytalannal nem írnám le, ha nem vérezne a szívem ismét. Igen, most a vizsgáimra készülök; az írásbeli részeket december 15-én vagy 16-án szeretném letenni, a szóbeliket pedig január 16-án. Közeledik a nagy esemény estje, és a barátom gondolatai jutnak eszembe, amiket egyszer ünnepélyesen lejegyzett: „Különlegesen ünnepélyes nap a mai: a záróvizsgám előestéje; a csendes várakozás állapotában vagyok, lelkem kétségektől izzik.” Igen, ünnepélyes pillanat volt! És én? Számomra is ünnepélyes pillanat lesz a vizsga? Be kell vallanom, nem tudom, mit is érzek. Nekem a vizsga valójában csupán szükséges rossz. A gondolataim ettől távoli messzeségben járnak és ... a kíméletlen „És?” lehangol. Igen, az első, amit el akarok érni az, hogy legyen annyira jó a disszertációm, hogy biztosítsa helyemet a Pszichoanalitikus Egyesületben.⁷ Sokkal fontosabb számomra második tanulmányom – „A halálösztönről” –, és itt be kell vallanom, igencsak rettegek attól, hogy a barátom, aki csak júliusi cikkében tervezte megemlíteni az ötletemet, mondván, elsőbbségi jogaim vannak, egyszerűen a gondolat egész kidolgozását elkölcsönözheti, mert most annyival koráb-

---

⁷ Spielreint 1911-ben vették fel az egyesületbe.

ban, januárban akar hivatkozni rá. Ez az alaptalan bizalmatlanság újabb jele volna részemről? Oly hevesen kívánom, hogy így legyen, minthogy második tanulmányomat a legnagyobbra tartott tanáromnak ajánlom, stb. Hogyan becsülhetnék olyan embert, aki hazudott, aki ellopta az ötleteimet, aki nem a barátom volt, hanem kistílű, áskálódó rivális? És hogyan szerethetném őt? Mégis szeretem. A munkámat a szerelemnek kell átjárnia! Szeretem és gyűlölöm, mert nem az enyém. Elviselhetetlen volna, ha buta liba lennék a szemében. Nem, nemes, büszke és mindenki által elismert! Méltónak kell lennem hozzá, és a gondolatnak is, amelyet én hoztam világra, a nevem alatt kellene megjelennie. [...]

Bécs, 1912. január 7.

Bécs! Csaknem egy egész év eltelt, és micsoda nehéz időszak! „Hogyan végződött?” – kérdezhetné az olvasó. Nem végződött sehogy, rengeteg dolog történt, és még semmi sem dőlt el. Távozás Zürichből és szabadság Montreux-ben (Chailly sur Clarens), aztán München a művészettörténet miatt, és itt, ahol tökéletes magányban vagyok, befejeztem írásomat – „A rombolás mint a teremtés oka”. Mivel Dr. Jung azt tanácsolta, hogy akárhol is, de publikáljam az írást, végül is a *Jahrbuch*-ban jelenik meg, de fél évvel később, mint ahogy az szükséges lett volna. Barátok vagyunk. Első cikkem átütő siker volt. Mára ténylegesen tagja vagyok a Pszichoanalitikus Egyesületnek, az erőteljes disszertációm alapján. Freud professzor, akit nagyon megkedveltem, sokra tart és mindenkinek az én „pompás cikkemről” beszél, és személyesen is nagyon kedves hozzám. Mindaz, amit eddig kívántam, valóra vált, egyetlen dolgot kivéve: hol az a férfi, akit szerethetnék, akit boldoggá tehetnék feleségként és gyermekeink anyjaként? Még mindig teljesen egyedül vagyok.

Van két nőbetegem, akiket ingyen kezelek. Mindketten jól haladnak; különösen egyikük (egy énekes) javult nagyon gyorsan; hosszú levelet ír nekem és dicséretemet zengő verseket. Egy gróf házasságon kívüli gyermekeként született, és a sorsa mélyen megérintett [Siegfried]. Csak minden sikerüljön neki! Egyéb? Szabadságom alatt két hétig Rosztovban voltam.⁸ Gyakorlatilag maga alá temetett a szüleim, Bombuchna, az ismerősök és a rokonok felől áradó érzelmi lavina. Tar-

---

⁸ Lásd Hans Lobner és Vladimir Levitin: „A Short Account of Freudism: Notes on the History of Psychoanalysis in the USSR”. *Sigmund Freud House Bulletin* 2, no. 1, 1978. 9.

tottam ott egy előadást a pszichoanalízisről. Az elnök köszönetet mondott a „kiváló előadásért”, és kért, hogy még tartsak, de én ... Dr. D. azt mondta, másnap elutazom. Br. titkár tervezte, hogy ír egy cikket az előadásomról Prias Kr.⁹ újságjába. Mindenki szeretett és méltányolt, én pedig ... oly magányos vagyok! És most – dolgozni! Lehet, hogy mostantól minden rendben lesz.

[1912.] január 28.

Befejeztem a cikket és elküldtem Jungnak. Mi lesz a sorsa? Nem akarok soha többé borongós gondolatokat. Most boldog akarok lenni!

[1912.] február 17.

Hogy történhetett? Pontosan, mint az első cikkemmel, valójában még cudarabbul.

Küssnacht, 1912. február 5.

Kedves Kolléga,

Ezúton megerősítem, hogy megkaptam mindkét kéziratát. A legjobbat kívánja híve: Dr. Jung.

Na így ír az én barátom nekem. Gondolatok és érzelmek rohantak meg. Nincs erőm beszámolni róla, miként válaszoltam. Volt ma egy másik kellemetlenség is. Többet már nem viselek el. Nyakam köré kanyarítottam a gallérvédőmet, és elragadtatva láttam magam megszabadulni e nyomorult létezésétől. „Épp egy másik ...” – „Nem, várj egy kicsit”, épp ahogyan a verseimben. Mély részvét tört rám a szüleim iránt; haboztam, belenéztem a tükörbe és úgy találtam, jól áll a kékesszürke gyapjúsál. Arra gondoltam, milyen kedvesen szokta anyám a sálat a nyakam köré tekerni, hogy védjen a megfázástól, hogyan nevelt eddig, és aztán ... egyetlen leánya ... egy ... miatt Ó, egy férfi miatt, aki tönkretette az egész életem, vagy talán hazudok, mert ha volna körülöttem valaki, aki hasonlít rá és az enyém, örülten boldog lennék! De persze ez üres káprázat csupán! Előbb vagy utóbb – véget kell vetnem ennek a sirmalmas létnek, és mégis egészséges, erős, értelmes vagyok, lobogó szerelemre képes lélekkel. Hát nem hülyeség ez? Halogathatom-e ismét ennek a komédiának a befejezését? Pillanatnyilag az öngyilkosságot

---

⁹ Azonosíthatatlan személy.

fontolgatom, a félelem leghaloványabb jele nélkül. Múlt éjjel azt álmodtam, egy lány (nyilvánvalóan a sorsom) a tenyerembe nézett, és azt mondta, idősebb emberhez megyek férjhez, amikor 27 éves leszek. Prófétikus álom! Mert Dr. Tausk a minap pillantott bele a tenyerembe, és ünnepélyesen kijelentette, át fogok élni valamit, ha 26 vagy 27 éves leszek, a sorsom új fordulatot vesz. Jung 27 évesen nősült. Így számomra ez a meghatározó életkor. De mennyire figyelemre méltó, hogy Tausk ezt a kort sorsdöntőnek látja. Ha Jung már boldogan pátyolódik is, a hasonmása tovalökné – hiszen kétséges a kettős boldogság; Lehet, hogy a tragikus negatívja én vagyok? Átkozott!

Most – dolgozni –

1912. július 11.

Június 14-én hozzámmentem Dr. Paul Scheffelhez. Folytatni kell. Álmaink egy zavaros éjszaka után. Az enyém: teát kell öntenem Apának és Anyának. Először egy üvegbe akarom önteni, majd poharakba, de nem találok poharat, mert a poharak piszkosak és a legtöbbjük repedt. Azt hiszem, csak egy poharat találtam és nem kettőt, aztán valahogy megelőztek. Frau Ter-Oganessian (korábban Frl. Bubiguy) egy utálatos kislánnyal, aztán a gyerek végtelenül bájossá vált.

Az álomanyag – tegnap délután a férjem megkért, hogy gyorsan töltssek neki egy pohár teát, mielőtt elmegy apjáért a zsinagógába. Készülődtem, hogy megtegyem, tréfálkoztam vele egy kicsit, föl sem fogva, hogy annyira siet, és a teáját el sem fogyasztva távozott. Este úgy tettem, mint ha kisbaba lennék. Frl. T-O., mint említettem, akivel erotikus sorsaink között állandó egybeeséseket fedezünk fel. A házasságom körülményei ugyanolyanok voltak, mint az övé. Neki – civakodás férje anyjával. Nekem – ugyanez, mert az anyja mellőzöttnek érezte magát és úgy ment el, hogy nem találkozott vele. Most van egy egyéves kislánya, Aszja.

Ejszaka – „Freud” [...]

Hárs György Péter fordítása

TISZTELGÉS FREUD ELŐTT

(Részletek)

H. D.*

To Sigmund Freud, ἀμύμων ιητήρ „blameless physician”¹

4.

A Professzor hetvenhét éves lett. Májusi születésnapja jelentős esemény volt. A furcsa házban lévő rendelőben ott voltak kincsei és nevezetes íróasztala. A szoba nem változott, csak az íróasztal. A félkör alakú, megfizethetetlen kis műtárgyak helyén gondosan elrendezett vázák álltak egy-egy gally orchideával vagy egy szál virággal. Én semmit nem

---

* A fordítás alapjául szolgáló kiadás: H. D.: *Tribute to Freud*. Pantheon Books, New York, 1956.

Hilda Doolittle a „H. D.” néven publikáló amerikai költő, 1886-ban született Pennsylvaniában, 1911-től Londonban, 1918-tól Párizsban, majd Svájcban és Bécsben élt, ekkor már élethossziglani társával, a szintén író Bryherrel (Annie Winifred Ellerman). A második világháború alatt Londonba, a háború után újra Svájcba települt, itt hunyt el 1961-ben. 1933–1934 között, 47 évesen folytatott analízist az ekkor 77 éves Freudnál Bécsben, majd Freud emigrációja után Londonban. Terápiája történetét memoárban dolgozta fel, amelyet először 1944–1945-ben „Writing on the Wall” [Falfirkák] címmel sorozatban közöltek, majd 1956-ban jelent meg kötetben (Vö. Susan Stanford Friedman: *Szemben a mesterrel...* című írásának 5. jegyzetével, a jelen számban). Szoros barátság fűzte Ezra Poundhoz, költészete az ún. „imagista” költészeti irányzathoz kapcsolódott. (A szerk.)

¹ Sigmund Freudnak, a „feddhetetlen orvosnak”. Homérosz nevezte így Aszklepioszt, a gyógyítás és az orvostudomány istenét. (A ford.)

vittem a Professzornak. „Sajnálom, én nem hoztam semmit, mert nem találtam azt, amit akartam” – mondtam. „Mindenesetre valami különlegeset akartam hozni.” Megjegyzésem egy árnyalatnyit figyelmetlennek és arrogánsnak tűnhetett. Bármelyiknek vagy mindkettőnek. Nem tudom, a Professor hogyan értelmezte. Odaintett a díványhoz, elégedetten vagy elégedetlenül esetleges születésnap-i üdvözléssel.

Nem találtam, amit akartam, ezért nem adtam neki semmit. Egyik beszélgetésünkön a régi Berggasse-i szobában valamelyik utazásunkra indultunk. A Professor néha tudta, milyen terepeken jártam, máskor csak egy szobor vagy kép jelezte, mint az a régimódi rézmetszet a karnaki templomról, ami a dívány fölött lógott. Én jártam abban a templomban, a Professor nem. De ezúttal Olaszországról volt szó; együtt voltunk Rómában. Az évek előrehaladtak, aztán visszafelé. Az évek szövőszéke egybeszötte mintáit a Professoréval. „Ó, a spanyol lépcsők!” – mondta a Professor. „Azok a mandulaágak, mindenféle virágok és virágkosarak, ezekre emlékszem a legjobban” – mondtam. „De a gardéniák! Rómában még *én* is megengedhettem magamnak, hogy gardéniát hordjak” – mondta a Professor. Nem arról volt szó, hogy felidézte a múltat, és megidézte a jövőt. Jelen volt a múltban, vagy múlt a jövőben.

Én is végigkutattam Bécsset egy szál gardéniáért vagy egy csokorért. De nem találtam. Később egyszer írtam Londonból Bécsbe egy barátomnak, egy angol diáknak, hogy kutasson fel mindent egy csokor gardéniáért a Professor születésnapjára. Azt írta, „mindenhol kerestem a gardéniákat. De a virágárosok azt mondták, hogy Freud Professor az orchideákat szereti, és az emberek mindig orchideát rendelnek a születésnapjára, azt gondolták, talán érdemes tudnod. Elküldtem neked az orchideákat”.

5.

A gardéniáim valamivel később jutottak el a Professorhoz. Nem születésnap volt, és nem Bécs. Londonban készültem meglátogatni, új környezetben. Késve érkezett, menekültként. Egy nagy ház volt, kerttel. Sok vita és szorongás vette körül a Professor híres görög és egyiptomi régiségyűjteményét és a különféle kínai és keleti kincseket. A ládák végül megérkeztek, bár a család kételyeit fejezte ki, hogy a leletek teljes készlete vagy egyáltalán bármelyike érintetlen marad. Mindenesetre a ládák ott voltak, a Professor barátjának és tanítványának, Marie

Bonaparte asszonynak, a görög György herceg feleségének köszönhetően; „a Hercegnőnek” vagy „a mi Hercegnőnknek”, ahogy a Professzor hívta. Meglepetésemnek adtam hangot a görög figurákat látván az íróasztalán. Úgy tűnt, mintha ugyanaz az asztal lenne, a szoba pedig a Bécs környéki nyaralóéra emlékeztetett, ahol első látogatásomkor, 1933-ban jártam. De most 1938 ősze volt. „Hogy tudta ezeket elhozni Bécsből?” – kérdeztem. „Nem én hoztam el őket. A Hercegnő őrizte őket Párizsban, hogy otthon érezzem magam ott” – válaszolta. Áruló, gonosz világ volt, de mégis volt benne hűség és szépség. Menekülő, riasztó utazás volt. Már öt éve Bécsben is azt mondta, hogy az utazás már nem jön szóba a számára. A kiváló specialista, aki mindig a rendelkezésére állt, határozottan megtiltotta neki. (Ha nem tévedek, ez az elkötelezett barát kísérte a Professzort a Kontinensen átívelő utazásán.) Nehéz volt látni az ismerős íróasztalt, az ismerős régi-új képeket ott az asztalon, ráébredni, hogy Londonban vagyunk. Valójában jobb volt egy átmeneti, valamelyest ismerős lakóhelyként, mint a döblingi nyaralóként gondolni rá. Ez a kellemes kerület földrajzilag hasonlóan viszonyult Londonhoz, mint Döbling Bécshez. De nem volt visszatérés a Bergasséba, a Freudgasséba, ahogy később emlegették.

6.

De a késő délutáni homályban még folytathattam a keresést, a kutatást, legalább képzeletben. Lehetnek valahol gardéniák. Egy West End-i virágüzletben találtam, és egy kártya kíséretében elküldtem, „hogy üdvözöljem az Istenek visszatértét”. A gardéniák megérkeztek a Professzorhoz. Megvan a levele.

*20 Maresfield Gardens, London, N. W. 3
1938. november 28.*

Kedves H. D.,

Ma kaptam néhány szál virágot. Véletlenül vagy szándékosan ezek a kedvenc virágaim, amelyeket a legjobban csodálok. És néhány szó „hogy üdvözöljem az Istenek visszatértét” (mások „Javak”-nak olvasták).² Alá-

---

² Lefordíthatatlan szójáték: Gods – istenek; goods – javak. (A ford.)

írás nélkül. Azt gyanítom, maga a felelős az ajándékért. Ha jól sejttem, ne válaszoljon, hanem fogadja szívből jövő köszönetemet ezért az elbűvölő gesztusért. Akárhogy is,

*Szeretettel,
Sigm. Freud*

10.

[...] Megfordultam a díványon, mereven, szabálytalanul ültem, lábfejem függőlegesen a padlón. A Professor maga is épp eléggé szabálytalan; kezével, öklével ütögeti a régi lószőrdívány támláját, amely több titkot hallott, mint bármelyik népszerű római katolikus atya gyóntatófülkéje virágkorában. Ez volt a pszichoterápia eredeti vázának, a pszichoanalízisnek – a tudattalan elme összegubancolózott motringjait kibogozó tudománynak és a folyamatban rejlő gyógyításnak – az otthonos történelmi instrumentuma. *Tudatosan* nem gondoltam, hogy bármi olyasmit mondtam, ami okot adhatott a Professor kitörésére. És amikor megfordultam, szembenézve vele, elmém még akkor is távolságtartó volt, és azon gondolkodtam, vajon ez valami *belőle* fakadó ötlet volt-e, hogy felgyorsítsa az analitikus tartalmat vagy újrainyítsa az asszociált képek áramlását. A Professor azt mondta: „Az a baj, hogy öreg ember vagyok, akit *maga szerint nem érdemes szeretni*”.

11.

Szavainak hatása túlságosan szörnyű volt – egyszerűen nem éreztem semmit. Nem szóltam semmit. Milyen reakciót várt tőlem erre? Pontosan olyan volt, mintha az Úr öklével rácsapott volna a díványra, ahol feküdtem. Miért csinálta? Tudnia kellett mindent, vagy nem tudott semmit. Tudnia kellett, mit éreztem. Talán tudta, talán erről szólt az egész. De talán csak egy trükk volt, hogy megdöbbsen, hogy valamit összetörjön bennem, aminek részben tudatában voltam – valami, ami nem tört, törhet össze. Azért voltam itt, mert nem törhetek össze. Ha összetörnék, nem tudnám folytatni itt a Professorral. Azt gondolta, egyszerű volt otthagyni a barátságos, kényelmes környezetet, és eljönni egy idegen városba, szembeszállni vele, a sárkánnyal, a saját barlangjában? Bécs? Velence? Anyám idejött nászútra, fáradtan, „letudva” Olaszor-

szágot mint menyasszony. Talán már hordozta azt a gyermeket, egy lányt, azt az első gyermeket, aki olyan keveset élt. A kenyérről beszélt, Bécsről, és hogy mennyire szerette a különböző zsömléket meg a formájukat, meg a mákosakat, meg jaj – a kávé! Miért jöttem Bécsbe? A Professzor azt mondta a lelegején, hogy azt reméltem, megtalálom az anyámat. Anya? Mama. De az anyám halott volt. Én halott voltam; vagyis az a gyerek bennem, aki mamának hívta őt, halott volt. Akárhogy is, szörnyen ijesztő öregember volt, túl öreg és túl távoli, túl bölcs és túl híres egyszerre, hogy így üssön az öklével, mint egy gyerek, aki egy müzlisikanállal kopácsol az asztalon.

Visszacúsztam a díványra. Mondhatni visszasompolyogtam. Kellő megfontoltsággal és a lehető legtöbb *savoir faire*-rel elrendeztem a takarót, ami a földre csúszott. A dívány csúszós volt, hátul a fejtámla kemény. Szinte lelógtam; ha egy kicsit hosszabb vagyok, lábam már érintette volna a régimódi cserépkályhát, amely oldalvást állt a sarokban. *A nürnbergi kályha* egy könyv volt, amit anyám szeretett. Egyetlen jelenetre sem emlékeztem a könyvből, és nem akartam azzal tölteni az időt, hogy minden komplikáltságával elmagyarázom a Professzornak, hogy *A nürnbergi kályha* című könyvre gondolok. Ez mind nagyon kézenfekvő volt; ott volt a kályha, amint kellemesen parázslik, maga a kályha a sarokban. Láttam a cserépkályhát, és *A nürnbergi kályha* című könyvre gondoltam, de miért töltsék időt azzal, hogy ebbe mind belemenjek?

Ott volt a kályha, de voltak pillanatok, amikor egy kicsit borzongott az ember. Kisimígtattam a takaró ráncait, lopva a karórámra pillantottam. Nemrég a Professzor szemrehányást tett, amiért kirántottam a karomat, és megnéztem az órámat. Azt mondta, „én rajta tartom a szemem az időn, és szólni fogok, amikor vége az órának. Nem kell néznie az időt, mintha sietni akarna innen”. Az óráam szíját tapogattam, bedugtam hideg kezem a takaró alá. A takarót mindig gondosan összehajtva találtam a dívány lábánál, amikor megérkeztem. Paula, a szobalány jön be a hallból, vagy az előző páciens hajtja össze, ahogyan én mindig gondosan megteszem távozás előtt? Elöttem a Bolygó Hollandi jött; ő valószínűleg úgy hagyta a takarót, ahogy van – egy férfi így csinálja. Megkérdezzem a Professzort, hogy mindenki összehajtja-e a takarót távozáskor, vagy csak én? A Professzor az elején azt mondta, hogy ugyanabba a kategóriába tett engem, mint a Bolygó Hollandit – mindketten diákok vagyunk. Diák voltam, generációm és talán még sok elkövetkező generáció legnagyobb elméjének irányítása alatt dolgoztam. De a Professzornak nem volt mindig igaza.

12.

Nem vitatkoztam a Professzorral. Tulajdonképpen nem volt válaszom. Ha azt várta, hogy valamiféle szeretetnyilvánításra serkent, ez akkor nem sikerült – a gyökér vagy az áramlat túlságosan mélyre szaladt. Egy nap azt mondta: „*Ma nagyon mélyre fúrtunk*”. Egy másik nap: „Olajra bukkantam. Én bukkantam olajra. De az olajutak tartalmából még csak most vettem mintát. Elég olaj, elég anyag van kutatni és kitermelni ötven vagy száz évre – vagy még tovább.” Azt mondta: „Felfedezéseim nem elsősorban gyógymódként szolgálnak. Egy nagyon komoly filozófia alapját jelentik. Nagyon kevesen értik ezt, *nagyon kevesen képesek megérteni*.” Egy nap azt mondta nekem: „Felfedezte magának azt, amit én felfedeztem a fajnak.” Minderre később még remélhetőleg visszatérek. Pillanatnyilag fekszem a díványon. Visszarendeztam a takarót, ami lecsúszott a földre. Bedugtam a kezem a takaró alá. Kíváncsi vagyok, a Professzor rajtakapott-e, amikor megnéztem az órámat. Tényleg valahogy össze vagyok törve. De nem válaszol semmilyen jelzőfény.

24.

Messzire utazunk gondolatban, képzeletben vagy az emlékezet birodalmában. Az események úgy történtek meg, *ahogyan* megtörténtek, persze nem az összes, de itt-ott egy emlék vagy egy álomtöredék konkrét és valóságos, olyan, akár egy műalkotás, vagy az is. A két jelenetről a bátyámmal úgy beszéltem, mint különállókról, mint égő gyertyák elé helyezett diaképekről egy sötét szobában. Ezek az emlékek, látomások, álmok, ábrándok – vagy ahogy hívni akarjuk őket – különbözőek. Különböző a szerkezetük, és különböző hatást gyakorolnak az elmére és a testre. Gyógyítóak. Valóságosak. Hosszúságuk, szélességük, vastagságuk éppolyan valóságos, mint bármilyen bronz-, márvány-, cserép vagy agyagtárgy, amelyek megtöltik a fal melletti szekrényeket, amelyeket elegáns precizitással, széles ívben helyeztek el a Professzor asztalán a másik szobában. De valóságosságukat nem tudjuk bizonyítani. Akár egy műértő, különbséget tehetünk hamis és igazi között (amint a Professzor teszi itteni felbecsülhetetlen gyűjteményével); egy ritkaság jó másolata nem értéktelen, de különbséget kell tennünk hiteles másolat és hamisított utánpótlás között; vannak ötvözetek, melyek berozsdásodnak és elromlanak az idővel, vagy olyan penészes tárgyak, melyeket el kell különíteni vagy ki kell dobni; vannak megfizethetetlen töredékek, ame-

lyek értelmetlenek egészen addig, amíg meg nem találjuk a hozzájuk tartozó letört darabot, és össze nem illesztjük őket.

Vannak triviális, zavaros álmok és vannak valóságos álmok. A triviális álom ugyanolyan kapcsolatban van a valósággal, mint egy szennylap cikke egy Shakespeare-dráma fóliánsának oldalával. Az álmok olyan változatosak, akár a könyvek, amiket olvasunk, a képek, amiket megnézünk vagy az emberek, akikkel találkozunk. [...]

A Professzorral beszélgettünk valóságos álmokról, köztes álmokról, amelyek tartalmaztak valós képeket vagy „hieroglifájuk” létező képekhez kapcsolódott, és különös, triviális, utánozó álmokról, amelyek álarcos kéményseprőkként táncoltak, mint a leányok a májusfa körül. [...]

28.

Történetek dolgok az életemben, képek „valós álmok”, létező pszichés vagy rejtett élmények, amelyek, legalábbis felületesen személve, kívül estek az intézményes pszichoanalízis felségterületén. De magával az öreg Professzorral dolgozom; a véleményét szeretném egy sor eseményről. Korábban nem beszéltem nyíltan ezekről az élményekről, ez igaz, de segítségért fordultam már egy-két különösen bölcsnek és tehetségesnek gondolt emberhez, és ők nem segítettek. Legalábbis nem tudták elúzni a kísértetet. Ha a Professzor sem képes erre, gondoltam, akkor senki. Nem tudtam megszabadulni az élménytől az írással sem. Megpróbáltam. Hasztalan volt elmesélni a történetet, a levegőbe, úgy, ahogy volt, újra meg újra, mint a vén tengerész, aki a lakodalmi vendégek ruháját ránkaggatta sovány kezével. Saját sovány kezem kitette a kártyákat az asztalra – itt és most – az öreg Professzorral. Több ő, mint amit a világ gondol róla – ezt jól tudtam. Ha ő nem tud „jövendőt mondani”, senki más sem tud. Ő nem nevezné ezt jövendőmondásnak – Isten ments! De kilyukadtunk az okkult jelenségeknél, megmutattuk neki, hogyan történt. Legalább ezt megtettük, legalább részben feltétlenül. Azt mondhatnám, azt mondtam, hogy számos komoly sokkon mentem keresztül; apám halálhíre bátyám elesését követően Franciaországban akkor ért el hozzám, amikor egyedül voltam London mellett azt a csúnya influenzás telet követő koratavaszon 1919-ben. Én épp a második gyermekemet vártam – az elsőt 1915-ben vesztettem el a háborús hírek sokkja és utóhatása következtében, amelyek eléggé brutális módon törtek be hozzám.

A második gyereknek, ezt valamiért biztosan tudtam, meg kell születnie. Ő, meg is született rendben, noha elismert tudományos tény volt,

hogy egy várandós anyának kétoldali tüdőgyulladással nem szabadna élnie. Vagy élhet, igen, de a gyermek már nem. Nagyon ritkán menekülnek meg mindketten, ha egyáltalán! De mindkettőnknek okunk volt rá, hogy túléljük, tehát túléltek. De volt némi ára! Az életveszélyből való megmentés anyagi és lelki terhét egy fiatal nő viselte, akivel nem sokkal korábban találkoztam – mindenki, aki ismer, tudja, ki ez a személy. Álneve Bryher, és mi mind így hívjuk. Ha jól értelmeztem, ő maga látta, hogy a baba védett és dédelgetett volt, és elvitt egy új világba, egy új életbe, lelkiileg kitüntetett helyre, földrajzilag álmaim földjére. Görögországba mentünk, ez megszervezhető volt. Megszervezhető, bár mi ketten voltunk az első nem hivatalos látogatók Athénban a háború után. 1920 tavasza volt. Ez az 1920-as tavasz sok megoldatlan rettegést, veszedelmet, szívfájdalmat, fizikai, lelki és szellemi veszélyt tartogatott a számomra. Nem lenne csoda, ha egy kicsit rosszul alkalmazkodó vagy netán enyhén zavarodott lennék.

30.

Kétségtelen, hogy hatással van rám, és valószínűleg nem kis mértékben irigylem ezt a tehetséges hölgyet, „Hercegnőnkét”, ahogyan a Professor hívja őt. Nem kétséges, hogy tudattalanul vágyom evilági pozíciójára, intellektuális adottságaira, képességére, amellyel lefordította a nehéz, tudományos, gyönyörű német freudi szövegeket minden biztonnyal hasonlóan kiváló és gyönyörű franciára. Nem tudok vele versenyezni. Tudatosan nem is érzek semmi vágyat erre. De tudattalanul feltehetőleg szeretnék én is ilyen tényező lenni vagy ilyen hatalommal bírni a Professor támogatásában és védelmében. Ugyancsak aggaszt, bár ezt nyíltan nem ismerem be, a Professor viszonyulása egy jövőbeli élethez. Egyszer nagyon rosszul éreztem magam, amikor a Professor az unokáiról beszélt nekem – mi lesz velük? Ugy kérdezte, mintha közvetlen családjának jövője volna az egyetlen jövő, amit figyelembe kell venni. Ott volt természetesen saját munkájának, könyveinek tökéletesen biztosított jövője. De volt egy sokkal közelebbi, sokkal közvetlenebb jövő. Aggódva éreztem, hogy fogalma sem volt – ez lehetetlennek tűnt –, valóban fogalma sem volt, hogy amikor levedli éveinek törékeny burkát, „fel fog ébredni”, és életben találja magát.

59.

[...] Együtt dolgozott a híres Dr. Charcot-val Párizsban. Más nevek is alakítják a történeti beszámolót, melyet maga Freud professor nyújt nekünk rövid *Önéletrajzában*. Orvosok, híres specialisták nevei, akik ötletet adtak Freudnak. Maga Freud egyenlőtlenül osztja meg az érdemeket Breuer (vagy bárki más) és Freud között. Freud maga Freud javára írja a kokainos érzéstelenítés felfedezését, amit Kollernek tulajdonítanak. De amikor megkérdeztem Walter Schmiedeberg analitikust, mikor és hogyan bukkant a Professor arra az ötletre, amely elvezette a megalomania és felnagyítás neurotikus állapotainak bizonyos esetekben gyermekkori fantáziákkal való összekapcsolásához, ő korrekt és konvencionális módon azt válaszolta, hogy Freud nem bukkant ötletekre. Csodálkozom? Persze, hogy csodálkozom, mondtam. De Schmiedeberg megismételte, amit persze már tudnom kellett volna, hogy a munka teljes, megállapodott tartalma tudományos megfigyelések pontos és összegyűjtött adatain alapul. Én nem ezt kérdeztem. Azt akartam tudni, pontosan mely pillanatban és milyen módon érkezett az inspiráció villanása, az a dolog, ami bekattant, megszólalt, felkiáltott a freudi elmében, szívben vagy lélekben, *ez az*.

De a dolgok nem így történnek. Vagy mégis? Legalább szabadon csodálkozhatunk. Szabadon elképzelhetjük, rekonstruálhatjuk, sőt, láthatjuk a szereplőket, mint egy színdarabban vagy filmen, a maguk pontos elrendezésében, 1885 Párizsában. Dr. Charcot a hisztériával és a neurotikusokkal foglalkozott a határvonal innenső oldalán. A határvonal ugyan szükséges volt, de bizonytalan; a hisztériások és a neurotikusok ezen az oldalon voltak, a tulajdonképpeni örültek a másikon, de köztük volt egy széles rés, egy feltáratlan senkiföldje. De legalább volt senkiföldje; legalább voltak esetek, amelyeket még nem olyan régen örülteként különítettek volna el, és amelyek most enyhébb elbírálás alá, a hisztéria birodalmába kerültek. Az orvosi tudás világa óriási lépéseket tett, hiszen az idősebb generáció fejében még mindig élt a saját szemmel látott történetek emléke arról az időről, amikor itt, ebben a városban az örültekháza lakóit láncokkal kötözték oda a falakhoz, vasrácsokhoz vagy póznákhoz, mint a vadállatokat. Mi több, a közönséget bizonyos időközönként beengedték, hogy megnézhessék a vadállatokat egy-egy vakációs városnézés alkalmával. Ez az idő elmúlt, nem túl régen, de elmúlt, a következő tudós- és orvosgeneráció humanitárius erőfeszítéseinek köszönhetően. Mindenképpen előrelépés. És a mi Professorunk voltaképpen

még láthatta annak a kornak és helynek a „modernebb” intézményeit. Párizs? Ott idegennek számított. 1870-et még egyáltalán nem felelték el. Diákévei alatt látta a tömeg karmait. A bécsi egyetemen töltött ifjúkoráról írja: „Mindenekelőtt úgy találtam, hogy kisebbrendűnek és idegennek kell éreznem magam azért, mert zsidó vagyok”. Hozzáteszi: „Az előbbit teljes mértékben elutasítottam”. De voltak mások, itt Párizsban, alárendeltek és idegenek, akik társaiktól elszakítva éltek, nem leláncolva, mégis (emberibb körülmények között) elkülönítve, szeparálva, kis szobákban vagy cellákban, korláttal az ablak vagy az ajtó előtt. Ami mindenképp fejlődés. Ők is „teljes mértékben elutasították”, hogy kisebbrendűnek érezzék magukat. Ellenkezőleg. Ezek speciális esetek voltak, de ott volt a nagy tömeg, megfigyelés alatt a Salpêtrière-ben. De a Charcot megfigyelése alatt álló hisztériás esetek és a fiatal Freud magánmegfigyelései alatt álló örültek között voltak az orvosok és megfigyelők által elfeledett vagy jelentéktelennek tartott incidensek, amelyek mégis komoly megfontolásra érdemes anyagot hordoznak. Charcot észrevette, hogy egyes betegek látszólag összefüggéstelen cselekedeteinek sorozata hogyan követ mégis egyfajta rendet, mintázatot, akár az események megtört szekvenciája egy félig felidézett álomban. [...]

60.

Ez a szöveg nyilvánvalóan nem egy történeti beszámoló azokról a lépésekről, amelyek a pszichológiai kutatás új ágának és a gyógyítás új formájának kialakulásához vezettek, amit pszichoanalízisnek nevezünk. Ezek a tények a Freud munkája iránt érdeklődő bármely kutató számára hozzáférhetők. De úgy tűnik nekem, hogy a téma egyfajta belső érvelés során nyílhatott ki. A *téma*? Leírom a szót, és csodálkozom, miért írom le. Mintha a zenére utalna – igen, a zenei fogalmak relevánsaknak tűnnek a Professzor intuitív érvelésének különleges és eredeti folyamatának érzékeltetéséhez, amely – továbbfejlesztve, bővítve, egyszerűsítve – elvezetett a bécsi doktor első megdöbbentő megállapításaihoz, akit nem mindig elégítettek ki a tekintélyek és felettesek diagnózisai. Nemcsak arról van szó, hogy a fiatal Sigmund Freud ügyes, módszeres, lelkiismeretes, finom, okos, eredeti lett volna – bár ez mind elmondható róla. Nemcsak arról van szó, hogy származásából fakadóan tisztelte a tanulást, és (ahogy az arabok is) minden üldözés ellenére megőrzött egy egyedülálló *érzést* az orvostudomány iránt, a matematika és az elvont filozófia és költészet bizonyos formáival együtt, egy olyan korban, amikor

(mint ahogy most is) a szabad és alkalmazott művészeteket beárnyékolni látszott az ember növekvő rombolóerejének sötét szárnya és a faji megkülönböztetés fenyegetése. Egyedül állt, és elképzelhetjük, hogy egyedülállóan büszke volt, bár zseniális természetű, előzékeny modorú és finom szellemű; könnyű volt kijönni vele, bármilyen témáról, bármi-kor, bárkivel élvezetesen tudott beszélni. De mi volt a baj vele? Megje-lenése, szokásai, életmódja szerint eléggé konvencionális volt; még leg-nagyobb ellenségei sem találhattak semmi kritizálhatót magánéletével kapcsolatban; szigorúan korrekt, mondhatni ortodox volt.

A lényeg, hogy bármennyire is eredeti volt, az emberi tudat olyan mély kútjából merített, amelynek külső kőzetburka, évszázadok vagy évezredek hanyag, erőtlen, vagy akár helytelen és gonosz gondolkodá-sának felhalmozódott rétege csaknem teljesen elfojtotta az eredeti for-rást. Ő úgy mondta, olajra bukkant, de mások – jóval korábban – már belemerültek ugyanebbe a forrásba. Ők „az élő víz kútjának” nevezték ezt valaha, vagy egyszerűen „állóvíznek”. A Professzor az olaj fogalmá-val érzékeltette ezt a fajta inspirációt. Élessé, konkrétá tette az absztrakciót, modern üzleti jelképet csinált belőle. Bár nyilvánvaló volt, hogy egy körvonalazatlan, hatalmas absztrakcióról beszél, közismert, majd-hogynem közhelyes szimbólumot használt rá. [...]

65.

A Professzor dolgozószobájában áll. A Professzor csak egyetlen dol-got kér tőlem. Megérzéseim nem csaltak, egy „ne csináljam”-ról van szó. Kér tőlem valamit, bizalmába avat, a maga előzékeny, finom mód-ján egyenrangú partnerként kezel. De nagyon biztos a dologban, és ezt türelmesen elmagyarázza nekem. „Természetesen meg fogja érteni”, ilyen fesztelen módon ajánl a figyelmembe időről időre valami ritka fel-fedezést, felbecsülhetetlen megfigyelést, vagy „Talán maga másképp ér-zi”, mintha az én érzéseim, felfedzéseim egyenértékűek lennének az övéivel. Azt mondja: „Kérem, hogy soha, soha semmikor, semmi körül-mények között ne próbáljon megvédeni engem, ha bántó megjegyzése-ket hall rólam és a munkámról”.

Gondosan elmagyarázta. Mintha egy geometria leckét vagy egy víru-sos betegség szükségszerű lefolyását demonstrálta volna. Ezen a pon-ton úgy tűnt, azt érezteti (mintha egy lázas beteg grafikonja lenne előt-tünk a falra tűzve), hogy a legkisebb ellenérv is csak mélyíti a dühöt és frusztrációt a támadó részéről. Nem győzzük meg a becsmérlőt, ha lo-

gikus védekezésbe fogunk. Csak elmélyítjük a gyűlöletet, a félelmet vagy az előítéletet. [...] Az egyetlen lehetőség a félelem vagy előítélet megszüntetésére belülről, alulról történhet, és mivel ez a fajta előítéletes vagy rémült elme természetsszerűleg elhárít bármilyen pszichoanalitikus kezelésre vagy kutatásra irányuló javaslatot, nem juthatunk a baj mélyére. Minden szó, amelyet a védelmemben szólnak előítéletes személyeknek, csak mélyebbre ássa a gyökereket. Ha nem foglalkozunk a dologgal, a támadó visszavonhatja dühét – vagy idővel más tárgyat találhat, amely felé kinyújthatja csápjait. [...]

70.

Ismered-e a citromok honát? [Kennst du das Land, wo die Zitronen blühen?]³

A szavak ugyanolyan frissen és élesen térnek vissza, amikor e hosszú várakozás után képes vagyok elviselhetetlen rémület és nyomasztó szomorúság nélkül visszaemlékezni azokra a bécsi órákra. A háború lezárult, mielőtt időm lett volna kiválogatni, újraélni és újra összerakni az események és álmok egyedi sorozatát, amelyek az 1914 és 1919 közé eső történeti időbe estek. Szerettem volna leásni és kiásni, kigyomlálni személyes gazaimat, megerősíteni a céljaimat, újragondolni meggyőződéseimet, irányítani az energiáimat, és megragadtam a váratlan alkalmat, hogy magával Freud professzorral dolgozzam. Soha nem gondoltam, hogy lehetséges volna megközelíteni őt, még azt sem gondoltam, hogy érdeklődhetnék, vajon lehetséges-e, ha nem Dr. Sachs javasolta volna. Korábban volt néhány felvillanyozó beszélgetésünk Dr. Hanns Sachsszal Berlinben, és folytatni akartam a munkát, de ő Amerikába utazott. Dr. Sachs megkérdezte, fontolóra venném-e, hogy együtt dolgozom a Professzorral, ha elfogadna. Ha elfogadna? Ez olyan fantasztikus és olyan valószínűtlen ajánlatnak tűnt számomra, hogy maga Freud analíztként vagy tanítványként tekintetbe venne. De *ha* a Professzor elfogadna, semmilyen választásom nem lenne a dologban. Természetesen mennék.

Borgos Anna fordítása

---

³ Az eredetiben németül. Goethe „Mignon” című verséből, Vas István fordításában. (A szerk.)

SZEMBEN A MESTERREL

Együttműködés és intimitás H. D. és Freud kapcsolatában*

Susan Stanford Friedman

Manapság a klasszikus pszichoanalízisről az „üres felület”-ként működő analitikus jut eszünkbe: a visszafogott, távolságtartó, nem bevonódó szakember; személyes jelenlétének hiánya elősegíti az analizált személy áttételes érzelmeinek megjelenését. Az analitikus és az analizált kapcsolatát szigorúan, Samuel Lipton szavaival a „pszichoanalitikus formalizmus” szerint szabályozták.¹ Ez egyébként Freud pszichoanalitikus technikával kapcsolatos saját kijelentéseiből származik. Ahogy Freud írja 1912-ben: „az analitikusnak nyugodt, csendes figyelemmel kell jelen lennie, a szabadon lebegő figyelemmel”.² Az analitikus és analizált közötti intimitást elítélve így ír: „az orvosnak elérhetőnek, megközelíthetetlennek kell lennie a páciens számára, és mintegy tükörként, csak azt adhatja vissza, amit megmutattak neki”.³ A hierarchikus orvos-beteg modellre alapozva Freud azt tanácsolja (megdöbbentő fallikus áthallásokkal): az analitikusnak „félre kell tennie minden érzését az analízisben, és mint a jó sebész, egyetlen célra kell koncentrálnia – hogy az operációt legjobb képességei szerint végrehajtsa”.⁴ A pszichoanalitikusnak, mint egy tükörnek, el kell nyomnia minden saját vágyát, hogy az áttétel és az ellenállás pszichodinamikájának – az analízisbeli dráma leglényegesebb elemeinek – helyet adjon. Sebészként az analitikus az elméletét használja szikének, hogy a páciens sebezhető és érintetlen lelkének védekezését leküzdje.

---

* A fordítás alapjául szolgáló kiadás: Susan Stanford Friedman: „Against Discipleship: Collaboration and Intimacy in the Relationship of H. D. and Freud”. In: *Literature and Psychology*, 1987/3-4. Vol. XXXIII, pp. 89–108.

H. D. összesen öt hónapig tartó (1933–34 között zajló) analízise nagy kihívást jelent ennek a hierarchikus modellnek, mely az analitikust az analizált fölé helyezi; a szubjektivitás helyett objektivitást, az érzések helyett távolságtartást, a tapasztalati élmény helyett elméleteket tart elsőrendűnek. H. D. mint modern író, költő, esszéista – és levelezőpartner – sokkal többet és mélyebben ír Freuddal való analíziséről, mint Freud bármelyik más páciense.⁵ Leginkább társához, Bryherhez Bécsből írt viszonylag spontán, szabad, naponta váltott leveleiből derül ki véleménye: az analízisben Freud egyszerre volt érzelmes és objektív analitikus, aktív és passzív, intenzíven személyes és személytelen. Korábbi szerelmének, Kenneth Macphersonnak így fogalmaz: „A lehető legérzékibb, buja *vers libre* kapcsolatam van Freuddal” (1933. április 1.). A *vers libre* [szabadvers] sokatmondó kifejezés. Franciául a rím nélküli, szabálytalan, belső érzésekből és vágyakból fakadó verset jelenti. H. D. maga is erről a versformáról volt híres, amely radikálisan szemben állt a huszadik század költészetével. Vágy, improvizáció, a konvenciók áttörése, mind jelen voltak H. D. és Freud kapcsolatában. Szó sem volt sebészi műtétről, két teljesen involválódott zseni együttműködése volt ez – a kreatív nő és az intellektuális, tekintélyes apafigura találkozása. Keresztülhatoltak emlékek, álmok, víziók szilánkjain, hogy a költő múltját rekonstruálják. Mindez – George Moraitis szavaival élve – az utókort is szolgálta, egyfajta „egyezség volt a jövőért” – hiszen a drámában szereplő mindkét fél tisztában volt vele, hogy együttműködésük a történelemben elfoglalt helyüket formálja az utókor számára.⁶

John Gedo szerint Freud virtuóz, improvizatív működésmódja már önmagában kizárja, hogy H. D. „analízisként” tapasztalja meg az eseményeket. „Soha ne feledjük – figyelmeztetett –, hogy Freud *különlegesen atipikus* módon kezelte H. D.-t: a virtuóz improvizáció egy nem hétköznapi személyiség szükségleteinek szolgálatában állt. A napjainkban alkalmazott kritériumok szerint az ilyen kezelési folyamat nem is nevezhető »ps[zicho]-a[nalízis]«-nek, (még ha maga S[igmund] F[reud] művelte is!).”⁷ Én inkább úgy látom, hogy Freud jövőre irányuló kölcsönös együttműködése és teljes mértékben emberi, érzelmi kapcsolata H. D.-vel nem volt atipikus, csupán a pszichoanalízis későbbi értelmezői számára elfogadhatatlan. Bár töredezetek és kevésbé spontának, Freud más analizáltjainak (mint például Smiley Blanton, A. Kardiner, Joseph Wortis, a Farkasember, Helene Deutsch és Maryse Choisy) és kollégáinak (mint például Hanns Sachs és Ernest Jones) szóló írásai, beszámolóí megerősítik a H. D. által rajzolt portré történeti pontosságát.

gát, hitelességét – Freud tényleg flexibilis, informális és személyesen elkötelezett volt analíziseiben.⁸ Zárkózott orvosként nehezen analizálta volna például a saját lányát, vagy etette volna a Patkányembert. Hogyan kérte volna meg Alix és James Strachey-t, hogy fordítsák le műveit – miközben analizálta is őket? Vagy hogyan tanácsolta volna Ruth Brunswicknek, hogy váljon el az első férjétől, és egy másik férfival – Mark Brunswickkel – kezdjen kapcsolatot, majd menjen feleségül hozzá? Jól ismerjük Dóra sorsába való érzelmi bevonódását is, különösen a nő életét végigkövető, és manipuláló férfival való erős azonosulását. Freud klinikai praxisa messzemenőkéig eltért azoktól a szabályoktól, melyeket mások számára állított fel.⁹

Mindezek ellenére, elméleti szempontból Freud és H. D. együttműködése olyan érzelmi és intellektuális párbeszédet feltételez, mely nemcsak a klinikum, hanem a pszichoanalízis elmélete, az irodalomtudomány és a feminizmus számára is gazdag kiindulási terep. Kettejük analitikus kapcsolatát inkább kölcsönösnek, mint hierarchikusnak mondhatjuk. Kölcsönös áttétel és viszontáttétel, ellenállás és lázadás volt jellemző rájuk. Ha kölcsönös, dinamikus kapcsolatukra mint férfi és nő, elméletalkotó és költő párbeszédére tekintünk, együttműködésük folyamata számos alternatívát sugall az intellektuális, nyelvi és szexuális hatalom hierarchikus struktúráira. Először is, míg a lacani feminista nézőpont szerint a női beszédet és vágyakat teljesen elnyomta a fallikus-nyelvi parancsok kulturális egyeduralkodása, addig H. D. analízise megmutatja, hogyan tudtak a nők valóban kapcsolatba lépni a patriarchális hatalommal, hogy annak elméleteit egyfajta igazolásba fordítsák – nem egyszerűen a fallocentrikus társadalom áldozataiként, hanem a kulturális termékenység aktív résztvevőiként.¹⁰ Másrészt az ellenállás és az áttétel/viszontáttétel kapcsolatában kibontakozó drámájuk felveti a mester–tanítvány viszony problémáját. Ez a François Roustang által megfogalmazott „végzetes mester [dire mastery]” jelenségnek állít alternatívát – ő ezt a pszichoanalízis társadalmi történetében azonosította, és általánosította a szélesebb értelemben vett intellektuális követők történetében.¹¹ Mélységes ellentéteket magába foglaló kölcsönös elköteleződésük mindig is a csábítás dinamikájában vergődött, így kihívást jelentett az ödipális helyzet tekintetében is, amelyben a hűséges fiúk és a kötelességtudó lányok örök gyermeki függőségben maradnak az apa-elméletalkotótól. Végül, intimitás és áttétel/viszontáttétel fűtötte együttműködésük értelmezhető úgy is, mint egy nem-hierarchikus olvasat: ezáltal bármilyen szöveg szubjektív és vágyvezérlésű értelmezésének létjogosultsá-

gát bizonyíthatjuk – az analízis által rekonstruált élet szövegétől kezdve az olvasás művelete által rekonstruált irodalmi műig.

H. D. analízisének történelmi és személyes kontextusai is voltak. Hitler hatalomra kerülése 1933 februárjában erősen befolyásolta az analízis folyamatát, mely 1933. március 1-jén kezdődött, és két héttel június 12-e előtt szakadt meg terrorista erőszak miatt. Bécsben állandó utcai harcok folytak ekkoriban, barikádokat emeltek, bombázás-veszély volt – H. D. ekkor tartózkodott először a városban. Amikor az ausztriai náciak előrenyomultak Bécsig, sokan úgy gondolták, Hitler már 1933 tavaszán Németországhoz csatolja Ausztriát. H. D. „személyes sarkánya”, a „háború-fóbia” (az első világháborúból maradt tünetei) csak egyre nőtt ez idő tájt; amit Bryher csak erősített azzal, hogy pontos tervet dolgozott ki a szökésére, ha esetleg a helyzet rosszabbodna.¹² Érzékenyen érintették Freud zsidóként érzett félelmei, ezért nem említette saját szorongásait, annak ellenére, hogy gyakran megbeszéltek a politikai helyzetet az üléseken. Május végén Berlinben a náciak elégették Freud könyveit, és meghalt Ferenczi, Freud legrégebbi és legközelebbi barátja, az utolsó eltévedt bárány a pszichoanalitikus tanítványok közül.¹³ Amikor H. D. 1934. október 30-án visszatért a félbeszakadt analízisbe, Bécs utcái furcsán csendesek voltak. Dolfuszt meggyilkolták, a náciak még inkább elbarikádozták magukat – H. D. sétáin a Hotel Regina és a Berggasse 19. között furcsa, „konfetti-szerű, aranyozott papír horogkeresztek között haladt, vagy a járdára krétával felrajzolt »halálfejes« horogkereszteket követte, egészen Freud ajtajáig”.¹⁴ Az analízis 1934. december 1-én fejeződött be, amikor Freud kijelentette, hogy végeztek, és engedélyezte H. D.-nek, hogy informális „órákat” is vezessen ezután.

Amikor H. D. Bécsbe érkezett, Freud öreg, beteges és gyenge volt már; pesszimista, sőt fatalista a jövőt illetően. Bár szenvedett a ráktól, az állkapocs-protézis alkalmatlanságától, nagyothallásától és szívproblémáitól, ez nem jelentette azt, hogy a harmincas évek számára csak jelentéktelen, homályosan elmúló évek lettek volna. Írásaiban ugyanannyi éleselméjűség és mesteri hozzáértés tükröződik, mint addig. Még jelentősebb, hogy ez volt az az időszak (az 1920-as, '30-as évek), amikor a legspekulatívabb filozófiai írásait közölte. Különösen fontos az a felfedezése, amely a lélek és a civilizáció kölcsönös egymásra hatásáról szól. A társadalmi szerződéseket is pszichoanalitikus elmélet szerint határozta meg, például olyan munkákban, mint az *Egy illúzió jövője*, és a *Rossz közérzet a kultúrában*. A náciak hatalomra jutása továbbra is meghatározó irányt adott elméleti munkáinak. H. D. analízise során már

testet öltöttek a *Mózes, az ember és az egyistenhit* alap gondolatai; kétség-telenül H. D. álmái indították be Freud fantáziáit Mózesről. Az egyik legfontosabb álom a Hercegnőről szólt, amint leereszkedik a lépcsőn, és megleli a csecsemőt rejtő kosarat a vízparti növények között – az ülésen azon vitatkoztak, vajon szimbolikusan a kisded Mózes volt-e az álomban szereplő kosárban, vagy sem.¹⁵ Egy másik álomról Bryhernek írta H. D.: [Freud] „dorombolt, zúgott, berregett és horkolt, horkantott, ahogyan hatalmas alakja előjött, a száműzött, napsütötte isten” (1933. április 27.).

A terapeuta napistenként való jelenléte azért nem akadályozta meg H. D.-t abban, hogy elsődlegesen anyai áttételt fejlesszen ki. 1933 tavaszán H. D. analízise saját anyjával való egységének vágyára fókuszált, s ez konzisztens volt Freud húszas, harmincas évekbeli elgondolásaival a nőiségről. Számos női tanítványa nyomására kezdte számításba venni a pre-ödipális korszak jelentőségét a nők pszichoszexuális fejlődésében – leginkább ebben az utolsó időszakban kezdett kiteljesedni Freud női lélekről alkotott elmélete.¹⁶

Bár kiábrándult volt, Freudot mégis élénken érdekelte a pszichoanalízis jövője, a történelemben hagyott nyoma és öröksége – ahogyan Moraitis ezt már említette. A harmincas években Freud csak olyan pácienseket fogadott analízisbe, akikről feltételezte, hogy „diákjai” lesznek valamilyen formában.¹⁷ Nagyon valószínű, hogy a terápia sikerének lehetőségét nemcsak a személyes neurózis mentén, de aszerint is értékelte, hogy mit adhat hozzá a pszichoanalízis jövőjéhez. A harmincas évek kulcsfontosságú volt a pszichoanalízis medikalizációja ellen vívott harcban is, hiszen ekkoriban vált szakmai körökben igénnyé Amerikában, hogy a pszichoanalitikusok orvosi diplomával rendelkezzenek.¹⁸ Ahogyan egy tanulmányában (*Die Frage der Laienanalyse* [A laikus analízis kérdése], 1926) is írta, Freud mélyen ellenezte ezt a törekvést, és mindent megtett azért, hogy a pszichoanalízis ne váljon az orvostudomány egy speciális ágává. A pszichoanalízist keresztútnak látta: ennek csak egyik iránya volt a „pszichiátria szolgálatlánya” leegyszerűsítő megközelítés. A másik irányból a pszichoanalízist széleskörűen lehet alkalmazni a teljes emberi viselkedés minden aspektusára. „A pszichoanalízis fő célja – mondta egyszer Freud Smiley Blantonnak – a pszichológia tudománya, ezenkívül az irodalom világa és általában a világ iránti elköteleződés.”¹⁹ Hasonlóan, H. D. is beszámol ilyesféle megnyilatkozásról: „Felfedezéseim nagyon mély filozófia alapjait képezik. Nagyon kevés ember van, aki ezt megérti, *nagyon kevés ember képes ezt megérteni.*”²⁰ Mivel H.

D. tehetséges író volt, Freud azon kevesek egyikének tarthatta, akik megértik gondolatait; azon kevesek egyikének, akinek írásai a jövőben megmenthetik a pszichoanalízist az orvosi redukcionizmustól.

Ahogy azt már korábban máshol részletesebben is kifejtettem, H. D. kalandra vágyva ment el Freudhoz.²¹ Mély benyomást tett rá Freudnak az *Álomfejtés*ben leírt saját szellemi útja, a pszichoanalízist olyan kalandokat kínáló közegnek tekintette, ahol a modern(ista) ember értelmet, összefüggéseket, mintákat találhat ebben a széttöredezett, elidegenedett, erőszak vezérelte világban. „Volt valami, ami lüktetett az agyamban – írta –, nem mondanám, hogy a szívem – az agyam. Szerettem volna szabadon engedni. Szerettem volna megszabadítani magamat az ismétlődő gondolatok és tapasztalatok kényszerétől – nem csak a magaméitól, hanem sok kortársamétól is.”²² Ezek az ismétlődő gondolatok az első világháború lélekölő emberi és történelmi katasztrófáiból maradt lelki tünetekre utaltak. Nem csak az európai kultúra nagy illúziójáról hullott le a lepel a háború értelmetlen borzalmaival, hanem az ő személyes élete is így hullott szét, s ezt közvetlenül a háború következményének tartotta. Halva született a gyermeke, amit ő a Lusitania elsüllyedéséhez kapcsolt. Költő férje, Richard Aldington egyenruhát öltött, és az ő „hidegségére” válaszul érzéketlen „Tommie-ként” sztereotipikus „feminin” nőkkel folytatott viszonyt. Terhessége utolsó hónapjában tudta meg, hogy bátyja meghalt Franciaországban, majd ennek következményeként édesapjuk is meghalt. A gyermek apja Cecil Gray volt, akihez nem akart férjhez menni. Egyedül állt a szülés előtt, és még az 1919-es halálos influenzát is elkapta, és bele is halt volna, ha Bryher nem jelenik meg a színen. Aldington végső brutális és fenyegető visszautasítása idegösszeomlásba taszította, végül Bryher hűsége és szerelme segített neki kilábalni a krízisből. „Nem lenne csoda, ha egy kicsit rosszul alkalmazkodó lennék, vagy netán enyhén zavarodott lennék” – írta.²³

H. D. sosem gondolt úgy magára, mint idioszinkretikus neurotikusra, hanem, mint ahogy számos „elveszett” és „hányódó” kortársa is, vonatkoztatási pontok nélkül maradt az „elkerülhetetlen események sodrásában”, megrekedve a két világháború között. Ahogy Thoreau ezt modernista kontextusba helyezte: H. D. azért ment Freudhoz, hogy az általa „birtokolt” egyetlen dolgot – „önmagát” – megerősítse, elraktározza – hiszen tudta, hogy jön a második háború.²⁴ H. D. számára a pszichoanalízis jelentette a legfőbb eszközt, amellyel túlélhette a történelem mindent elsöprő erejű eseményeit. Az individuális lélek és a társadalom metszéspontjainak megértése vezérelte, s ez pontosan egybeesett Freud

elméleti érdeklődésével életének ebben a késői szakaszában. H. D. az *Álomfejtés* és a *Rossz közérzet a kultúrában* Freudjára reflektált.

Még fontosabb volt számára, hogy remélte, a pszichoanalízis majd visszaadja alkotókedvét és kreativitását. Bár sosem hagyta abba az írást, H. D. 1933-ra úgy érezte, kreatív ihlete lassan elszivárgott, és fájdalmas erőfeszítések árán tudott csak dolgozni, ami borzasztóan zavarta. A tudattalant a kreativitás forrásának tartotta, és remélte, hogy Freud majd segít megfejtetni, mik azok a lelki akadályok, amelyek elapasztották az ihlet kiáradó folyóját. A mester és a költő egyetértettek abban, hogy a költői hajtóerőt kell visszaszerezniük. Freud késői leveleiben rendszeresen gyengéden érdeklődik H. D. írásai felől. „Egészen bizonyos vagyok abban, hogy jó híreket hallhatok írásai felől – írja 1933. július 20-án –, de az ilyen dolgokat nem lehet erőltetni.”²⁵ Freud búcsúajándéka az analízis végén mutatja vágyát és hitét. Mielőtt H. D. távozott, egy narancsfagát adott át neki, amelyről az „aranyág” (Vergilius adott Danténak aranyágat az *Isteni színjátékban*) jutott eszükbe – remélték, hogy közös munkájuk gyümölcsöző volt. H. D. nagyon is tisztában volt eme ajándék jelentőségével. „Freud ennek ellenére azt akarja, hogy írjak – vallotta meg Bryher-nek – hát... ez óriási felelősség.” (1933. augusztus 20.)

Freud ajándéka végül is tényleg gyümölcsöző volt. Mint ahogyan már leírtam az *Psyche Reborn* [Újjászületett lélek]-ben, H. D. meg volt győződve róla, hogy élete utolsó 25 évében történt kreatív robbanásában nagy szerepe volt a Freuddal folytatott analízisnek – két modernista regény, kb. hat novella, számos folytatásos vers és memoár az eredmény. Ezek a művek különböző módon magukon viselik Freud befolyásának nyomát: a kreatív ihlet visszaszerzésében, a bennük bemutatott lélek képeiben, nyelvi felépítésükben, mitikus és vágyképeikben.

Ezen együttműködés sikere azonban egy központi paradoxont vet fel. Freud elmélete a női pszichoszexuális fejlődésről nehezen egyeztethető össze a virágzó női kreativitás támogatásával. Nőiségről kiadott tanulmánya, mely egy évvel H. D. Bécsbe érkezése előtt jelent meg, mutatja elgondolásait (*A nőiség*, 1933): három különböző vonalon mutatja be a nő fejlődését, amelyek közül egyik sem teszi lehetővé, hogy egy nő olyan szinten alkosson, mint egy férfi – méhe helyett a szavaival. Azt állítja, hogy a „kasztráció” traumatikus felfedezésére reagálva a lányból egyaránt válhat „normális” feminin nő, aki férfiakkal való viszonyában passzív; vagy maszkulin nő, aki péniszirigységét a férfiakkal való versengésre szublimálja; vagy neurotikus nő, aki gátolt szerelmi életében és munkájában.²⁶ Akárhogyan is nézzük manapság Freud azonosulását a

fallikus hatalommal (legyen az a nők alárendeltségét igazoló ideológiai determinizmus, vagy a fennálló patriarchális egyeduralom hasznos leírása), elmélete semmiképpen nem segíti elő a női kreativitás fejlődését, kibontakozását. Hogyan találhatott akkor H. D. kreativitásához újabb forrásokat együttműködésükben? Miért nem hallgattatta el őt Freud nőiségéről alkotott elmélete? Mit tud nekünk tanítani ez a paradox kölcsönös kapcsolat Freudról, a pszichoanalízis elméletéről? Hogyan élhette túl a női kreativitás a hangjára és látásmódjára alapvetően ellenséges környezet támadásait?

Úgy vélem, túlélhette, és ezt inkább együttműködésük folyamatát, mint tartalmát bemutatva igyekszem megmagyarázni. A későbbiekben úgy vélem, ebből a folyamatból olyan modellekre következtethetünk, ahol olvasóként, tudósként, különösen feminista-pszichoanalitikus kritikusként sokat tanulhatunk. Először is, H. D. inkább *tanítványa*, mint *páciense* volt Freudnak, ez pedig megóvta őt nőiség-elméletének legbényebb aspektusaival szemben – Dórának például nem volt ilyen védelmi rendszere, így Freud magabiztosságának teljes súlyával ránehezedett. Dórának erőszakosan kellett kiszakadnia az analízisből ahhoz, hogy Freud pszichoanalitikus igazságának hierarchikus struktúráját megtörhesse. Freud „beszédkurájára” némasággal és hiánnyal tudott reagálni, ha nemtetszését akarta kifejezni. Ezzel szemben H. D.-t Freud inkább kollégájának tekintette, így H. D. is tudta őt tanárának, és nem az orvosának tekinteni.²⁷ Az orvos–beteg kapcsolathoz képest a tanár–diák viszony szerepei több teret engednek az egyet nem értésnek, a kölcsönös elfogadásnak és tanulásnak. Az együttműködés kollegiális és nem orvosi modellje lehetővé teszi az egyezkedést.

A tanár–diák viszony azonban felveti a már emlegetett tanítványi státusz problémáját, hiszen itt szükség van egy tekintélyszemélyre, aki a tudás forrása, és követőkre, akik befogadják a tudást. Az elméletalkotó-apa feltétlen hűséget vár el intellektuális fiaitól, befolyásolásuk érdekében elismerését és nemtetszését, elfogadását és kitagadását, szeretetét és elutasítását osztogatja. H. D. és Freud kapcsolata azonban kivételesen nélkülözött minden ödipális tanítványi mintát. Úgy tűnik, Freud egyébként is máshogy bánt női tanítványaival, mint a környezetében lévő minden fontosabb férfival – a legkreatívabbakat egyenként elüldözte magától. Mivel nem tekintették őket komoly intellektuális riválisnak, a pszichoanalitikus mozgalom női tanítványai kívül maradtak a Roustang által „végzetes mester”-nek nevezett kapcsolaton. Freud tanítványaként a férfiaknak nagyon ügyesen kellett egyensúlyozniuk: a

mester elvárta, hogy eredetiségét és tekintélyét abszolút elismerjék, miközben briliáns és független követőkre vágyott. A *Totem és tabu*, valamint az ödipusz-komplexust idézve Freud magát apának írta le, tanítványait pedig a fiúk „vad hordájának”, akik a hatalomért és az apa letaszításáért küzdenek.²⁸ Ahogyan Paul Roazen állította, Freud élvezte Lou Andréas-Salomé függetlenségét, hiszen a nők „soha nem keltettek benne versengéssel kapcsolatos érzéseket. Egy ilyen régivágású embernek a nők riválisként egyszerűen nem léteztek.”²⁹ Freud atyáskodó hozzáállása paradox módon több mozgásteret engedélyezett a briliáns női tanítványoknak. Néhányuk persze eljátszotta az engedelmes kislányt Freud-apának. De mások, mint például H. D., nem így tettek. Ehelyett, felhasználva a női tanítványoknak engedélyezett szabadságot, egyszerűen viselkedett lázadóként és tisztelőként.

Mint ahogyan már hosszasan kifejtettem az *Újjászületett lélek*ben, Freudra leginkább az tett mély benyomást, hogy H. D. képes volt ellentmondani neki. Mindig is hűséges maradt Freudhoz, olyannyira, hogy a Küsnachtban, vele egyazon utcában lakó Jungot sem volt hajlandó meglátogatni élete utolsó hét évében. De hűsége mögött már találkozásuk első pillanatától kezdve nyilvánvalóan a „szótlan kihívás” húzódott, ahogyan H. D. nevezte. A *Tisztelgés Freud előttben* (már a cím is önmagáért beszél: angolul „tribute to”, ami végtisztességet is jelent) leírja, hogy első találkozásukban hogyan jelent meg szimbolikusan védekezése és nyitottsága egyszerre. Freud figyelmeztette, ne simogassa meg kedvenc csau-csau kutyáját – „Harap, nagyon nehezen tűri az idegeneket”. H. D. tudta, hogy ő nem lehet „idegen” senkinek, akit Freud szeret, ezért azonnal lehajolt, és melegen üdvözölte a kutyát, aki „látható örömmel” nagy kezei közé ugrott.³⁰ A háttérben mindig visszacsengő, megnevezhetetlen konfliktusuk rendszeresen megjelenik, amikor tiszteletét fejezi ki a mester iránt. Sokszor írta, hogy „A professzornak mindig igaza van”, de legalább ennyiszor azt is, hogy „A professzornak nincs mindig igaza”.

A *Tisztelgés Freud előttben* H. D. finoman utal rá, milyen természetű kétségek húzódtak kapcsolatuk háttérében, de nyíltan csak a „nagyobb transzcendentális témákban” való különbözőségekről beszél (pl. halhatatlanság).³¹ A „csontjainkig hatoló egyet nem értés” azonban jóval mélyebben fekszik, mint a vallás témája, amelyben nyilván nem értettek egyet. Minél inkább nyilvánosságra került H. D. beszámolója az analízisről, annál kevesebb irányt mutatott a köztük húzódó konfliktusok természetéről; és ezzel párhuzamosan, minél személyesebben nyilatko-

zott, annál jobban felfedte, milyen fontos szerepet játszott a nemiség a vitáikban. „A Mester” című verse, amelyet nem akart publikálni, bemutatja, mennyire középpontban volt ez a konfliktus Freud nemekről alkotott elméletében – egészen pontosan az androcentrikus (férfiközpontú) gondolkodásról van szó, miszerint a női test a férfi test hiányos, megcsonkított változata, mindezt emberi normaként, nem csak pszichoanalitikus elméletként felfogva. A vers születésének véletlenszerű körülményeit a *Tisztelgés Freud előttben* írta le. Egy napon Freud megmutatta neki szeretett műtárgyai közül az egyik kedvencét – egy Athénét lándzsája nélkül ábrázoló szobrot. „Ez a kedvencem – mondta. – Tökéletes, csak hát *elvesztette a lándzsáját.*”³² H. D. az olvasóra hagyja, hogy összerakja Freud péniszirigységről szóló elméletét, többször is említést téve arról, hogy ő volt édesapja kedvenc lánya, és Shylock Szárnyatlan Győzelméről való hosszú elmélkedései közé csempézve egy kis haragot. De „A Mester”-ben Freudra irányuló támadása egyértelmű. A vers a már ismerős Freud-méltatással kezdődik. Ő a Mester, az imádnivaló Isten, a tökéletes apafigura. Végül is „ő volt az, aki szabaddá tett az eljövendőre”.³³ Az itt következő jóslat, ezzel ellentétben, újírja a pszichoanalízis elméletét, és Freudot, mint Atyaistent az Anyaistennel helyettesíti.

Haragudtam az öregemberre
folyton csak a férfierőről beszélt,
mérgező voltam a titkára, a titkaira,
vitatkoztam napestig

.....
a nő tökéletes.

Ő egy nő,
sőt, több mint nő,
sőt, a nőben van
a nárcisz bimbójában lüktet lábnyoma,
elrugaszkodva a földtől
(ó, hol van a te férfierőd?)

.....
lila virág nyílik
márvány, nyírfa-fehér
combjai közt,
vagy vörös virág,

egy rózsaszín virág
szélesre nyílv,
ahogy végtagjait vadul tánkra lendíti
eksztatikus
Afrodité,
fáradt levendulavirág bújik meg a fű között;

Istenem, mi ez,
ez a virág
önmagában hatalma van az egész világ fölött?
hiszen nincs szüksége férfira,
önmaga
a férfias nyíl és lüktetés,
kezek, lábak, combok,
önmagában tökéletes
.....
...minden férfi letérdel,
egyetlen sem lesz képes,
fontos,
mégis mindegyikük érezni fogja,
mit jelent nőnek lenni,
sóvárogni fog,
égni,
elfordul a könnyű örömtől
a szellem
viszontagságaihoz,
látni fogják, milyen régóta vakok,
szegény férfiak
szegény emberiség
milyen régóta
milyen régóta
a férfilüktetés eme gondolata megcsalta őket,
legyengítette őket,
látni fogják, a nő
tökéletes.

Csakúgy, mint „A Mester” című költemény, Bryhernek írt levelei is tanúsítják, hogy H. D.-nek nagyon fontos volt nőként ellenállni és lázadni az atyai tekintélyszemély ellen. Ezeket a leveleket Freud az ana-

lízis „réseinek” tekintette volna. Nem szerette, ha analizáltjai készülnek, feljegyzik álmaikat, jegyzeteket készítenek, vagy beszélgetnek a barátaikkal az analizisról. Az ilyenfajta készülésnek vagy beszélgetésnek az a következménye – írta –, hogy „a kezelésen rést ütnek, amin át elszivárog, ami a legértékesebb lett volna”.³⁴ Úgy gondolta, az ilyen részek a szabad asszociációt zavarják, és erősítik az ellenállást, ez utóbbi aztán éppen ezért meghatározza a beszélgetéseket és írásokat. Mivel Freud ragaszkodott hozzá, H. D. vonakodva lemondott róla, hogy egy folyóiratban írásokat közöljön ebben a témában (a terápia első három hete után abbahagyta).³⁵ De „ellenállt” annak, hogy a pszichoanalitikus diskurzus teljes ellenőrzését átadja Freudnak. Nem sokkal azután, hogy befejezte a folyóiratot, Bryher háromhetes látogatást tett Bécsben, így számos alkalmuk nyílt a tiltott beszélgetésre. Később ezt írta Bryhernek: „Néha úgy érzem, síkítani tudnék, hogy nem ereszthetem ki a gőzt veled... FÁJ a szívem egy beszélgetésért.” (1934. november 20.) De ami a legfontosabb, Bryhernek írt levelei hamarosan helyettesítették a folyóiratbeli írásait. Pontosan azt a „rést” képviselték, amitől Freud tartott: két nő beszélgetett az apa tiltása ellenére, mindenfajta ellenállást erősítő diskurzust folytattak. Mindennek ellenére, ahelyett, hogy ez lerombolta volna az analizist, végig megmaradt az ellenállásban, és elősegítette H. D. függetlenségét és ezáltal együttműködését is.

Mindemellett H. D. számára az ellenállás a szerelem kontextusában létezett. Bruno Bettelheim idézi Freud egyik – Junghoz írt – levelét, melyben azt írja: „a pszichoanalízis lényegében gyógyítás a szerelmen/szereteten keresztül”.³⁶ H. D. levelei Bryherhez (melyek már önmagukban is az ellenállást képviselik) szintén felfedik az intimitás és az áttétel/viszontáttétel drámájának szerepét sikeres együttműködésük folyamatában. Pontosan azért tudott Freud a megerősítés és inspiráció forrása lenni, mert nem megközelíthetetlen óriásként, nem racionális tudósként vagy objektív üres felületként jelent meg – ahogyan ez H. D. leveleiből is kitűnik. Freud személyiségének bonyolultsága és dinamikája, az írásai mögött rejlő háttér-szöveg meghazudtolják a felszíni hűvös, tartózkodó orvos képét és a tekintély magabiztos hangját. Sokan, akik ismerték, leírták természetének ezt a kettősségét és változékonyságát. H. D. benyomásait megerősítve többen is leírták (például Hanns Sachs, Gregory Zilboorg, és sokan mások is), hogy Freud egyszerre volt intuitív és sematikus, érzelmes és racionális, bevonódó és tartózkodó, közvetlen és kimért, rugalmas és dogmatikus, kollegiális és versengő, művészi és tudományos, nőies és férfias.³⁷ És mindennekfelett H. D. szá-

mára Freud egyszerre volt anya és apa a kétszeres áttétel folytán, így néha „Papá”-nak, néha „Professzor”-nak szólította; de az analízis dinamikus folyamatában sokszor anyának tekintette. „Apám tudományának és anyám művészetének – Sigmund Freud pszichológiájának vagy filozófiájának – rám vetülő fényében állok, a fénykör peremén, vagy inkább félig árnyékban” – írta H. D.³⁸

Feltételezem, hogy Freud eme kettőssége különösen akkor jött elő, amikor analizáltjai kifejezetten ezt gerjesztették. Sokszor megunta a körülötte tartózkodó embereket, ami a tőlük elvárt hűséges egyetértésből következett – amint azt Deutsch és Sachs okosan megfigyelték. „Tanítványainak nem kellett passzív befogadó hallgatóként viselkedni – írta Deutsch –, nem kellett »igen, uram«-ozni, de Freud határozottan a saját gondolatait szerette viszontlátni projekciós tárgyaiban. De Freud a leghűségesebb tanítványait szerette a „legkevésbé”. A függetlenséget szerette.³⁹ Kardiner mesél egy idevonatkozó történetet. 1921–22-ben folytatott analízise időben egybeesett egy angol csoporttal, többek között Alix és James Strachey-ével, egyiküknek sem volt semmi közük a Bécsben tartózkodó amerikaiakhoz. De egy napon az angol csoport elküldte John Rickmant küldötként Kardinerhez teázni, hogy megtudja, igazak-e a pletykák, miszerint Freud meglehetősen „szószátyár” volt vele. Kardiner megtudta Rickmantól, hogy az ő üléseiken Freud általában egyáltalán nem beszélt, sőt, egyszer el is aludt. Kardiner megerősítette, hogy igen, Freud teljesen bevonódott, barátságos, beszédes volt az órákon, magában pedig levonta a következtetést, hogy valószínűleg egyszerűen unatkozhatott a Strachey-vel és társaival folytatott üléseken.⁴⁰ Én még azt is hozzátenném, hogy Kardiner egy Philadelphiába emigrált orosz zsidó fia volt, aki érdekes hírekkel szolgált az amerikai zsidó közösség életéről Freudnak.

Másfajta emberek is mélyen érdekelték Freudot – különösen a művészek, okkultisták, és bizonyos fajta nők. A művészek valószínűleg saját művészi hajlamait hozták elő, az okkultisták pedig, mint pl. Dr. Van de Leeuw, miszticizmus iránti érdeklődését csiklandozták (erről írt is az *Újabb előadások a lélekelemzésről*ben). A nők nyilván a benne rejlő női oldalt célozták meg. H. D. mindhárom érdekes típust egy személyben képviselte. Annak a Freudnak, aki megfogalmazta az analízis pontos céljait *A pszichoanalízis foglalatában* nem sok köze van a H. D.-vel foglalkozó Freudhoz. Amint írja: „Ezekre a felismerésekre építjük gyógyítási tervünket. Az ént meggyengítették belső konfliktusai, segítségére kell lennünk. Olyan ez, mint amikor a polgárháború kimenetelét egy

külső szövetséges támogatása dönti el. Az analitikus orvosnak és a beteg meggyengült énjének, a külvilági realitásra támaszkodva, össze kell fognia az ellenségek, az ösztön-én ösztönkövetelései és a felettes én lelkiismereti követelései ellen. Szerződést kötünk egymással.”⁴¹ Ezzel ellentétben H. D. analizisében Freud a művésznő tudattalanját szinte Delphoi jósdájának tekintette; az okkultista, „látó” korfui hotelszobájának falára kivetített, misztikus fényben úszó „képeit” figyelte, mint lefordítandó tarot kártyákat; a biszexuális nő egyáltalán nem ortodox családí élete pedig kifejezetten irritálta. Bryher 1927-ben házasságot kötött H. D. korábbi szerelmével, Kenneth Macphersonnal, hogy megvédje a kapcsolatot, aminek eredményeképpen Macpherson végül férfiakhoz is vonzódni kezdett. Tény, hogy Perdita nevű gyermekükkel a három felnőtt együtt élt és alkotott – „az összetett szörny, három arccal”, ahogy H. D. játékosan megfogalmazta 1928-ban Havelock Ellisnek írt levelében.

Nem volt rá nagy esély, hogy Freud elaludjon, miközben H. D.-t hallgatja. „Teljesen biztos vagyok benne, hogy papa kérdezni fog Pupról (Perdita). Nagyon érdeklődő az egész háztartással kapcsolatban” – írta Bryhernek közeledő bécsi látogatása előtt (1933. március 20.). H. D. beszámolóí nappali látomásairól és asztrológiai kalandozásairól legalább annyira érdekesekek voltak, mint rendhagyó családi élete. „Papa majdnem lerágta a bajszát izgalmban, amikor Korfuról meséltem neki” – mondta H. D. Bryhernek 1933. március 18-án. Természetesen Freud kifigurázta H. D. érdeklődését az asztrológia iránt: „Papa egyébként ingerült az asztrológiai értelmezéseimtől... de pont ezért vagyok még inkább BIZTOS benne, hogy igazak. (1934. november 4.) Aztán később így ír: „Papa nagyon érdeklődik a Csillagok Könyve iránt, csak úgy ragyogott, ahogyan a Bikával való kapcsolatomról beszéltem... úgy tesz, mintha nem tudna semmit a hagyományról, és majd szétrobbant, amikor elmondtam, hogy a »ház« uralkodó(nő)je a Vénusz” (1933. április 27.). Újra leírja: „Az álom teljesen egyértelmű volt, Papa csak zavarba hozott, mert azt mondta, kivételes elmém van, amivel ő ritkán találkozik, szerinte a gondolataim különleges módon kristályosodnak ki az álmaimban” (1922. április 22.). H. D. első analizisének befejezte után Bryher így írt Macphersonnak: [...Freud azt mondta neki, hogy] „senki más nem olyan izgalmas páciens, mint Kat [H. D.] és a hollandus [Van de Leeuw], és még soha nem találkozott ilyen kifinomult elmével, ilyen tiszta szellemiséggel, mint amilyennel a mi nagyrabecsült Katünk rendelkezik” (1933. június 13.).

Freud természetesen érdeklődésétől hajtva életteli, barátságos, beszédes, aktív és teljesen emberi volt a H. D.-vel folytatott analízisben. Módszere alapvetően rugalmas és változékony volt, legalább annyira támaszkodott saját intuícióira és művészi tehetségére, mint elméletének tudományos megközelítéseire, egyszerre volt bevonódó és személyes, illetve távolságtartó analitikus. Ezeken az üléseken Freud minden volt, csak nem az „egyenletesen visszafogott figyelem”. Például gyakran nagyon érzelmes volt, a díványt ütötte, hogy nyomatékot adjon szavainak (ezt már Roy Grinker is megjegyezte).⁴² Egy nap Freud – mellőzve az érzelmi távolságtartás elméletét – azt dörmögte H. D.-nek: „Az a baj, hogy öreg ember vagyok, akit *maga szerint nem érdemes szeretni*”.⁴³ Máskor H. D. beszámolt Bryhernek, hogy miután megbeszélték az északi eseményeket, „Papa aggódva könnyezett, vajon mi fog történni az unokáival” (1933. május 12.).

Nem voltak éles határok a magánélet és az analízis között, sem H. D., sem Freud számára – akinek előírt szabályaitól ez feltűnően távol állt, de klinikai gyakorlati munkájába teljesen beleillett. Gyakran megbeszélték például a politikai helyzetet. Különösen élénk utcai harcok zajlottak azon a héten, amikor H. D. ezt írta Bryhernek: „De Fido, Freud nem holmi magazin vagy újság miatt lépte át nagy analitikus szabályát tegnap, mikor elvittem neki ezt a pamfletet. Felkiáltott, »*micsoda – angolul? Ezt az angolok KÉSZÍTETTÉK?*« Majdnem könnyezett. Aztán felállt, odacsoszogott szent íróasztalához a papírral, felém fordult, és a legnagyobb ünnepélyességgel megköszönte, mintha valami végső trófeát adtam volna neki, a város kulcsait, vagy Áron [a főpap] szakállát” (1933. május 16.). A bécsi szigorú cenzúra idején Freud számára fontos politikai hírforrást jelentettek a Bryher által rendszeresen küldött angol és amerikai újságok.

Freud pletykálkodni is nagyon szeretett. Ahogyan H. D. fogalmazott Bryhernek: „Azt hiszem, az emberek hajlamosak az »úristen, mekkora személyiség!« hozzáállásra vele kapcsolatban, és elfelejtik, hogy ő is szereti a könnyed pletykálkodást” (1933. március 22.). Tehát pletykáltak Freud más pácienseiről, például Joseph Wortisről: „Aztán egy új pácienséről beszélt nekem, akit Dr. Ellis küldött hozzá – aki a lehető legkiábrándítóbb volt –, *honnan* tudhatta volna, hogy Dr. Ellis ilyen balfácánt küld? (1934. október 30.) A pszichoanalitikus mozgalom politikája mindkettejük kedvence volt. Május 11-én H. D. beszámol róla: „Megtudtam dolgokat C. Boudouin analitikusról. Jót pletykálkodtunk papával, elmesélte, hogy B. egyszerű sarlatán, örült, de ezt ne említsd

nyilvánosan. Másról is hosszasan beszélgettünk, Trigant Burrowról, akivel Lawrence, a független Baltimore-i analitikus kapcsolatban van. Freud szerint a fickó intellektuális csőd, de indulatos és tiszteletet parancsoló, elérhetetlen, mindenkitől távol, a felhőkben él, bár a feje tele van badarságokkal és csoport-analízist csinál. (tényleg ne említsd ezeket senkinek)”. (1933)

Freud ez idő tájt teljesen odavolt csau kutyáiért, Martin fia le is írja, hogyan tartatta be Yo-fi, a kedvence, az analitikus ülések pontos időke-reteit.⁴⁴ H. D. azt mondta egyszer Bryhernek: „Tegnap nagyon rossz napom volt, meg is ijedtem, mert Yo-fi Lunra támadt. Freud közénk vette magát a földre, azt hittem, darabokra szaggatják, Anna pedig németül sikított örülten: »drága papácska, ezt nem lett volna szabad megtenned...« Én félútig elszaladtam, majd megfogtam Lunt a szőré-nél fogva. Aztán a szobalány közbelépett, és Freud ottmaradt a földön ülve, az összes pénze szanaszét szóródott a még mindig virágzó orchideák között. Vicces volt. És tragikus... milyen borzasztóan fiatalnak mutatja magát... született harcos, milyen esendő.” (1933. május 18.)

H. D. iránt egyébként Freud különösen nagy emberi érdeklődést mutatott. Sokszor dicsérte H. D. értelmezéseit, ez nyilvánvalóan kiderül 1933. május 15-i leveléből: „azért is megdicsért, hogy milyen agyafúrt álomanalízist adtam neki tegnap”. Emellett megbocsátóan is viselkedett: „Többé-kevésbé áldását és megbocsátását adta minden múltbeli »bűnömre«, és azt mondta, igazán nem kell ezzel ilyen sokat foglalkozni, leg-feljebb az anyám iránti büntudat jeleként értelmezni, és egyébként semmi »rossz« nem történt – vagy valami ilyesmi.” (1933. március 25.) Freud annyira érdeklődött H. D. írásai iránt, hogy arra vonatkozóan is tanácsokat adott, hogyan írja meg a következő könyvét (1933. május 15. és 26.).

Sokan visszautasították H. D. tapasztalatát a klasszikus értelemben vett „analízisről”, hiszen az analitikus és a személyes ember közötti határok nagyon elmosódtak voltak (ha ugyan voltak) Freuddal való kapcsolatában. Kicsit másként érvelnék – H. D. portréja összhangban van a Freud technikai írásaiban a sorok között olvasható tartalommal (pontosabban azokkal az aspektusaival, amelyeket később egyszerűen kihagytak az „analízis” szabályalkotásából): mindkettő a teljesen bevonódott, emberi analitikusról szól. Más szavakkal, H. D.-vel, és más hasonló személyekkel folytatott analízisei nem pusztán saját szabályainak felrúgását jelentik. Inkább személyiségének kettősségéről van szó, ami különösen ilyen emberek közelében tört elő, ahogyan ezt már említettük. Gedo saját kifejezése, a „virtuóz improvizáció” a magyarázat kulcsa.

Ezek a szavak a művészt sejtetik, ezért írta H. D., hogy „a lehető legérzékibb, buja *vers libre* [szabadvers] kapcsolat”-ban van Freuddal. „Imádom Freudot, a nagy művészt”, írta Bryhernek 1933. május 24-én.

Véleményem szerint Freud improvizatív viselkedése H. D.-vel nem kivételes, hanem művészi és rugalmas – egyszóval improvizatív – hozzáállásának bizonyítéka, melynek alapjait technikai írásaiban is megtaláljuk. Szerinte az analízis olyan, mint a „sakkjáték művészete”: „a játéknak csak a megnyitása és befejezése lehet kimerítő, rendszeres ismertetés tárgya, míg a megnyitás utáni lépések át sem tekinthető sokféleségével szemben a rendszerbe foglalás csődöt mond. [...] Hasonló korlátozások vonatkoznak azokra a szabályokra is, melyek a pszichoanalitikus kezelés gyakorlatára vonatkozóan adhatók.” (1913)⁴⁵ A „passzivitáson” részben az analitikus „befogadó-készségét” értette, nem igazán a távolságtartó objektivitást, hanem inkább olyan tudatállapotot, amikor az analitikus és az analizált tudattalanja nem racionális módon egymásra hangolódik, egy hullámhosszon van: „a páciens felbukkanó tudattalanjára úgy kell saját tudattalanját alakítania, mint egy érzékelőszervet, mintha a telefonkészülék vevő oldalán lenne. [...] az orvos tudattalanja képes rekonstruálni a páciensét.”⁴⁶

Technikai írásainak eme kettős és ellentétes természete nyilvánvaló a szabad asszociáció módszerében, amit a „pszichoanalitikus technika alapvető szabályának” nevez. Freud leírása a szabad asszociációról olyan önmagából fakadóan anarchikus folyamatot mutat be, amely eleve kizárja a technikában bármilyen szabály felállítását. A jó analitikus szerinte nem irányítja az analízis folyamatát, hanem engedi, hogy a tudattalan formálja azt: az analitikus „megindít egy folyamatot, a fennálló elfojtások megoldásának folyamatát, melyre módjában van felügyelni, azt előmozdítani, útjából az akadályokat elhárítani, természetesen rajta jó sokat rontani is. Egészen véve azonban az egyszer megindított folyamat a maga útján halad, és nem tűri, hogy akár irányát, akár azoknak a tüneteknek sorrendjét megszabják, amelyek a feloldási folyamat érvényesül.”⁴⁷

H. D.-vel folytatott analízisében nyilvánvaló, hogy Freud nagy hangsúlyt fektetett az intuícióra. H. D. megosztotta Bryherrel, milyen „szakmabeli fogásokat” vett észre Freudnál: „Tegnap hosszú mesét mondtam Freudnak, tele fontos részletekkel. Mikor befejeződött az óra, azt mondta: »Abból ahogy beszél, tudom, hogy elhallgat dolgokat. Így aztán nem kellett figyelnem. Összemosta a szavakat. Nem beszélt tisztán.« Micsoda csalás! Örült vagyok???????? Hát itt elmondom neked

egy trükkjét. Papa nyilvánvalóan csak a hullámhosszra figyel. De [...] igaza volt, hiszen a korai msztb-ról [maszturbáció] beszéltünk (1934. november 22.).

Freud nézete szerint az analitikusnak egy olyan folyamatot kell beindítania és fenntartania, amelyet nem szabad kontrollálnia – ennek logikus következménye, hogy nem szabad rugalmatlanul különbséget tennünk „analitikus” és „nem analitikus” témákban. Az analitikus és az analizált személy közötti kapcsolat bármilyen megnyilvánulása szükségszerűen gazdag szabad-asszociációs, áttételi, ellenállási anyagot biztosít. H. D. levelei arról tanúskodnak, hogy Freud mesterien tudott hirtelen váltani személyes kapcsolatból analitikus kapcsolatba. Az emberi érintkezés melegségen és tiszteleten alapuló megnyilvánulásai egy pillanat alatt válhattak át az analitikus malmán átfolyó feldolgozandó anyaggá. Vagy akár maradhattak azok, amik valójában – az egymásra hangolódás általános emberi eszközei.

H. D. analizésében központi szerepet játszottak Freud csau kutyái. 1933. márciusában Freud kedvencének lánya fialni készült, és ő teljesen el volt foglalva a közelgő eseménnyel és a születendő kiskutyák elhelyezésével. „Szörnyű dolog történt tegnap – írja H. D. Bryhernek –, Yo-fi (úgy ejtjük, mint Szo-fi hercegnő nevét) vizet ivott az asztal alól, majd lefeküdt aludni a sarokban, és álmában morgott és vonyított. Papa meg kellett hogy akassza hosszú mesémet, hogy elmondja, Yo-fi drága mostanában furcsákat álmodik, mert várandós. Felsikítottam, »micsoda?«, mire ő elmesélte a kedves kis Yo-fi szomorú történetét, miszerint az előző terhességgel egyetlenegy kis yo-fi mackót szült, az is meghalt.” (1933. március 15.) Nem sokkal ezután H. D. a következőkről számol be: „Papa kicsit nyugodtabbnak tűnik, hátha Yo-fi nem is terhes, csak lusta és elhízott.” (1933. március 17.) Mikor a kutya végül mégis ellett, sok és egészséges kiskutyát, Freud minden ülést félbeszakított, és elhívta H. D.-t, Bryhert és Perditát, hogy megnézzék az almot. Valószínűleg elfelejtette, hogy Perdita beceneve születésétől kezdve Pup [angolul kölyök], így egyszer egy későbbi ülésükön megkérdezte H. D.-t, adjon-e Perditának egy kölyköt ajándékba. Ezek az események nyilvánvalóan nem férnek bele a „tisztá analízis” kereteibe.

A szabályokat félretéve, mindketten tudták a kutyák által kiváltott álmokat és fantáziákat elemezni az analízisben. A kutya ellése természetesen előhívta H. D. elfojtott fájdalmas emlékeit saját halvaszületett gyermekéről (1915) és Perdita születéséről is (1919). H. D.-t nagyon zavarta Freud elmékedése a kutya elléséről és a halott vagy veszélyben

lévő kölykökről. Egyszerre volt felvillanyozva és megrémülve attól a felelősségtől, hogy esetleg elfogadja Freud egyik kutyakölykét, aztán mélységesen összezavarodott, hogyan is kezelje Bryher és Macpherson hajthatatlan elutasítását. Álmaiban és szorongásaiban kezdett összekapcsolódni a kiskutyák és saját szüléseinek élménye, amit aztán el is mondott Freudnak. „Nyilvánvalóan attól félttem, nehogy teherbe essem Freud papától, vicces, mi?????” – írta Bryhernek 1933. április 25-én. Viccesen meg is ígérte neki, hogy nem hagy újabb „kölyköt” az ajtaja előtt, mint ahogy 1919-ben tette. Tisztán látható, hogy a kiskutyák születése és Freud ajándéka megnyitotta az utat az áttétel és ellenállás folyamának. Freud ezt hasznosította is a terápiában, mintha ennek ez lenne a legtermészetesebb módja.

Bár Freudot általában nem érdekelte a viszontáttétel, lehet, hogy észre sem vette, milyen hatással voltak saját érzései az analízisben folytatott (kutyákról szóló) beszélgetésekre.⁴⁸ Vajon mi a jelentősége ennek az ajándéknak Freud lelki élete szempontjából? Tudjuk, hogy Freud kedvenc lánya, Sophie (akinek nevére rímel Yo-fi kutya neve) 1920-ban halt meg influenzában – H. D. és Perdita is súlyosan megbetegedtek ekkor. Freud általában távolságtartó fatalizmussal válaszolt a közeli barátok és családtagok halálára, de ez az esemény úgy megrázta, hogy még halálösztön-elméletét is megváltoztatta, amelyet a *Túl az örömelven* című tanulmányában közölt.⁴⁹ 1919 szeptemberében, néhány hónappal Perdita születése után, Sophie megszülte Heinerle fiát, aki nagyapja kedvenc, imádott unokája volt. 1923-ban Heinerle is meghalt (nem sokkal Freud első rákműtéte után), ez olyannyira megrázta Freudot, hogy felnőtt életében ekkor sírt először és utoljára – legalábbis Ernest Jones szerint.⁵⁰

Lehetséges, hogy Freud tudattalanul azonosította H. D.-t Sophie-val, és saját megoldatlan érzéseit vetítette rá a lányáról, unokájáról, halálukról. H. D. is pontosan erre a következtetésre jutott, amint ezt le is írja Bryhernek, illetve az *Adventben*.⁵¹ Könyörgött Bryhernek, hogy engedje elfogadni a kutyát „amíg a műtőasztalon vagyok”: „De amíg ez az ötlete működik... muszáj, muszáj, MUSZÁJ azt éreznem, hogy tudja, kedveljük a kutyust. Talán ez attól van, hogy én is pont ugyanolyan problémákkal küzdöttem, ugyanakkor, amikor az ő lánya is 1919-ben. Papát nagyon érdekelték a »terhességem tünetei«, és azt hiszem, TENYLEG összekötötte ezt a dolgot a saját lányával, aki nem csak hogy meghalt, de ugyanúgy elveszített egy gyereket is. Látod?????” (1933. május 20.) Freud egy utolsó, 1933-as megjegyzése a H. D.-nek szánt kiskutyáról bizonyítja, hogy a kiskutya-dráma megtermékenyítő

fantáziákat keltett mindkettőjükben. „Nyilvánvaló – írja H. D. Bryhernek –, hogy a professzor felesége zavarónak találja a kiskutyákat, mesélte nekem Freud. Szegény asszony... hat gyereket szült egymás után nyolc év alatt. Azt mondja, szerinte tudattalanul erre az időre emlékezteti az öt kiskutya, de ezt »véletlenül sem mondaná« el NEKI. Nem lehet könnyű a professzor feleségének lenni.” (1933. május 20.)

A tanulságos kutya-történet, illetve – szélesebb keretbe illesztve – a két művész improvizációja nem vetette vissza az analízist, hanem inkább még jobban kibontakoztatta. Együttműködésük valóban „a lehető legérzékibb, buja *vers libre* [szabadvers] kapcsolat” volt. Hűségüket kimutatva és az egyet nem értést megengedve kapcsolatuk kölcsönös megbecsülésen és egymás ösztönzésén alapult – egyenrangúságon, nem hierarchián. Érzéki játék volt ez a szavakkal és érzelmekkel, álmokkal és vágyakkal. A „gyümölcse” nem csak egy „kölyök” volt, hanem sokréttű, izgalmas ajándék az utókornak.

Kockázatos lenne messzemenő következtetéseket levonni a történetekből, hiszen ez torzításhoz és merev leírásokhoz vezetne. Természetesen azért érdemes elgondolkodni, hogy az utókornak szánt eme sokréttű ajándék milyen tanulságokat hordoz nekünk, olvasóknak és kritikusoknak – különösen akik feminizmussal és pszichoanalízissel foglalkozunk. Véleményem szerint H. D. azért volt képes nőként a pszichoanalízist gyümölcsözően használni, mert kapcsolatát sikeresen egyensúlyozta a befolyásolás változásaiban, dinamikus együttműködését szeretet és ellenállás táplálta. Kapcsolatában nem ragadt bele a tekintélyelvű orvos kiszolgáltatott páciensének szerepébe, sem a kötelességtudó kislány ödipális szerepébe; a helyzetnek megfelelően rugalmasan alakuló független személyiségekként kezelték egymást. Mi feminista-pszichoanalitikus kritikusok vajon úgy tekintjük az elméletalkotót, mint az igazság orvosát? Garantálhatjuk, hogy a tényeknek megfelelően választjuk ki a történeteket, vagy létezik *a priori* igazság? Ha igen, Dóra helyzetében találjuk magunkat – vagy elfogadjuk az elméletalkotó elméleti kereteit, vagy kísétálunk az ajtón. Freud és a pszichoanalízis olvasóiként hová helyezük a történetben a mester és tanítvány témakörét?⁵² Ha tanítványok vagyunk, az apa kereteit *in toto* elfogadjuk, ezért képtelenek vagyunk kívülről kritizálni vagy kérdéseket feltenni. Ha pszichoanalízisünk réseken, ellenállásokon és intimitáson alapszik, talán meg tudunk menekülni a gyermekké tevő tanítványi státusztól; valójában talán épp arra leszünk képesek, amit Freud remélt – hogy a pszichoanalízist „minden emberi civilizáció fejlődésével foglalkozó tu-

domány és azok intézményei: a művészet, vallás és társadalmi rend számára nélkülözhetetlenek lássuk”.⁵³

*

Szeretnék köszönetet mondani Perdita Schaffnernek és a Beinecke Rare Book and Manuscript Library-nak (Yale Egyetem), hogy nagylelkűen engedélyezték a levelezések áttekintését és felhasználását. Ezen kívül köszönettel tartozom a Fund for Psychoanalytic Research ösztöndíjáért, mely lehetővé tette e kutatás előre haladását. Köszönöm kutatási asszisztenseim, Wendy McCown, Elisabeth Hirsch és Katherine Cummings felbecsülhetetlen munkáját. Javasataikért és bátorításukért köszönettel tartozom Joseph Kepecsnek, a Wisconsin Psychoanalytic Study Group-nak, George Pollocknak, George Moraitisnek és Jerome Beiglernek. A tanulmány egy nagyobb kutatás részét képezi, bevezetője a következő projektnek: *Portrait of an Analysis with Freud: The Letters of H. D. and Bryher, 1933–1934* (kiadás alatt).^{*} A tanulmány egy része megjelent: *Annual of Psychoanalysis 14*, Madison CT, International Universities Press, 1986, 319–344. oldal.

Székelly Zsófia fordítása

Jegyzetek

¹ Lásd például C. Brenner: *Psychoanalytic Technique and Psychic Conflict* [A pszichoanalitikus technika és a pszichés konfliktus] Madison, CT: International Universities Press, 1976; Samuel Lipton: *A Critique of So-Called Standard Psychoanalytic Technique* [Az úgynevezett standard pszichoanalitikus technika kritikája], *Contemporary Psychoanalysis 19*, 1983, 255–73; és *Further Observations on the Advantages of Freud's Technique* [Freud technikájának előnyeiről – további vizsgálódások], a Chicago Psychoanalytic Society Tudományos Nagygyűlésén elhangzott előadás, 1983.

² Freud számos művében említette és körvonalazta a pszichoanalitikus technika legfőbb „szabályait” 1912 és 1920 között, bár ezelőtt is írt erről a témáról, és későbbi műveiben is említi. Ezeket összegyűjtve olvashatjuk: Philip Rieff (szerk.): *Freud, Therapy and Technique* [Freud, Terápia és technika], New York: Collier, 1963, lásd a 118. oldalt.

---

* Azóta megjelent: Susan Stanford Friedman (szerk.): *Analysing Freud. The Letters of H.D., Bryher and Their Circle*. New Directions Books, New York, 2002. (a szerk.)

³ Philip Rieff (szerk.): *Freud, Therapy and Technique*, New York: Collier, 1963, 124. oldal.

⁴ Id. mű, 121. oldal.

⁵ Lásd H. D.: *Tribute to Freud* [Tisztelegés Freud előtt], először sorozatban közölték 1944–1945-ben, „Writing on the Wall” [Falfirkák] címmel, majd 1956-ban jelent meg könyvként. 1974-ben újra kiadták, kiegészítve az *Advent* című résszel, amelyet H. D. 1949-ben írt, analizisének első három hetének feljegyzései alapján. A *Tisztelegés Freud előtt* minden idézetét ebből a kiadásból vettem (Boston, David R. Godine, 1974). A mitológiai utalásokhoz lásd – Heléna és Tézeusz témájában: *Helen in Egypt* [Egyiptomi Heléna] 1961, reprint: New York, New Directions, 1983, 147f oldal, – Mária Magdolna és Kaspar témájában: *Trilogy* [Trilógia] 1944–46, reprint: New York, New Directions, 1973. H. D.-tól lásd még „The Master” [A Mester], in.: *The Collected Poems of H. D.* [H. D. összegyűjtött versei], 1912–1944, New York, New Directions, 1983, 451–466. oldal. Levelek Bryherhez, Havelock Ellishez, Kenneth Macphersonhoz, Robert Herringhez, Ezra Poundhoz, Viola Jordanhez és másokhoz a Beinecke Könyvtárban. Minden levelet a Beinecke Gyűjteményből idézünk, időpontjukat a szövegben jelezzük.

⁶ George Moraitis, levél a szerzőnek, 1985. február 25.

⁷ John Gedo, levél a szerzőnek, 1982. október 7.

⁸ Lásd például Hendrik M. Ruitenbeek (szerk.) *Freud as We Knew Him* [Freud, ahogyan mi ismertük], Detroit, Wayne State University Press, 1973; Joseph Wortis: *Fragments of an Analysis with Freud* [Egy freudi analízis töredékei], New York, Simon and Schuster, 1954; Smiley Blanton: *Diary of My Analysis with Freud* [Napló analizisemről Freuddal], szerk. Margaret Gray Blanton, New York, Hawthorn Books, 1971; Maryse Choisy: *Sigmund Freud: A New Appraisal* [Sigmund Freud: újra méltatjuk], London, Peter Owen, 1963; A. Kardiner: *My Analysis with Freud: Reminiscences* [Analízisem Freuddal: visszaemlékezések], New York, Norton, 1977; Muriel Gardener (szerk.): *The Wolf-Man by the Wolf-man* [A farkasember a farkasemberről], New York, Basic Books, 1971; Helene Deutsch: *Confrontations with Myself: An Epilogue* [Konfrontációk önmagammal – egy epilógus], New York, Norton, 1973.

⁹ Freud nem ortodox módszeréről lásd például Jerome S. Beigler: A Commentary on Freud's Treatment of the Rat Man [Freud Patkányemberrel folytatott kezeléséről] *The Annual of Psychoanalysis* 3 (Madison, CT: International Universities Press, 1975), 271–85. oldal; Paul Roazen: *Freud and His Followers* [Freud és követői] New York, New American Library, 1971, 118–128. oldal, 420–36. oldal; Hendrik M. Ruitenbeek (szerk.) *Freud as We Knew Him* [Freud, ahogyan mi ismertük], Detroit, Wayne State University Press, 1973, 19–20, 99, 129, 150–55, 357–59. oldal; A. Kardiner: *My Analysis with Freud: Reminiscences* [Analízisem Freuddal: visszaemlékezések], New York, Norton, 1977; 69–70, 97. oldal; Reuben Fine: *A History of Psychoanalysis* [A pszichoanalízis története], New York, Columbia University Press, 1979, 499–533; Trygve Braatoy: *Fundamentals of Psychoanalytic Technique* [A pszichoanalitikus technika alapjai], New York, John Wiley, 1954; Samuel D. Lipton: The Advantages of Freud's Technique as Shown in His Analysis with of the Rat Man [Freud technikájának előnyei, ahogyan az a Patkányemberrel folytatott terápiájában látható], *International Journal of Psychoanalysis* 58 1977, 255–273. oldal; Smiley Blanton: *Diary of My Analysis with Freud* [Napló analizisemről Freuddal], szerk. Margaret Gray Blanton, New York, Hawthorn Books, 1971; Joseph Wortis: *Fragments of an Analysis with Freud* [Egy freudi analízis töredékei], New York, Simon and Schuster, 1954; George H. Pollock: On Freud's

Psychotherpy of Bruno Walter [Freud Bruno Walterrel folytatott pszichoterápiájáról], *The Annual of Psychoanalysis* 3 Madison CT: International Universities Press, 1975, 288–95. oldal. Dóráról, a vele folytatott terápia értelmezéséről és az esettanulmányról leginkább érdemes elolvasni Charles Bernheimer és Claire Kahane (szerk.): *In Dora's Case: Freud – Hysteria – Feminism* [Dóra esete: Freud – hisztéria – feminizmus], New York, Columbia University Press, 1985.

¹⁰ A nők nincsenek jelen a diskurzusban, mert az fallogocentrikus – témában lásd például: Hélene Cixous: The Laugh of the Medusa, [A medúza nevetése], in: *New French Feminisms: An Anthology* [Új francia feminizmus – antológia], szerk. Elaine Marks és Isabelle de Courtivron, Amherst, University of Massachusetts Press, 1980, 245–264. oldal. Az elmélet (különösen a „psych et po” ténye a francia feministáknál) összefoglalóját és bírálatát lásd: Elaine Marks és Isabelle de Courtivron: Introductions [Bevezetők], in: *New French Feminisms: An Anthology* [Új francia feminizmus – antológia], szerk. Elaine Marks és Isabelle de Courtivron, Amherst, University of Massachusetts Press, 1980, 3–38. oldal; Margaret Homans: Her Very Own Howl: The Ambiguities of Representation in Recent Womens' Fiction [Az ő saját üvöltése: ellentétes reprezentációk megjelenése a kortárs női irodalomban], *Signs* 9, 1983, tél, 186–205. oldal; Toril Moi: *Sexual/Textual Politics: Feminist Literary Theory* [Szexuális – textuális politika: feminista irodalomelmélet], London, Methuen, 1985. Lacan a priori szexuális különbségtételének feminista kritikáját lásd: Teresa de Lauretis: *Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Cinema* [Alíz nem teszi meg: feminizmus, szemiotika, mozi], Bloomington, Indiana University Press, 1984, 12–36. oldal.

¹¹ François Roustang: *Dire Mastery: Discipleship from Freud to Lacan* [Végzetes mester: Tanítványok Freudtól Lacanig], ford. Ned Lukacher, Baltimore, John Hopkins University Press, 1982

¹² Lásd H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 94. oldal.

¹³ Lásd Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973, 448. oldaltól

¹⁴ Lásd H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 58–59. oldal.

¹⁵ Id. mű, 119–120. oldal

¹⁶ Freud női pszichoszexuális fejlődéséről szóló művei: A női homoszexualitás egy esetének pszichogeneziséről, in: Sigmund Freud művei VII: *A Farkasember; Klinikai Esettanulmányok II.*, Filum, Budapest, 1998, 219–249. oldal; A nemek közötti anatómiai különbségek néhány lelki következménye, in: Sigmund Freud művei, IV: *A szexuális élet pszichológiája*, Cserépfalvi, Budapest, 1995, 193–203. oldal; Libidinózus típusok, in: Sigmund Freud művei, IV: *A szexuális élet pszichológiája*, Cserépfalvi, Budapest, 1995, 206–210. oldal; A nőiség, in: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből*, (szerk. Erős Ferenc), Európa, Budapest, 2003, 695–720. oldal; A pszichoanalízis foglalatata, in: Sigmund Freud: *Esszék*, Gondolat, Budapest, 1982, 407–474. oldal. Ezen gondolatok fejlődéséről, nőkkel (pl. Helene Deutsch, A. Lampl de Groot és Marie Bonaparte) való munkájáról lásd: Paul Roazen: *Freud and His Followers* [Freud és követői] New York, New American Library, 1971, 417–487. oldal; Zenia Odes Fliegel: *Feminine Psychosexual Development in Freudian Theory: A Historical Reconstruction* [Női pszichoszexuális fejlődés a freudi elméletben: történeti áttekintés], *Psychoanalytical Quarterly* 42, 1983. július, 385–408. oldal.

¹⁷ Smiley Blanton: *Diary of My Analysis with Freud* [Napló analízisemről Freuddal], szerk. Margaret Gray Blanton, New York, Hawthorn Books, 1971, 5, 35. oldal.

¹⁸ Lásd például Reuben Fine: *A History of Psychoanalysis* [A pszichoanalízis története], New York, Columbia University Press, 1979, 60–69. oldal, 96–67. oldal.

¹⁹ Smiley Blanton: *Diary of My Analysis with Freud* [Napló analizisemről Freuddal], szerk. Margaret Gray Blanton, New York, Hawthorn Books, 1979, 116. oldal. Lásd Sigmund Freud: The Question of Lay Analysis [A laikus pszichoanalízis kérdése], in: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 22, London, Hogarth Press, 1950, és Reuben Fine: *A History of Psychoanalysis* [A pszichoanalízis története], New York, Columbia University Press, 1979, 68–69. oldal.

²⁰ Lásd H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 18. oldal.

²¹ Susan Stanford Friedman: *Psyche Reborn: The Emergence of H. D.* [Újjászületett lélek: H. D. felemelkedése], Bloomington, Indiana University Press, 1981

²² Id. mű, 13. oldal.

²³ Id. mű, 40–41. oldal.

²⁴ Id. mű, 13. oldal.

²⁵ Id. mű, 191. oldal.

²⁶ A nőiség, in: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből*, (szerk. Erős Ferenc), Európa, Budapest, 2003, 695–720. oldal; A pszichoanalízis foglalatja, in: Sigmund Freud: *Esszék*, Gondolat, Budapest, 1982, 407–474. oldal. Ezen elmélet feminista kritikáit lásd pl. Simone de Beauvoir: *A második nem*, Gondolat, Budapest, 1971; Betty Friedan: *The Feminine Mystique* [A női titok], New York, Bantam, 1963, 103–125. oldal; Luce Irigaray: *Speculum of the Other Woman* [A másik nő vizsgálótükre], Ithaca, Cornell University Press, 1985; Jean Strouse (szerk.): *Women and Analysis: Dialogues on Psychoanalytic Views on Femininity* [Nők és analízis: a feminizmus pszichoanalitikus felfogásáról], New York, Viking, 1974.

²⁷ Freud 1932–33 körül minden analizáltját „tanítványnak” is tekintette, lásd a levelét H. D.-hoz (1932. december 18.). In: H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 189–190. oldal; saját tanítványi státuszáról lásd az említett mű 3. és 18. oldalán, ezenkívül leveleit Bryherhez és Havelock Ellishez 1932. decemberében és 1933. januárjában.

²⁸ Idézi François Roustang: *Dire Mastery: Discipleship from Freud to Lacan* [Végzetes mester: Tanítványok Freudtól Lacanig], ford. Ned Lukacher, Baltimore, John Hopkins University Press, 1982, 27. oldal.

²⁹ Paul Roazen: *Freud and His Followers* [Freud és követői] New York, New American Library, 1971, 118–128. oldal, 315. oldal.

³⁰ H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 96. oldal.

³¹ Id. mű, 13. oldal.

³² Id. mű, 68–69. oldal. Az incidensről és a „Mesterről” lásd Rachel Blau Duplessis és Susan Stanford Friedman: *Woman is Perfect: H. D.’s Debate with Freud* [A nő tökéletes: H. D. vitája Freuddal], in: *Feminist Studies* 7 (1981 őszi, 417–430. oldal). Freud és H. D. kapcsolatáról lásd még Rachel Blau Duplessis és Susan Stanford Friedman: „I had two loves separate”: The Sexualities of H. D.’s HER [“Két külön szerelmem volt”: H. D. biszexualitása], *Montemora* 8, 1981, 3–30. oldal; Marilyn Arthur: *Psycho-Mythology: The Case of H. D.* [Pszicho-mitológia: H. D. esete], *Bucknell Review* 28, 1983, 65–79. oldal; Nina Auerbach: *Magi and Maidens: The Romance of the Victorian Freud* [Mágusok és Szüzek: a viktoriánus Freud románca], *Critical Inquiry* 8, 1981 tél, 281–300. oldal; Claire Buck: *Freud and H. D. – bisexuality and feminine discourse* [Freud és H. D. – biszexualitás és feminista diskurzus], *M/F* 8, 1983, 52–65. oldal; Lucy

Freeman és Herbert Stream: *Freud and Women* [Freud és a nők], New York, Ungar, 1981, 117–180. oldal; Norman Holland: *Poems in Person* [Személyes versek], New York, Norton, 1973; Nora Crow Jaffe: „She herself is the writing”: Language and Sexual Identity in H. D. [“Ő maga az írás”: H. D. nyelvezete és szexualitása], *Literature and Medicine* 4, 1985, 86–111. oldal; Peggy A. Knapp: Womens’ Freud(e): H. D.’s *Tribute to Freud* and Gladys Schmitt’s *Sonnets for an Analyst* [A nők Freudja: H. D., *Tisztelgés Freud előtt* és Gladys Schmitt, *Szonettek egy analitikusnak* (két műelemzés)], *The Massachusetts Review* 24, 1983 nyár, 338–352. oldal; Adalaide Morris: The Concept of Projection: H. D.’s Visionary Powers [A kivetítés elmélete: H. D. látóképességei], *Contemporary Literature* 25, 1984 tél, 411–436. oldal; Joseph N. Riddel: H. D.’s Scene of Writing – Poetry as (AND) Analysis [Az írás színtere H. D.-nál – költészet mint (ÉS) analízis], *Studies in the Literary Imagination* 12, 1979 tavasz, 41–59. oldal.

³³ H. D. *The Collected Poems* [Összegyűjtött versek], 1912–1944, szerk. Louis Martz, New York, New Directions, 1983, 451–461. oldal.

³⁴ Philip Rieff (szerk.): *Freud, Therapy and Technique*, New York: Collier, 1963, 149. oldal.

³⁵ Lásd H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 165., 185., és a 187. oldalt. Freud Blantont is megkérte, hogy ne készüljön (23., 26., 29–30. és 98. oldal), és három hónap analízis után Marie Bonaparte-nak is szólt, hagyja abba az újságírást (Paul Roazen: *Freud and His Followers* [Freud és követői] New York, New American Library, 1971, 449. oldal).

³⁶ Bruno Betteheim: *Freud and Man’s Soul* [Freud és az emberi lélek], New York, Knopf, 1983, vi. oldal.

³⁷ Lásd például Hanns Sachs: *Freud, Master and Friend* [Freud – mester és barát], London, Oxford University Press, 1944, 135–139. oldal; Gregory Zilborg: Introduction [Bevezető], in: Sigmund Freud: *Beyond the Pleasure Principle*, [a *Túl az örömeven* angol kiadása] ford. James Trachey, New York, Norton, 1961; Hendrik M. Ruitenbeek (szerk.): *Freud as We Knew Him* [Freud, ahogyan mi ismertük], Detroit, Wayne State University Press, 1973; A. Kardiner: *My Analysis with Freud: Reminiscences* [Analízisem Freuddal: visszaemlékezések], New York, Norton, 1977; Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973; Maryse Choisy: *Sigmund Freud – A New Appraisal* [Sigmund Freud – Újra méltatjuk], London, Peter Owen, 1963.

³⁸ Lásd H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 145. oldalt. Freud áttételes anyaként való megjelenéséről, és az ő kellemetlen érzéseiről ezzel kapcsolatban – más analízistakkal is (“Olyan férfiasnak érzem magam”), lásd a 146–147. oldalt.

³⁹ Hendrik M. Ruitenbeek (szerk.): *Freud as We Knew Him* [Freud, ahogyan mi ismertük], Detroit, Wayne State University Press, 1973, 174. oldal. Lásd még Hanns Sachs: *Freud, Master and Friend* [Freud – mester és barát], London, Oxford University Press, 1944, 14–15. oldal, ahol Sachs bevallja, hogy ő és Freud nem voltak közel barátok, ahogy írja, megmaradtak a „mester és örök tanítvány” szerepében. Sachs visszaemlékezései, amiket H. D. nem látott, mielőtt a sajátja meg nem jelent, számos ponton megerősítik H. D. portréját Freudról. Megdöbbenő az ellentét a soha ellent nem mondó, soha nem kritizáló örök tanítvány Sachs helyzete és H. D. helyzete között.

⁴⁰ A. Kardiner: *My Analysis with Freud: Reminiscences* [Analízisem Freuddal: visszaemlékezések], New York, Norton, 1977, 78. oldal.

⁴¹ A pszichoanalízis foglalatata, in: Sigmund Freud: *Esszék*, Gondolat, Budapest, 1982, 440. oldal.

⁴² H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 16. oldal; Hendrik M. Ruitenbeek (szerk.): *Freud as We Knew Him* [Freud, ahogyan mi ismertük], Detroit, Wayne State University Press, 1973, 182. oldal.

⁴³ H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 16. oldal.

⁴⁴ Hendrik M. Ruitenbeek (szerk.): *Freud as We Knew Him* [Freud, ahogyan mi ismertük], Detroit, Wayne State University Press, 1973, 379–380. oldal.

⁴⁵ A pszichoanalitikus kezelés előfeltételei, in: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből* (szerk. Erős Ferenc), Európa, Budapest, 2003, 348. oldal.

⁴⁶ Philip Rieff (szerk.): *Freud, Therapy and Technique*, New York: Collier, 1963, 135. oldal. [Az előző jegyzetben szereplő Ferenczi Sándor által fordított magyar kiadásban ez az idézet nem található (*A ford.*)]

⁴⁷ A pszichoanalitikus kezelés előfeltételei, in: Sigmund Freud: *Válogatás az életműből* (szerk. Erős Ferenc), Európa, Budapest, 2003, 356. oldal.

⁴⁸ Lásd Robert Langs: *The Psychotherapeutic Conspiracy* [A pszichoterápiás összeesküvés], New York, Jason Aronson, 1982 – elmeséli, hogyan jutott el Freud 1890 körül odáig, hogy pácienseivel kapcsolatos saját érzéseit ne kelljen beismernie, így alakult ki a visszafogott analitikus elmélete, és viszonylagos érdektelensége a viszont-áttétellel kapcsolatban. Az áttétel – viszont-áttétel elméletének történeti alakulásáról lásd Douglas W. Orr: *Transference and Countertransference: A Historical Survey* [Áttétel és viszontáttétel: történeti kutatás], *The American Psychoanalytic Association* 2, 1954, 621–670. oldal. Freud kutyái iránt érzett intenzív érzéseiről, arról, hogy szinte a gyerekeinek tekintette őket, lásd Smiley Blanton: *Diary of My Analysis with Freud* [Napló analízisemről Freuddal], szerk. Margaret Gray Blanton, New York, Hawthorn Books, 1971, 24. oldal; Paul Roazen: *Freud and His Followers* [Freud és követői] New York, New American Library, 1971, 499. oldal; Ronald W. Clark: *Freud, The Man and the Cause* [Freud, az ember és az ok], London, Jonathan Cape, 1980, 483–484. oldal; Martin Freud: *Sigmund Freud: Man and Father* [Sigmund Freud: Ember és apa], New York, Vanguard Press, 1958.

⁴⁹ Lásd Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973, 519. oldal; Ronald W. Clark: *Freud, The Man and the Cause* [Freud, az ember és az ok], London, Jonathan Cape, 1980, 432. oldal.

⁵⁰ Lásd Ernest Jones: *Sigmund Freud élete és munkássága*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1973, 565. oldal.

⁵¹ H. D.: *Tribute to Freud*, Boston, David R. Godine, 1974, 128. oldal.

⁵² Ezt a kérdést vizsgálja Jerry A. Flieger „The Female Subject: What Does A Woman Want? [A női szubjektum: Mit akar a nő?] című cikkében (MLA, 1985). Felhívja a figyelmet a „kötelességtudó lány” szerepkörének veszélyeire tanítványként, inkább a feminista-pszichoanalitikusok által „tékozló leány”-nak hívott modellt javasolja – az apától messzire eltávolodó lány visszatér időnként otthonába, ahol szívesen fogadják, hiszen az atyai eszméket alkalmazta vándorlásai során. Véleményem szerint a „visszatérés” modellje aggályos, mert bibliai szimbólumokban gondolkodva a bűn, bűnbánat és feloldozás jut eszünkbe róla.

⁵³ Sigmund Freud: *The Question of Lay Analysis* [A laikus pszichoanalízis kérdése] (1926), in: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 22, London, Hogarth Press, 1950, 248. oldal.

HISZTÉRIA, PSZICHOANALÍZIS ÉS FEMINIZMUS

Anna O. esete*

Dianne Hunter

Mi (Breuer és én) gyakran hasonlítottuk a hisztéria tünettanát titkosíráshoz, ami azután válik érthetővé, hogy számos kétnyelvű feliratot megfejtünk.

Sigmund Freud: *Tanulmányok a hisztériáról*

A hisztéria nem beteges jelenség, hanem minden szempontból a legmagasabb rendű kifejezési eszköznek tekinthető.

Louis Aragon és André Bréton: *A szürrealizmus kiáltványa*

I.

Az a hisztériás, akit Freud leggyakrabban említett és tárgyalt, bár sohasem találkozott vele és sohasem akadt hasonló esetre, „Fräulein Anna O.” volt, a „beszélgető kúra” feltalálója, akivel a Freud és Breuer által 1895-ben megjelentetett *Tanulmányok a hisztériáról* első esettanulmányában ismerkedhettünk meg. Anna O., valódi nevén Bertha Pappenheim, ihlette meg azt a jelenséget, ami a pszichoanalízis eredete „legendájának” nevezhető. Későbbi életében a német zsidó nőmozgalom és a modern intézményesült szociális munka történetének meghatáro-

---

* Eredeti megjelenés (hosszabb terjedelemben): „Hysteria, Psychoanalysis, and Feminism: The Case of Anna O.” *Feminist Studies* 9, no. 3 (Fall 1983): 464–88. A fordítás alapjául szolgáló kiadás megjelent in: Katie Conboy, Nadia Medina, Sarah Stanbury (szerk.): *Writing on the Body. Female Embodiment and Feminist Theory*. Columbia UP, New York, 1997. 257–276.

zó alakjává vált. 1859-től 1936-ig élt, és 1954-ben a Német Szövetségi Köztársaságtól megkapta az „Emberiség Segítője” elismerést. Noha a feministák Pappenheimet elismerik közéleti tevékenységének emberbaráti és politikai aktivitása miatt, kevesebb figyelmet fordítottunk arra a szerepre, amivel a pszichoanalitikus elmélethez és technikához hozzájárult.¹

Az az Anna O., akit a pszichoanalitikus írásokból megismerünk, egy vonzó, rendkívül intelligens fiatal hölgy, aki hisztériás kollapszust szenvedett el huszonegy évesen, abban az időszakban, amikor éjt nappallá téve felelőssé vált tuberkulózisban meghaló apja, Siegmund ápolásáért. Apja betegsége idején, majd azután közel két éven át „Anna” a jól ismert és megbecsült bécsi orvos, Josef Breuer betege volt, aki esetét „az egész pszichoanalízis csírasejtjeként” írta le.² Bár Dr. Breuer sohasem ismerte föl teljesen a Pappenheimmel való találkozásának értelmét, mégis eléggé emlékezetesnek találta az esetet ahhoz, hogy beszámoljon róla fiatal barátjának és kollégájának, Freudnak, akire mély benyomást tett, amikor Pappenheim verbalizálásra és katarziszra épülő szokatlan kezeléséről hallott. Mindez 1882 novemberében történt.

Három évvel később Freud Párizsban Jean-Martin Charcot hipnózis és szugesztio bemutatóit tanulmányozta Párizsban, a Salpêtrière Kórházban. Abban az időben Charcot hisztéria előadásai éppoly divatosak voltak, mint Sarah Bernhardt tirádái, és leginkább ugyanazon okból. A tizenkilencedik század végén a hisztéria Európa és Anglia szerte az orvosi publikációk vezető témája volt. Amivel Freud az ez idő tájt Franciaországban zajló munkához hozzájárult, az az volt, hogy odafigyelt arra, amit a hisztériások mondanak. Ez a technika Bertha Pappenheimtől ered és egy másik betegről, „Elisabeth von R.”-től (Weiss Ilona), aki tovább finomította azzal, hogy Freudnak a szabad asszociáció módszerét sugallta.

Noha Breuer megszerkesztette Bertha Pappenheim hisztériájának történetét és elhomályosította személyazonosságát, későbbi források-

---

¹ Lásd: Marion A. Kaplan: *The Jewish Feminist Movement in Germany: The Campaign of the Jüdischer Frauenbund, 1904–1938*. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979.

² Josef Breuer Auguste Forelhez, 1907. november 21., idézi: George Pollock: The Possible Significance of Childhood Object Loss in the Josef Breuer–Bertha Pappenheim (Anna O.) – Sigmund Freud Relationship. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 16 (1968): 723.

ból ismerjük élettörténetét.³ Bécsben született, harmadik gyermekként egy olyan családban, ahol már két lány volt. (Nővérei gyermekkorukban meghaltak.) Születését a család egyetlen fiúgyermekének, Wilhelmnek a világra jötte követte, akinek előjogait Pappenheim rossz néven vette. Bertha katolikus iskolába járt, noha otthona hagyományosan zsidó volt. Nagyapja, Wolf Pappenheim, a pozsonyi gettó kiemelkedő személyisége, sorsát a zsidó ortodoxia előmozdításának szentelte. Apja, egy gazdag gabonakereskedő, a bécsi zsidó *Schiffschul* társalapítója. Bertha Pappenheim anyja, Recha, született Goldschmidt, akit meglehetősen tekintélyelvűnek írnak le, eredetileg a Maina menti Frankfurtból, Németországból származott, ahová később leányával visszatért. Ez a város a karitatív tevékenység középpontja volt Bertha anyai ági rokonai között. Ezek a rokonok olyan művészi körökkel tartottak kapcsolatot, ahová Heinrich Heine is tartozott. Breuer megjegyzi, hogy Anna néhány távolabbi rokona pszichotikus volt, de ő maga, egészen apja 1880 júliusában bekövetkezett megbetegedéséig folyamatosan egészséges volt. Az osztályabeli lányokra jellemző neveltetésben részesült. Tökéletesen beszélt angolul, olvasott franciául és olaszul, hímzett és csipkét készített, ami megmaradt élethosszig tartó szenvedélynek. Volt bizonyos modernség a képzésében, minthogy lovagolni járt unokanővéreivel. Egy 1882-ben a németországi Konstanzban készült fényképen a lovaglórúhás Bertha kevés hasonlóságot mutat a beteggel, akit Breuer leírt, noha megemlíti, hogy Bertha egyszer a jelenlétében lovaglóstort használt, amikor ölebe megtámadott egy macskát. Breuer Annát akaratos, energikus, intuitív és jólelkű személyként festi le, olyasvalakiként, akinek örömet okoz a szegényekkel és betegekkel való törődés. Breuer szerint Anna lehetett önfejű, egyik lényegi jellemvonása mégis az „együttérző kedvesség” volt. Breuer beszámol arról, hogy Anna „erő-

---

³ Ernest Jones hozta nyilvánosságra Pappenheim nevét. Ezt írja: „Mivel valójában ez a lány volt a katartikus módszer felfedezője, megérdemli, hogy feljegyezzük igazi nevét...” *Sigmund Freud élete és munkássága*. Európa könyvkiadó, Bp., 1973, 207. Viszont Jones beszámolója Pappenheimről és Breuerről tévedéseket tartalmaz. Pappenheim életéről alaposabban számolnak be a következő könyvek: Dora Edinger: *Bertha Pappenheim: Freud's Anna O*. Highland Park, Ill., Congregation Solel, 1968; Henri Ellenberger: *The Discovery of the Unconscious*. New York, Basic Books, 1970, 480–84; Lucien Israël: *L'hystérique, le sexe, et le médecin*. Paris, Masson, 1980, 200–5 és Kaplan: *The Jewish Feminist Movement in Germany*.

teljes ösztönzést” érzett a karitatív munka iránt, azt azonban nem említi, hogy az effajta munka azon kevés tevékenységi forma egyike volt, amelyeket otthonukon kívül megengedtek a nőknek.

Arra az időre, amíg apját ápolta, Bertha Pappenheim fölhagyott az evéssel. Akkora súlyvesztése volt, hogy eltiltották ápolási feladatai további ellátásától. Kialakult egy, az apjáéra hasonlító köhögése is. Ezen a ponton hívták először Dr. Breuert. Az elkövetkező három hónapban kifejlődött egy nagyon is összetett hisztéria. Pappenheim karjai, lábai és nyakizmai merev bénultságától, fejfájásoktól és szomnambulizmustól szenvedett. Először a jobb karja, majd a jobb oldala, azután az egész teste kapott izomgörcsöt. Időszakosan süket volt. Bandszítt és súlyos, megmagyarázhatatlan látászavarok léptek föl nála. Viharos rohamai voltak, amelyek során szétdobálta a dolgokat a szobában, leszaggatta hálóruhája gombjait és lehangolttá vált, amikor a rokonai megjelentek.

Hisztériájában Pappenheim a beszéd súlyos dezorganizációját, egy időre a teljes afáziát élte át. Éppen Pappenheim afáziája és testének jelentőként való használata az, ami engem különösen foglalkoztat. Noha számos olyan mozzanatot gazdagon és visszatérően analizáltak, amelyekre Freud Pappenheim „hiperesztétikus emlékeinek” „szobormúzeumaként” utal, senki sem tanulmányozta kielégítően sajátos nyelvhasználatát. Amikor visszanyerte beszédképességét, Bertha Pappenheim képtelen volt anyanyelvét megérteni vagy beszélni, mégis meglepően folyékonyan szólalt meg idegen nyelveken. Ezt a körülményt Freud „furcsának”, más kommentátorok pedig „bizarrnak” nevezték. Én Bertha beszédképtelenségének, a fordításban, a zagyválásban és pantomimben megnyilvánuló kommunikációjának pszichoanalitikus-feminista olvasatát kívánom nyújtani. Úgy vélem, Pappenheim nyelvi szétesésében egy implicit felszabadító motívum fedezhető fel, minthogy a koherens német nyelvet beszélni egyet jelent a beilleszkedéssel egy olyan kulturális identitásba, amelyet Bertha Pappenheim el akart utasítani.

Két énrre kellett szétválnia: „egy valóságosra és egy gonoszra, ami arra kényszerítette, hogy rosszul viselkedjék”.⁴ Tudatállapotai váltakoztak, az egyik elnémult, míg a másik beszélt. Breuer a francia *absences*

---

⁴ Josef Breuer: Fräulein Anna O. *Studies on Hysteria*. In: *Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud* (a továbbiakban *St. Ed.*), szerk. és ford. James Strachey, 24 vols., London, Hogarth Press, 1955, 2:24.

kifejezéssel utal Pappenheim beszédének szüneteire. Ez azt sugallja, hogy az abnormális tudatállapotok mind Breuer, mind pedig Pappenheim számára az én idegen részeit reprezentálták, azokat a részeket, amelyek az anyanyelvén közölhetetlennek bizonyultak.

Délutánonként Pappenheim aluszékony állapotba süllyedt. Naplemente után felébredt, a „kínvallatás, kínvallatás” szót ismételve. Képtelen volt teljes mondatokban beszélni, és egész teste bénult volt. Breuer először azt vette észre, hogy betege elveszítette a szavakat, majd pedig azt, hogy a nyelvtannak és a szintaxisnak sem ura. Többé nem ragozta az igéket, történetesen csak főnévi igeneveket használt, amelyeket, mondja Breuer, „jórészt helytelenül képzett elhibázott múlt idejű melléknévi igenevekből”.⁵ Sem a főnévi igenevek, sem a melléknévi igenevek nem határoznak meg senkit; amint azt Breuer megjegyzi, a „kínvallatás” személytelen forma. Pappenheim egyaránt elhagyta a határozott és a határozatlan névelőket is. Az idők folyamán csaknem teljesen elveszítette a szavakat. Amikor cserbenhagyták a szavak, négy vagy öt nyelvből illesztette nehézkesen össze őket, és majdhogynem érthetlenné vált. Íme Pappenheim nyelvi melange-ának egy rekonstrukciója: „Jamais acht nobody bella mio please lieboehn nuit.”⁶ Megpróbálta leírni ugyanezt a halandzsát.

Bertha Pappenheim két héten át tökéletesen néma volt, és ezen a ponton ismerte föl először Dr. Breuer betege rendellenességének lelki mechanizmusát: „Valami nagyon kellemetlenül érintette, és elhatározta, hogy nem beszél róla.”⁷ Amikor Breuer felvetette ezt, és kötelezte arra, hogy hipnózisban beszéljen, Pappenheim nyelvi gátlása feloldódott, azonban csak angolul beszélt. A szélsőséges szorongás pillanataiban a beszéd képessége vagy teljesen elhagyta, vagy kevert nyelvet használt. Alkalmanként, ha szabadabbnak érezte magát, Pappenheim franciául és olaszul beszélt. Ezen idő és aközött, amikor angolul beszélt, emlékezetkiesése volt. Betegsége alatt zavarba ejtette családját és a szolgáltatókat az általuk nem ismert nyelveken elhangzó

---

⁵ Ibid., 25.

⁶ Ann Elwood: The Beginning of Psychoanalysis. In: *The People's Almanac*, szerk. David Wwallechinsky és Irving Wallace, Garden City, N.Y., Doubleday, 1975, 502. Sem Breuer, sem Freud nem írta le ezt a mondatot, noha összhangban áll Breuer leírásával Pappenheim sajátos nyelvhasználatáról.

⁷ Breuer: *Fraülein Anna O.*, 25.

szónoklataival, és bámulatba ejtette orvosait azzal, hogy bármely francia vagy olasz szövegből, ha megkérték, hogy hangosan olvassa, gyors, folyamatos rögtönzött fordítást készített. Pappenheim szavakat is alkotott: *gehäglich a behaglich helyett*, és angol elnevezéseket talált ki a folyamatra, amit ő és Breuer elkezdett. „Kéményseprés”-nek (Chimney sweeping) nevezte, ha viccelődött, és „beszélgető kúra”-nak (talking cure), ha komoly volt.

Freud és Breuer inadekvát magyarázattal szolgál Pappenheim nyelvi tüneteire. Úgy tudjuk, hogy egyik éjjel, miközben a szorongás kínjai közt virrasztott apja betegágyánál, bódult állapotba esett, miközben a szék háta mögött csüggő jobb karja elaludt. Pappenheim annyira elborzadt attól, hogy karját bénának találta, hogy imádkozni próbált, de nem talált szavakat. Végre eszébe jutott egy angol nyelvű gyermekimádság. Ennek következtében, amikor históriája kifejlődött, angolul beszélt és írt. A gyermekima földidézése, úgy tűnik, nem kapcsolódik Pappenheim elhatározásához, hogy csendben maradjon. És nem ad magyarázatot találékony nómenklatúrájára, többnyelvű halandszásására, bámulatba ejtő francia és olasz nyelvű beszédeire sem. Mindössze annyit árul el, hogy Bertha annyira zaklatott volt, hogy elfelejtette az anyanyelvét.

Noha Breuer nem mondja ki, hogy mi bántotta Berthát, könnyen következtethetünk arra, hogy zokon vette és visszautasította alárendelt helyzetét leánygyermekként egy ortodox zsidó családban. Bár figyelemre méltó intellektuális és költői adottságokkal megáldott élénk és elragadó személyiség volt, a huszonegy éves Bertha Pappenheimet megsokkolttságra és egyhangú házimunkák végzésére szánták. Egy évvel fiatalabb és közel sem oly ragyogó öccse akkoriban kezdett a bécsi egyetemre járni – olyan intézménybe, amely abban az időben bezárta ajtóit a nők előtt. Breuer így ír: „Éz a lány, akiben túlhabzott a szellemi vitalitás, szélsőségesen egyhangú életet élt puritán felfogású családjá körében. Ahogyan az életét színesítette, az valószínűleg döntően a betegség irányába sodorta azáltal, hogy rákapott a rendszeres álmodozásra, amit ’magánszínházának’ nevezett.”⁸ A „hipnoid” (hasadásos, hasadt) állapotokról elmélkedvén Breuer és Freud megjegyzi, hogy ezek, úgy tűnik, gyakran még az egészséges embereknél megszokott nappali álmodozásokból nőnek ki, „és amelyekhez a kézimunka és hasonló elfoglalt-

---

⁸ Ibid., 22.

ságok különösen hajlamossá teszik a nőket”.⁹ Tehát a hímzésre hagyatott emberek hímes fantáziákhoz kötődnek.

Pappenheim álmodozásait és betegségét erősen befolyásolta az a kényszer, hogy órákat töltsön apja betegágyának felügyelésével, olyan helyzetben, ami alkalmatlan volt arra, hogy felélessze egy ennyire élénk és képzelettel személyiség vágyait, noha ezt Breuer nem említi és nyilvánvalóan nem is gondolt erre. Kancsalítása akkor alakult ki, amikor könnyein keresztül is erőltette, hogy lássa, mennyi az idő, miután egész éjjel várta az orvost, aki késve érkezett. Pappenheim egy hasonló állapotban azt hallucinálta, hogy a falból egy fekete kígyó tekeredik a beteg felé, hogy megmarja. Amikor megpróbálta a kígyót elzavarni, a karját bénultnak találta, és úgy látta, kezei apró kígyókká válnak, halálfejekkel az ujjhegyein. Köhögése akkor fejlődött ki, amikor a szomszédos házból tánczenét hallott, hirtelen vágyak érzett, hogy elhagyja apja ágyának oldalát, és elöntötte a lelkiismeretfurdalás. Ezután idegesen köhögött, akárhányszor csak ritmusos zenét hallott. Pappenheim apja arcát halálfejnek hallucinálta, és azután a tükörben önmaga is ebben a képben tükröződött. Minthogy két nővérét gyermekkorukban elveszítette, és apja halálos betegségének – amit köhögésével utánzott – nyilvánvalóan a végét kívánta, Pappenheim gondolatait a csontvázak töltötték ki. Amikor Siegmund Pappenheim meghalt, lányát vidékre kellett vinni, hogy védjék az öngyilkos késztetésektől. Talán társulni akart hozzá a halálban, és talán menekülni akart a bűntudat elől, amit a felszabadulás és megkönnyebbülés érzése okozhatott. Elveszített egy beteget, „aki szenvedélyesen szerette”.

Pappenheim hisztériája élettörténetének olyan forrásaiból eredtek, amelyek abban az időben tipikusak voltak. A tizenkilencedik században nem volt kivételes a lányok képességeinek feláldozása, míg a fiúkat neveltették és előjogokban részesítették; szintén az elterjedt szokások közé tartozott, hogy haldokló és beteg szüleik ápolására a fiatal hölgyeket szólították föl. Mind Pappenheim, mind pedig Breuer képtelen volt tudatosan kifejezni azokat az ambivalens érzéseket, amiket az effajta helyzetek kelthetnek. Bár Breuer fölismerte Bertha tüneteinek okaként az apja halála miatti bánkódást, átsiklott a pszichoanalízis számára nyilvánvaló gyűlölet, harag, bűnösség és frusztrált szexua-

---

⁹ Freud and Breuer: *Studies on Hysteria, St. Ed.*, 2: 13.

lítás fölött.¹⁰ Még az eset nem pszichoanalitikus olvasata is jelzi, hogy Pappenheim magányosnak és unalmasnak találta a létezését.

Pappenheim később úgy gondolt vissza formális neveltetésének hiányára mint „hiányos szellemi táplálásra”.¹¹ Ez olyan utalás, ami megvilágíthatja hisztériájának anorexiás tüneteit és lelkiállapotának testén keresztül történő megszólaltatását. Breuer hasonló metaforát használ Anna O. alultápláltságának leírására: „Erőteljes intellektus birtokában volt, amely képes lett volna megemészteni a szilárd szellemi táplálékot, és erre szüksége is volt – ámbar ezt mégsem kapta meg, miután befejezte az iskolát.”¹² Egyszer, amikor Dr. Breuer néhány napra szüneteltette a látogatását, mert el kellett Bécsből utaznia, Bertha semmiféle ételt nem vett magához távolléte idején.

Ugyanabban az időben, amikor betegnek érezte magát, Pappenheimnek kellett valaki, akivel beszélgethet, valaki, aki meghallgatja bonyodalmas történeteit.¹³ Szellemi teremtményeinek Breuer biztosított hallgatóságot. Eggyel növelte „magánszínházának” látogatottságát. Bár Breuer ódivatú orvosként érkezett, kezében fekete táskával, Bertha Pappenheim kórjának kikúrálására, Bertha hamar megváltoztatta viszonyuk kereteit azzal, hogy önhipnózisba esett, és nyilvánvalóan eszement állapotban elkezdett motyogni. Persze, hogy izgatta a jóvágású és rendkívül művelt, sikeres orvos. Noha Breuer nem mondott ilyet, a Pappenheim viselkedéséről alkotott összegzése azt sugallja, hogy Bertha megpróbálta elcsábítani, s ez némiképp sikerült is neki. Beszámol különféle, Bertha fején és lábain alkalmazott masszázsokról – ezek szabályos eljárások voltak a paralízis gyógyításában. Ami szokatlan, és ami a pszichoanalízis kifejlődésének kezdetét jelenti, a hipnózisban

---

¹⁰ Lásd Pollock 2. jegyzetben hivatkozott cikkét és ugyanó: Pappenheim's Pathological Mourning: Possible Effects of Childhood Object Loss. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 20 (1972): 476–93; Richard Karpe: The Rescue Complex in Anna O's Final Identity. In: *Psychoanalytic Quarterly* 30 (1961): 1–27 és Marc Hollender: The Case of Anna O.: A Reformulation. In: *American Journal of Psychiatry* 137 (July 1980): 797–800.

¹¹ Ellen M. Jensen: Anna O.: A Study of her Later Life. In: *Psychoanalytic Quarterly* 39 (1970): 277.

¹² Breuer: *Fräulein Anna O.*, 21.

¹³ 1890-ben Pappenheim megjelentetett egy novelláskötetet *Az ócskásnál* címmel. Paul Berthold álnéven írta, így megőrizte a kezdőbetűket és férfiasította a nevét.

együtt töltött hosszú órák, melyek alatt Pappenheim szomorú és különös történeteket mesélt és „kibeszélte magát”, egészen addig, míg „elméje kitisztult, nyugodttá és vidámmá vált”. Breuer a beszélgetésnek tulajdonította vidámságát, nem pedig saját jelenlétének. A kezelés alatt Breuer orvosi szempontból példátlan mennyiségű időt töltött betegének társaságában, csaknem nap mint nap látogatta az 1880 és 1882 dekára közti időben, gyakran naponta többször, odafigyelve jelenének és múltjának legapróbb részleteire is, történetei makacs fordulatait ismételve, hogy minden ülésen belekezdjen elbeszéléseibe. Bár Breuer azt állítja, hogy Bertha Pappenheim szexuálisan „elképesztően fejletlen” volt, minden szövegmagyarázó megemlíti testi vonzerejét. Az esettanulmány azt sugallja, hogy Bertha szerelmi viszonyról képzelődött Breuerrel; valójában a fellángolás kölcsönösnek, noha Breuer részéről tudattalannak tűnik. Freud szerint az, hogy Bertha „kéményseprésnek” látta a kezelést, a szexuális érintkezés metaforája.¹⁴ Breuerné, miután annyi hónapon át hallgatta végig a beszámolókat az elbűvölő betegről, féltékennyé és haragossá vált. Breuer, megdöbbenve és valószínűleg bűntudatot is érezve, hirtelen elhatározta, hogy abbahagyja a kezelést. Közölte szándékát Pappenheimmel, és előkészületeket tett arra, hogy feleségével Velencébe utazzon. Freud szerint Pappenheim „kínos eseménnyel” válaszolt.¹⁵ Színre vitt egy hisztérikus gyermekszülést, hogy Breuert egy újabb ülésre rendelje vissza. Breuer megrendült, amikor alhasi görcsökkel az ágyban találta, amit Bertha ezekkel a szavakkal magyarázott: „Most jön Dr. Breuer gyereke!”¹⁶ Hipnózissal megnyugtatta, majd Berthát egy kollégájára bízva elmenekült a házból. Soha többé nem találkoztak, és később, amikor hallotta, hogy beteg, Breuer azt kívánta, bár csak meghalna, és így nem lenne többé boldogtalan.¹⁷ Breuer úgy döntött, az Anna O. esettörténet publikált változatában nem számol be a képzelt gyermekszülésről, és sohasem ismerte el kötődésük erotikus mozzanatát. Ez az elfojtás magyarázható Breuer botránytól va-

---

¹⁴ Freud Carl Junghoz, 1909. november 21. Idézi Pollock: *Object Loss*, 732.

¹⁵ Freud: *St. Ed.*, 14:12.

¹⁶ Sigmund Freud számol be erről egy 1932-ben Stephan Zweighez írott levelében. Idézi Pollock: *Object Loss*, 716.

¹⁷ Jones, 208. (A hivatkozott magyar fordításban maga Bertha szeretne meghalni. *A ford.*)

ló rettegésével; és ha észlelte, hogy Pappenheim szerepet játszik, hogy elcsábítsa őt, rettegetett attól, hogy nyilvánosságra hozza a történetet, amely nemcsak kompromittálja, hanem bolondként is tünteti föl. Mindamellettt magánjellegű gyötrődése az esettel, miután már feladta azt, vonakodása attól, hogy bármennyire is nyilvánosságra hozza, és végletes tiltakozása a pszichoanalízis ellen, azt jelzik, hogy egyéb okok is hozzájárultak ahhoz, hogy kihagyja a zárójelenetet a *Tanulmányok a hisztériáról* című kötetből, azt a hamis látszatot keltve, hogy Anna hisztériája megszűnt.

George Pollock Breuer szorongását fiatal és vonzó édesanyjának gyermekkori elvesztésére vezeti vissza, amikor három vagy négy éves lehetett. Az anyát, akárcsak Breuer legidősebb lányát, aki tizenegy éves lehetett, amikor apja kapcsolatban volt a híres pácienssel, szintén Berthának hívtak.¹⁸ Amikor Freud elkezdte föltárni az áttételes szerelem szerepét a hipnózisban és a pszichoanalízisben és hangsúlyozni a szexualitás fontosságát a neurózisban, Breuer elhatározta magát vitatkozó kollégájától. Noha Pappenheim megnyitotta a tudattalanba vezető utat a „beszélgetőkúra” kitalálása révén és azzal, hogy dramatizálta áttételes szerelmét az orvos-beteg kapcsolatban, Breuer elutasította az egymásba bonyolódásukból levonható következtetéseket. Freud beszámol arról, hogy Breuer ismételten fölolvasta neki az esettanulmány részeit 1882 és 1883 között, mégis hevesen tiltakozott a kezelés történetének közreadása ellen. Freud elhatározta, hogy beszámol az esetről Charcot-nak, aki meghallgatta ugyan, de semmiféle érdeklődést nem mutatott. Tíz évvel később Breuer beleegyezett egy közös publikációba, mivel Freud meggyőzte őt, hogy Pierre Janet franciaországi munkássága megelőlegezte egyes következtetéseit, a hisztériás tüneteknek a beteg életeseményeire való visszavezetését és megszüntetésük hipnotikus reprodukálását.

---

¹⁸ George Pollock: *Object Loss. A The Story of Anna O.* (New York, Walker, 1972) című könyvében Lucy Freeman beszámol arról, hogy a két Bertha, a beteg és Breuer leánya, tavaszi kocsikázásra mentek Breuerrel. Freeman úgy írja le Pappenheimet, mint aki az út során tartózkodóan, utána pedig leverten viselkedett. Lásd 26. o.

II.

Bár úgy vélem, Pappenheim Breuerrel való egymásra találásában jelentős szerepet játszottak az ödipális mintázatok, szeretném egy pillanatra viszonyuk orális dimenzióira összpontosítani a figyelmet. Leo Stone értekezése az áttételről kapcsolódási pontokat kínál az orvos-beteg viszony tudattalan értelme és a korai csecsemőkor omnipotens anyára iránti egyetemes sóvárgása között. Janet Malcolm így foglalja össze:

„Ezt a sóvárgást ... éppúgy életre kelthetik orvosok, politikusok, papok és tanárok, mint analitikusok. Stone ... különbséget tesz az orvos és az analitikus által kiváltott elsődleges áttétel értelme között. Míg az orvos közvetlen fizikai és érzelmi segédkezései a csecsemőkor legkorábbi szakaszának 'mindentudó, mindenható és érthetetlen' anyjával egyeznek meg, az analitikus ténykedése (tudattalan visszaverődésben) azoknak a hónapoknak a nem annyira egyetértő anyáira emlékeztet, amikor a gyermek beszélni és elkülönülni tanul – 'arról az életszakasról van szó, amikor a testi meghittség és az anyán való csüggés formái megszűnnek vagy meggyöngyülnek, *pari passu* a beszéd általi kommunikáció nagyszerű eszközének gyors fejlődésével.' Az 'intim szeparációnak' vagy 'az intimitás megvonásának' ez az állapota az, ami az analízist vezérli, miközben változó erejét a nyelvi közelség és az érzelmi távolság közti feszültségből meríti.”¹⁹

A pszichoszexuális fejlődésnek ebben a szakaszában a nyelvileg kialakított szubjektivitás („én” versus „te”, „a fiú” versus „a lány”^{*} és a szintaktikai viszonyok) az anyával való ritmikus, testi kapcsolatra épülnek rá. Mielőtt a nyelv grammatikai rendjébe beilleszkedünk, tisztán a hangok és testi ritmusok diádikus, szemiotikus világában élünk, óceáni egységben gondozókkal. A minden gyermek által világra hozott végtelen lehetséges identitás közül a létezés egyetlen módja lép működésbe aszerint, hogy miként viselkedik az anya az orális szimbiózisban. Az anya viszonyulási stílusa a gyermek számára való tudattalan jelentőségét közvetíti. Testnyelvén – a támaszadáson, az ápoláson, a dédelgetésen, a fürdetésen, az öltöztetésen – és azután a tükrözésen keresztül,

---

¹⁹ Janet Malcolm: The Impossible Profession. In: *The New Yorker* 24 (November 1980): 104.

^{*} Az angol eredetiben itt a „he” és a „she” szerepel. (A ford.)

azon a képen keresztül, amit a gyermek formál magáról, amint önmagát anyja arcán, különösen a szemében tükröződni látja, az anya identitást közvetít a gyermeknek. Ahogyan Heinz Lichtenstein írja, az anya „életre csábítja a gyermeket”, ugyanúgy, ahogy a Nap kiváltja a növényből a tropizmust, és így alakítja formáját és irányultságát.²⁰ Önmagunk önálló létezőnek, „szubjektumnak” érzését behatárolja belépésünk a nyelv rendjébe, ahol a beszéd a testi kapcsolat helyettesítőjévé válik. A világ, amelybe gyermekként belépünk mindig már a nyelv által konstituált és irányított. Amikor belenövünk abba a világba, ahol a szavakkal való kommunikálás mind az elkülönülést, mind pedig a meghitt közelséget megengedi, fölhagyunk a szemiotikus és testi kapcsolat közvetlenségével gondozónkkal, fölismerve tőle való függetlenségünket.

Egy olyan családban fölnövekvő gyermek, mint Bertha Pappenheimé, a beszédhez való átmenetet olyan folyamat részeként élte meg, amelyben fölismerte az apának az anyához való privilegizált viszonyát. A nyelv rendjében az „én” és a „te”, „a lány” és „a fiú”, az „anya” és az „apa” nemeket és szerepeket különítenek el. Noha általában az anya az, aki a gyermek beszélőképességét aktiválja az orális, szemiotikus szakaszban, a szubjektivitás egy önálló, szintaktikai ágens, egy grammatikai „szubjektum” értelmében a gyermekkorban később alakul ki, akkor, amikor a patriarchális családban az apa szerepe fölismerésre kerül. Az apa szerepének fölfedezése az ősjelenetben és a férfi dominancia fölismerése a társadalmi világban együtt jár a patriarchális gyermek beilleszkedésével a nyelv rendszeres szervezettségébe. A nyelvi összefonódása a kulturális szerepekkel azt sugallja, hogy egyenlet állítható föl a nyelvi szerveződés és a patriarchális kultúra rendszerszerű szerveződése, illetve annak szexuálisan differenciált, ödipális szubjektivitása között. A patriarchális szocializációban a mondatok megalkotásának képessége fejlődésileg egybeesik az apa hatalmának fölismerésével.

Ebben a megvilágításban Bertha Pappenheim nyelvi visszasságai és konverziós tünetei, az, hogy a halandzsát és a gesztusokat használta kifejezőeszközként, az apa mint ortodox pátriárka által képviselt kulturális rendből való regresszióknak tekinthetők. Bertha Pappenheim nem

---

²⁰ Heinz Lichtenstein: Identity and Sexuality. In: *Journal of the American Psychoanalytic Association* 9 (1961): 179–260; D. W. Winnicott: Mirror-role of Mother and Family in Child Development. In: *The Predicament of the Family*, szerk. Peter Lomas, London, Hogart Press, 1972, 26–33.

volt képes eredeti nyelvén beszélni, de könnyedén használt idegen kifejezési formákat. Képtelen volt összefüggően beszélni németül, de elérte, hogy Dr. Breuer az ő nyelvét beszélje és belépjen egy, a patriarchális tudat által elfojtott világba. Breuer szó szerint ismételtette Pappenheim nyelvi formuláit; ily módon tudatosult benne a tudattalan. Bertha huszonegy éves volt, az asszonnyá válás határán, olyan szerepben, ami beszűkítette szellemi adottságai kielégítésének vagy fejlődésének útjait. Ha a tükörbe nézett, halálfejet látott. Elutasítva a számára kijelölt kulturális identitást, megpróbálta magát egy másik idiómába átfordítani. Az artikulált német nyelv szimbolikus rendjéből a test és az érthetetlen idegen nyelvek szemiotikus szintjére regrediált. Jelbeszéde, motyogása és kiötölt zsargonja azt a törekvését jelzik, hogy újraalkossa a csecsemő és az anyja közti különös szemiotikus gügyögést. Pappenheim elérte azt a pontot, hogy Breuer táplálja őt. Breuert orális anyapótlékká változtatta; abban az értelemben, hogy átvette tőle az orvos szerepét, identitásadóvá is tette őt. Szülési fantáziájának, ami megfutamodásra készítette Breuert, lehetséges olyan olvasata, hogy új identitást és talán új valóságot kívánt a világra hozni.

Dr. Breuer nyilvánvalóan nem volt fölkészülve arra az ötletre, hogy Pappenheim életet adjon a pszichoanalízisnek. De, úgy tűnik, csodálatra méltóan megértette a helyzetét. Emígyen elemzi Bertha hisztériájának predisponáló okait: „Először is, egyhangú családi élete és a megfelelő intellektuális elfoglaltság hiánya a szellemi élenkség és energia kihasználatlan többletét hagyta meg neki, és ez képzelődésének állandó aktivitásában talált levezetésre. Másodsor, mindez az álmodozás ahhoz a szokásához (‘magánszínházához’) vezetett, ami lefektette lelki személyisége szétesésének alapjait.”²¹ Más szóval, Bertha Pappenheim azért volt szkizoid, mert unatkozott, és egyaránt kellett virrasztania és színészkednie. Magányos volt, meghasadva a között, amit Breuer „tudattalan” vagy „másodlagos” állapotnak kezdett el hívni és „normális” állapota között. Breuer hozzáfűzi, hogy bár ez a két állapot élesen elkülönült, nem csupán a „másodlagos” (vagy ‘hipnoid’) állapot nyomult be az elsőbe, hanem „agynak egyik csücskében egy tisztán látó és nyugodt szemlélő csücsült, ahogyan ő kifejezte ezt, aki végignézte az egész örült ügyet”. Pappenheim tehát megvallotta Breuernek a tiszta gondolkodás

---

²¹ Breuer: *St. Ed.*, 2:41.

megmaradását őrülsége közben. Miután konverziós tünetei megszűntek, és mialatt keresztülment azon az állapoton, amit Breuer időszakos depresszióknak nevezett, Pappenheim azt mondta neki, hogy „az egész dolog csak megjátszott volt”. Breuer így következtet:

„Már leírtam azt a megdöbbentő tényt, hogy a betegség kezdetétől a végéig a másodlagos állapotból eredő minden ösztönzés, következményeikkel együtt, tartósan megszűnt azáltal, hogy nyelvi kifejezést kapott a hipnózisban, és csak azt kell nyomatékosítanom, hogy ez nem az én leleményem volt, amit szuggesztióval a betegre erőltettem. Ez a teljes meglepetés erejével hatott rám, és míg a tünetek el nem múltak ily módon egy egész sor esetben, kifejlesztettem belőle egy terápiás technikát.”²²

Pappenheim valójában önmagát gyógyította, Breuer a tanítványa volt.

Föl lehet tenni a kérdést, miként volt képes Bertha Pappenheim ekora áttörést elérni. Úgy tűnik, hatott rá az a széleskörű érdeklődés a katarzis iránt, amit egyik barátnője nagybátyjának könyve váltott ki. Ez a barátnő Freud későbbi felesége, Martha Bernays volt, akinek nagybátyja, Jacob Bernays, 1880-ban a katarzis arisztotelészi elméletéről jelentetett meg tanulmányt. Bernays könyvéről számos tudós értekezett, és a bécsi szalonokban folyó társalgás fontos témájává vált. Pappenheim talán megismerkedett a katarzissal mint az érzelmek dramatizálásának és kifejezésének elméletével, és azután arra kezdte használni, hogy rabul ejtse és fogva tartsa tudományos érdeklődésű orvosának figyelmét.²³ Minthogy Pappenheim korának asszonyai kívül maradtak a tudásközvetítő hivatalos kulturális intézményeken, diskurzusának formái korlátozottak voltak. Feltűnést keltően viselkedett, hogy oldja a feszültséget bűntudata és a családi kiszipolyozás előli menekülési vágya között.²⁴ A tudattalanról (az ő „felhőiről”) való tudása szomorú és elszomorító módon nyert kifejezést. Ezt a tudást azután férfiaknak kellett *teoretizálnia*. A hisztéria pszichológiai, érzelmi okainak rémisztő és lebilincselő demonstrációját mutatta be, de Dr. Breuer még a hisztéria szomatikus alapjaiban híve távozott. Freudra maradt a fiziológiai kutatástól a pszichológiai felé mozdulás kiteljesítése, és az, hogy tudomá-

---

²² Ibid., 46.

²³ Ellenberger, 484; Hollender, 797.

²⁴ Vö. Catherine Clément: *La Jeune Née*. Paris, Union Générale, 1975, 13, 22.

nyosan kifejtsse Erősz központi szerepét a terápiás viszonyban, az egyik legnagyobb ugrást a pszichiátria történetében.

Bertha Pappenheim olyan korban fedezte föl a „beszélgető kúrát”, amelyben maga is el kellett, hogy mondja a gondjait. A tudatosság történetének jelentős alakjaként a test nyelvén fejezte ki azt, amit szavakban a pszichoanalízis. Úgy vélem, számításba vehetjük abból a szempontból, amit Erik H. Erikson az ideológiai vezérek leírására használt: „Olyan személyek, akiknek szokatlan mélységű konfliktusaik vannak, emellett hátborzongató adottságaik és hátborzongató szerencsájük, amivel képesek saját krízisük megoldását egy nemzedék krízise számára fölkínálni.”²⁵

Pappenheim, miközben kibeszélte magát Breuernek, egy nem verbális, testbeszédben vagy pantomimban kifejezett és hiszterikus tünetnek nevezett üzenetet konvertált verbális nyelvre. Azaz, narratívumai az egyik nyelvről a másikra konvertáltak vagy fordítottak le egy üzenetet.²⁶ Pszichodramát művelt, felkészülten a válságos események megfelelő színrevitelére, és kimódolta a módszert arra, hogy történetük apránkénti elmesélésével minden egyes tünetet visszavezessen az eredetére.²⁷ Hasonlóan ahhoz, ahogyan Shakespeare *Hamletjében* zajlik a játék-a-játékban, Pappenheim némajátékot vitt színre tébolyodottságában, motyogott, majd elmesélte az előadás mögött rejlő történetet. Újra színpadra vitte tüneteinek eredetét, hogy megfejtsse azokat. Ez ugyanolyan rítus, mint a katarzis. Breuer azt mondta, a beteg tünete azonnal megszűntek, amint az előidéző okok reprodukálódtak a transzban, „lehetővé téve, hogy elérkezzünk egy terápiás technikai eljáráshoz, amely logikus következetességében és rendszeres alkalmazásában semmi kívánnivalót nem hagyott maga után”. „Hiperesztéziás” emlékei múzeumában külön-külön értelmeztek minden egyes tünetet, és a megjelenésüket ki-

---

²⁵ Erik H. Erikson: Youth: Fidelity and Diversity. In: *Daedalus* 91, no. 1 (1962): 24.

²⁶ Hollender, 798.

²⁷ Azon a napon, amikor Bertha Pappenheim visszanyerte a német nyelv feletti uralmát, ezt a bútoroknak az apja betegszobájához hasonló visszarendezése révén érte el. Előre eldöntve, hogy közeleg kezelésének napja, Bertha a kitűzött időre helyreállította azt az eredeti színhelyet, amikor a kígyók megjelentek és angolul imádkozott. Ehhez a dramatizált bemutatóhoz annak a napnak az évfordulóját választotta, amikor az országba költözött. Breuer (2:40) beszámol róla, hogy ez a rítus „rengeteg zavarodottságtól” szabadította meg Berthát.

váltó eseményeket fordított rendben vették sorra, az az előtti időtől kezdve, hogy ágybanfekvővé vált és visszamenve addig az eseményig, ami ennek első megjelenéséhez vezetett. Breuer szerint „amint ez esetelésre került, a tünet véglegesen megszűnt”.²⁸ Múltjának színrevitelével Pappenheim a tudattalant is színre vitte, és Breuer viszontáttételének formájában közönségét egy ödipális ismétlésbe vonta be.

Azt mondtam, Pappenheim Breuert helyettesítő orális anyává, közönséggé és identitásadóvá változtatta, hogy elmenekülhessen a kulturális identitás apja végzetes betegsége által okozott krízise elől, és olyan pszichodramatikusként írtam le, aki eljátszotta egy új pszichikus valóság tudatosságra hozását. Ügyes nyelvi manipulációin keresztül sikerült kikerülnie a kötelességtudó ortodox lánygyermek szerepéből, és egy intelligens, ösztönző és rokonszenvező hallgatóra találnia. Hátramaradt annak tárgyalása, hogy miként lépett be Pappenheim a közéletbe.

III.

Olyan korban vált feministává, amikor a nők kényszerítve érezték magukat arra, hogy felszólaljanak a fejlődésüket megbénító visszaélések ellen. Ugyanabban az évben, amikor Freud és Breuer megjelentették a *Tanulmányok a hisztériáról* című könyvet, a harminchat éves Pappenheim a németországi Isenburgban, nem messze anyja szülőhelyétől egy árvaház igazgatónője lett. Ez vált központi főhadiszállásává negyven évig tartó emberbaráti szociális munkája során, amiről a nyugatnémet kormány később megemlékezett. Életét elhagyatott és visszaéléseket elszenvedett nők és gyermekek megmentésével és védelmével töltötte. Lucien Israél, Pappenheim pályafutásának két szakaszát összekapcsolva azok közé a számos ünnepelt hisztériás közé sorolja őt, akik később altruista közéletet éltek, önmagukkal helyettesítve a hímnemű mentort, aki ejtette őket.²⁹ Israél „sikeres hisztériásokként” elemzi az ilyen nőket, és úgy találja, hivatásukat az egyetemes szeretet fantáziájára és a férfiakkal való rivalizálásra alapozták. Pappenheim esete, állítja

---

²⁸ Breuer, 2:35.

²⁹ Israél, 204–5. Israél példaként Mary Baker Eddyre és Pierre Janet több betegére is hivatkozik; azt állítja, hogy a hisztéria egyik lehetséges fejlődési útja a megmentőként befutott nyilvános karrier.

Israél, rendkívüli tisztasággal mutatja meg, hogy az az egyetemes szeretet, ami a nők és gyermekek megmentőjeként pályájában testet öltött, eredetileg egy mentornak választott meghatározott személyre irányult. De a mentor, vagy pontosabban „mester” (*maître*), Breuer, aki nem viszonzta viszonzni a szerelmet, azonosulás tárgyává vált, és Pappenheim saját magával cserélte ki. Fölfedezve, hogy az orvos nem mindenben váltja be a hozzá fűzött reményeket, a „sikeres hisztériások” úgy döntenek, hogy magukévá teszik szerepét terapeutaként, megmentőként vagy „az emberiség segítőjeként”.

Israél elemzése nem veszi figyelembe, hogy Pappenheim anyai ági rokonai között a karitatív tevékenység hagyománynak számított. Pappenheim azért választotta Breuert, hogy neki adományozza tüneteit és azok kezelését, mert orvosként sokat jelentett neki. Egy jelentőség-teljes találkozás miatt választotta, ami mindkettejüknél hatalmasabb következményekkel járt. Azonosulása a megmentő szerepével összhangban állt a státusszal, amit eriksoni vezetőként betöltött, aki karizmáját serdülőkor utáni identitáskriziséből kovácsolta, mivel az eriksoni ideológiai vezetők úgy érzik, életüknek számítania kell napjaik nagy történelmi mozgalmában. Pappenheim idejében a két nagy történelmi mozgalom a tudattalan felfedezéséhez és a nők felszabadításához kötődött, és ő mindkettőben hallgatott magáról. Reformerként pályájának hatóköre azt jelzi, hogy Bertha Pappenheim „széles skálán volt szerelmes a tevékenykedésbe” – a kifejezést Erikson Woodrow Wilsontól kölcsönözte a karizmatikus vezetők tulajdonságainak leírására.³⁰

Pappenheimet tüneteinek és kezelésüknek a természete számos más emlékezetes nővel kapcsolja össze. Noha igaz lehet, hogy Pappenheim Breuer számára rendezett előadásait egy könyv inspirálta, vagy hallott a katarziszról, az embernek el kell töprengenie arról, hogy milyen nézetek dívtak hisztériás társai között Németországban és Franciaországban a tizenkilencedik század folyamán és később Svájcban, amikor a pszichoanalízis a Burghölzli klinikán Zürichben; és kíváncsi lehet arra, hogy mi inspirálta Weiss Ilonát arra, hogy a szabad asszociációs módszert javallja Freudnak. Amint azt Henri Ellenberger megjegyzi, Pappenheim hisztériájának aspektusait sohasem magyarázták meg kielégítően. Először

---

³⁰ Erikson, 24.

is, 1881 decembere és 1882 júniusa között Pappenheim két személyisége élesen elkülönült, és Breuer képes volt kiváltani az egyikből a másikba való átmenetet azáltal, hogy felmutatott egy narancsot, azt az ételt, amely az előző évben Bertha fő táplálékát jelentette. Míg Bertha egyik része a jelenben élt, a másik nap mint nap pontosan újraélte az előző évet. A Pappenheim asszony által vezetett naplónak köszönhetően Breuer napról napra igazolni tudta, hogy a Bertha által hallucinált események megtörténtek, pontosan egy évvel azelőtt. Másodszor, Bertha bizonyos tünetei lappangási időszak nélkül jelentek meg, és pusztán azáltal megszüntethetőek voltak, ha felidéztek azokat a körülményeket, amelyek között először jelentkeztek. Berthának fel kellett idéznie minden egyes alkalmat, amikor a tünet megjelent, akárhányszor is történt meg ez, pontos időrendben – ez kezelésének egyedi vonása volt. Ezek a figyelemreméltó emlékezetgyakorlatok és a betegnek az az ötlete, hogy az orvosnak megfelelő terápiás eljárásokat diktáljon, bár rendkívülinek számítottak az 1880-as évek Bécsében, az orvoslás történetében nem voltak ismeretlenek. Ellenberger Pappenheim esetét a „magnetikus betegség” nagy példáival kapcsolja össze, akik hírnevet vívtak ki a tizenkilencedik század elején. Katharina Emmerich (1774–1824), egy, a vesztfáliai Dülmenből származó szegény paraszt, korábban apáca, minden éjszakán álmodott, s ezek szabályos sorozatban követték egymást a liturgiai év szakaszai szerint. Ez az emlékezeti hőstett összevethető Pappenheim hallucinációival, amelyek az előző év minden egyes napját pontos sorozatban idézték fel. Egy másik beteg, Friedericke Hauffe (1801–1829), „Prevorst látnoka” gyakran ismeretlen nyelven beszélt, s noha iskolázatlan volt és egy erdőkerülő lánya, dallamos szónoklatokat tartott a legtisztább felnémet irodalmi nyelven a sváb dialektus helyett, amit a környezetében élők mindközönségesen beszéltek. Magnetikus transzai során a „Látnok” sokszor előírta a kezeléseket, amelyek hiánytalanul kigyógyították pontosan akkor, amikor megjövendölte, éppen úgy, ahogyan Pappenheim megjósolta Breuernek felépülésének időpontját. Estelle LHardy (1825–1862), aki apja halála után betegedett meg, kettős személyiségből gyógyult ki egy vigasztaló angyal utasításai által, aki „magnetikus” alvása alatt jelent meg neki. Orvosának sikerült elérnie normális és „magnetikus” állapotainak fokozatos egyesítését egy olyan érzelmi kapcsolat kialakításával, amely megváltoztatta Estelle anyjától való függőségét. Akárcsak Bertha, Estelle is különleges viszonyt ápolt orvosával gyógyítása érdekében. Ellenberger Pappenheimet azon „magnetikus betegek egyfajta visszatérésének tekinti, akik az emlékezet

csodás tetteit vitték véghez, nyelveken beszéltek, ellenőrzésük alá vonták kezelésük formáját, és előírták „gyógyításuk” időpontjait.³¹ Egy másik analógia Bertha Pappenheimhez párizsi kortársa, Blanche Wittmann, akit a „hisztériások királynőjeként” ismertek pózainak impresszív szoborszerű formája miatt, és mert életének jelentős részét töltötte a Salpetrière kórházban. A traumatikus bénulásokkal és azok hipnózisban történő reprodukálásával folytatott kísérleteket, amelyeknek Freud a Salpetrièreben tanúja volt, ma kétkedéssel fogadják, és Ellenberger arra a következtetésre jut, hogy Pappenheim kezelése egyes bűvészműtávány volt. Még akkor is, ha Freud legfőbb inspirációit az ő történetéből és Charcot-nak a Salpetrière beli szeánszaiból merítette.

Hisztériája idején Anna O. különös írásmódot vett föl. Lévén béna a jobb keze, a ballal írt, és egy Shakespeare-kiadásból kimásolt nyomtatott római betűket használt. Az idegen jelentők effajta bensővé tétele a lelki integráció utáni vágyához kapcsolódhatott, és előképe Pappenheim későbbi, fordítói szerepének. Új életre keltette és lefordította egyik ősenek, a hamelni Glückelnek (1646–1724) a visszaemlékezéseit,* aki „született író és mesélő” volt. Attól a vágytól hajtva, hogy a zsidó kultúrát közvetítse egy olyan világba, amely nem volt jártas a jiddisben, Pappenheim szagákat és legendákat fordított németre a Talmudból és a Midrásból, emellett a *Nők Bibliájából*.³² Különleges jelentősége van annak a többféle nyelvnek, amelyeken Pappenheim hisztériája alatt és későbbi élete során beszélt, minthogy a fordítás nyelvi stratégiaként való használata egybecseng a pszichoanalitikus elmélyülésben a szakkifejezéssel és a folyamattal. Jacques Lacan például a pszichoterápiát „az elidegenedett jelentők repatriálásának” nevezi.

Freud több mint negyvenszer utal az Anna O. esetre összegyűjtött műveiben és gyakorta a leveleiben is. Az utalások által jelzett érdeklődés intenzitása azt sugallja, hogy számára Anna O. valami lényegbevágót jelképezett. Hisztériaelméletének kidolgozása idején Freud Hippolyte Bernheimet és Charcot-t fordította franciából németre; és a tárgyról Breuerrel közösen írott „Előzetes megjegyzések”-et haladéktalanul lefordították spanyolra, franciára és angolra. Később Freud szá-

---

³¹ Ellenberger, 484.

* Magyarul: *Glike Hameln emlékiratai*. Athaenum 2000 Könyvkiadó. Budapest, 2001 (a szerk.).

³² Jensen, 288.

mos analízist folytatott fordítás segítségével, és a pszichoanalízis többnyelvű mozgalommá vált.

Freud a hisztéria tünettanát „titkosírás[hoz hasonlította], ami azután válik érthetővé, hogy számos kétnyelvű feliratot megfejtünk”.³³ Freud a „fordítás” szót használta a pszichoanalitikus munka és a tudattalan működésmódjának fejtegetésekor. Az „álommunkában” a latens vágy „fordítódik át” az álom manifeszt tartalmának képanyagává. Titkosírás[hoz hasonlította], ami azután válik érthetővé, hogy számos kétnyelvű feliratot fölfedezünk. Freud azt írja: „Az álomgondolat és az álomtartalom úgy áll előttünk, mint egyazon tartalom két ábrázolása két különböző nyelven; jobban mondva: mintha az álomtartalom az álomgondolatok lefordítása volna valami más kifejezésmódra, amelynek jeleit és illeszkedési törvényeit úgy kell megtanulnunk, hogy összehasonlítjuk az eredetit a fordítással.”³⁴ A hisztériában, mondja Freud, a lélek üzenetei testi kifejezésbe „fordítódnak át”. Az analitikus beavatkozásokat a tudattalan tudatossá való „lefordításának” tekinti. A „beszélgető kúra” az „érzelmeik szavakká fordítása”. Tehát azok a formák, amelyekben Anna O. közölte gyötrődéseit és a nyelvek közötti csúszkálásai, amelyek a tudatosság szintjeinek kifejezését szolgálták, metaforái annak, ami később, mondhatni, a fordítás pszichoanalitikus elméletévé fejlődött.³⁵

A tizenkilencedik századi hisztériásoknak művésztársakként ünneplése Aragonnál és Bretonnál azt jelzi, hogy a szürrealisták a hisztériát expresszív diskurzusnak ismerték el;³⁶ és hozzáfűzhetjük, a nőiség patriarchális gondolkodásnak címzett diskurzusa is volt. Mint Lucien Israël megjegyzi, az a kérdés, hogy a hisztéria vajon betegség-e vagy sem, nincs megválaszolva. Bertha Pappenheimről szóló elemzése csaknem azt a gondolatot kockáztatja meg, hogy a feminizmus átformált hisztéria, pontosabban, hogy a hisztéria olyan feminizmus, amely nélkü-

---

³³ Freud, *St. Ed.*, 2:129.

³⁴ Freud: *The Interpretation of Dreams, St. Ed.*, 4:277. Magyar kiadás: *Álomfejtés*. Helikon, Bp., 1985. 199.

³⁵ Patrick J. Mahony a Freud's Psychoanalytical Concept of Translation című előadásában, amit 1979 júliusában tartott Bécsben az International Association for Semitic Studies kongresszuson, a fordítás eszméjének a pszichoanalízisben való visszatéréséről értekezett. Lásd: Mahony: Toward the Understanding of Translation in Psychoanalysis. In: *Journal of American Psychoanalytic Association* 28, no. 2 (1980): 461–75.

³⁶ Louis Aragon és André Bréton: Le Cinquantenaire de LHystérie, 1878–1928. In: *La Révolution surréaliste*, no. 11 (1928): 20–22.

lözi a külvilágban a társadalmi hálózatot. A tömegkultúrában a „hisztériás” szót gyakorta használják arra, hogy megkíséreljék lejáratni a feminista kifejezőmódot, mivel mind a hisztériások, mind pedig a feministák „irányíthatatlanok”: sem a hisztériások, sem a feministák nem működnek kötelességtudóan együtt a patriarchális hagyományokkal. Az a törekvés, hogy a feministákat „hisztériásokként” megbélyegezzék, abból az elfojtó impulzusból fakad, ami hasonló a hisztériás tüneteket elősorsorban létrehozó a védekezéshez: a megtagadáshoz – mégpedig az olyan társadalmilag kínos érzések megtagadásához, mint a düh és a sértődés. A hisztériát tehát nevezhetnénk a feminista diskurzus önmegtagadó formájának, amelyben a test jelöli azt, amit a társadalmi körülmények lehetetlenné tesznek nyelvben kimondani.

Bár a hisztériát főként a nőkhöz asszociálják, Charcot és Freud kimutatták a férfi hisztéria létezését, és megnyitották az analízis számára a férfiak elfojtott nőiségét. Amennyiben a tudattalan tudatossá tételének egy formájaként értékeljük a hisztériát, Bertha Pappenheimet a pszichoanalitikus feminizmus elődjének tekinthetjük. Megjegyezzük, hogy a pszichoanalízis a női szubjektivitással folytatott dialógusban lépett be a tudat történetébe, minthogy a tudattalan Freud általi fölfedezése a tizenkilencedik század hisztériásainak testnyelvére volt válasz. A pszichoanalízis tehát olvasható a hisztéria nyelvének elméletté fordításaként.

Mind a pszichoanalízis, mind pedig a hisztéria fölforgatja az uralkodó kulturális rendet azzal, hogy felrobbantja nyelvi hagyományait és elbontja szabályos ügyvitelének homlokzatát. Mind a pszichoanalitikus, mind a feminista mozgalom nemzetközi és többnyelvű volt. Így a hisztéria pszichoanalízise a tizenkilencedik századi Európában tekinthető úgy, mint ami hozzájárult a többnyelvűséghez, az internacionalizmus-hoz és a kortárs nyelvészeti feminizmus fordításban való közléséhez.³⁷

---

³⁷ Anna O.-nak az a törekvése, hogy világát a nyelvnek a jelentők szintjén történő manipulálásával változtassa meg, mintha csak a nyelv mindenható lenne, megelőlegez valamit Mary Daly és bizonyos kortárs francia írók stratégiáiból. Lásd: Index of New Words *Daly Gyn / Ecology: The Metaethics of Radical Feminism* (Boston, Beacon Press, 1978) c. könyvében; továbbá a *Les Cahiers du Grif* „parlez-vous française?” c. számát (vol. 12, June 1976, Paris, Brussels). Ez a kiadvány, ami Françoise Collin, Luce Irigaray, Jacqueline Aubenais és mások cikkeit tartalmazza, a női test különféle beszélt és írott nyelveire és a francia nyelv nőiesítésének egyes módjaira tesz javaslatot. Vivien Forrester regénye, a *Vestigés* (Párizs, Seuil, 1978) franciául és angolul íródott. Hélène Cixous *Vivre d'orange* című könyve (Párizs, des femmes, 1979) angolul és franciául, de

Ez a téma legtökéletesebb metaforáját az *Egy közös nyelv álmában* találta meg, ahol Adrienne Rich azt írja: „különböző dialektusokban vagyunk a fordításai / egy szövegnek, amely még íródik / az eredeti nyelven”.³⁸ Nyelveken szólóként, és a hisztéria testnyelve és a pszichoanalízisnek a tudat történetébe való belépése közti kapcsolat pszichodramatikusaként Anna O. jelentős szereplő ebben a kibomló többnyelvű szövegben.

Hárs György Péter fordítása

(37. folyt.) brazíl, olasz és német nyelvű részeket is tartalmaz. Pappenheim többnyelvűsége előrevetíti a nyelvi konvenciók felrúgását a kortárs feminista szövegekben.

³⁸ Adrienne Rich, „Sibling Mysteries”. *The Dream of a Common Language* (New York, Norton, 1978), 5 1.

MŰHELY

A TERÁPIÁS HATÁS MINT MELLÉKTERMÉK*Vajda Júlia*

A narratív interjú technika a magyar szociológiában nehezen tud „megkapaszkodni” – sok kimondatlan ellenérzés övezi, talán nem is csak azért, mert nem illik bele a szociológia objektivitásra törekvő önképébe, hanem sokkal inkább azért, mert mind interjúkészítési technikájában, mind elemzéseiben a pszichológiához, pszichoanalíziséhez hasonló technikával, szemlélettel operál. Rorty, amikor a pszichoanalízissel szembeni ellenállásról beszél, a már Freud által is megfogalmazottak mellett arra teszi a hangsúlyt, hogy a pszichoanalízis emberképében azt igazán nehéz elfogadni, hogy az „én nem úr a saját házában”, s Freud azzal, hogy ezt megfogalmazta, az ember nárcizmusán ejtett sebet.¹ Úgy tűnik, ennél az interjútechnikánál is valami hasonlóról lehet szó. Annyiban mindenképpen, hogy hangsúlyt helyez az egyénre, hogy odafordul felé, s azt állítja, hogy az egyén a szociológus kíváncsiságának is tárgya lehet, ad absurdum kell lennie, hiszen a társadalom működése az egyének egyéni működéseiből áll össze.² Mindazonáltal a hasonlóság csak részleges. Különösen akkor, amikor nem az íróasztal mellett ülve értelmezünk egy esetet – terápiásat vagy interjúsat –, illetve amikor nem terápiás helyzetben hallgatjuk a páciens, hanem interjút készítünk valakivel, akit mi kerestünk, kértünk meg arra, hogy meséljen nekünk. Hisz amikor interjúzunk, az egyik legfontosabb szempont azt, hogy vigyázzunk arra, hogy véletlenül se értelmezzünk. Hogy semmiképp se csúszunk bele abba, hogy belekezdünk egy „kváziterápiába”, amelyet azután nem áll módunkban folytatni.

---

¹ Vö. Katona Gábor: Modern pragmatizmus és pszichoanalízis. Rorty ironikus esztétája az analitikus diványán. *Thalassa*, (8) 1997, 1: 100–115.

² Nagyon szépen fogalmazza ezt meg Sebastian Haffner *Egy német története. Emlékeim (1914–1933)* című könyvében (Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005), amikor arról ír, hogy az ő saját személyes története a harmincas évek Németországából miért fontos a korszak megértésében.

A módszer, szemben a „hagyományos” interjúvázlattal dolgozó módszerekkel nem a téma szempontjából releváns „adatokat” kívánja összegyűjteni, esetleg átvenni szövegrészeket az interjúból, amelyek az értelmező helyett mondanak ki állításokat, hanem a hangsúlyt a személyes élettörténetre s annak elbeszélésére helyezi, s elemzésében alapvetőként használja fel az elbeszélés tartalma mellett annak struktúráját és nyelvi jellegzetességeit. Éppen ezért az elbeszélte történet megformálását, strukturálását, az információk kiválogatását az interjú alanyára bízta. Ez lehetőséget ad arra, hogy különbséget tegyünk a saját és a néző, azaz az elbeszélő és az értelmező által megélt/felidézett/látott/hallott történet, azaz elbeszélte és megélt élettörténet között, és kísérletet tud tenni arra, hogy a közöttük, tehát a narratíva és a külső értelmező által perciópált, azaz az elbeszélésben közölt adatok által kirajzolt életút közötti kapcsolatot értelmezze úgy, hogy ugyanakkor az elbeszélte történetet az interjú helyzet interakciójában létrejött közös cselekvésének tekinti.³

Ez persze az interjúertől azt kívánja, hogy azután, hogy megépítette az interjú helyzetet, felkérte alanyát története adott szempont szerinti elbeszélésére, tökéletesen vonuljon vissza.

A hallgatókkal, akiknek tanítom a módszert, sokszor nehéz megértetni, hogy miért veszélyesek az olyan típusú kérdések, hogy „és arra nem gondolt, hogy...?” vagy hogy „nem érezte azt, hogy...?”, vagy ami még ártatlanabbnak hangzik, hogy „nincs magának...?”, vagy hogy „és miért nem csinálta azt, hogy...?”. Nehéz elfogadtatni, hogy ezekben értelmezés van, hogy sokszor számunkérést vélhet kihallani belőle az interjú alanya.

Mindazonáltal, ha sikerül valóban be nem avatkozva – tökéletes hallgató-ságként, aki figyel, de megjegyzésekkel nem zavarog – jelen lennünk, megkérdezeteink sokszor egy-két perc alatt megnyílnak, s olyan mélységben mesélik el történeteiket, amilyen mélységben a hétköznapiakban nem, csak a terápiában szokás. Írásomban arról a terápiás hatásról szeretnék beszélni, amely így, bár mint fentebb már hangsúlyoztam, kifejezetten ügyelünk a terápiás jellegű beavatkozások elkerülésére, elő-elő áll.

Pszichoterapeuták fel szokták tenni maguknak, szakmájuknak azt a kérdést, hogy mi is a terápia igazi hatótényezője. Ezek az interjúk azt mutatják, hogy sok esetben az odahallgatás már önmagában elég – a „meghallgatva lenni” élménye már önmagában rendelkezik gyógyító erővel.

---

³ A módszer első kidolgozója Gabriele Rosenthal, az ő módszerének részletes elemzése megismerhető Gabriele Rosenthal: *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte. Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen* című könyvéből (Campus, Frankfurt/New York, 1995., 1995). Ő ott Gestalt-pszichológiai alapokra épít, én azonban az ő módszerét sokkal inkább érzem egyfajta pszichoanalitikus szemlélettel összekapcsolhatónak, hisz az én értelmezésemben nem Gestaltokat, vagy semmiképpen nem csak Gestaltokat, hanem tudattalan tartalmakat tárunk fel.

Márta néniről már több helyen is írtam.⁴ Ő volt az első, akivel egy olyan kutatás keretében interjúztam, amelynek fókuszában a soá, illetve az azt megélt személyek álltak.

Korábban már mások is készítettek vele a témában interjút. S bár a maga nyolcvan évével azon az állásponton volt, hogy nem szabad a történeteiket magukkal vinni a sírba, s ezért amint találkozott kéréssel, azonnal jelentkezett az interjúra, nagyon tartott tőle. Az előző interjú felzaklatta, s ezért eleve kikötötte, hogy csak egyszer mehetek el hozzá. Az interjú közel öt órán át tartott. Jobbára – a fent leírtaknak megfelelően – Márta néni beszélt. S minthogy tudtam, nem mehetek hozzá vissza, s eleve is féltem, meddig bírja majd ő, s meddig bírom én, talán még a szokásosnál is kevesebbet kérdeztem. A történet persze így is kibomlott. A sok-sok egyéb rémség mellett azt is megértettem, hogy Márta néni nem pusztán, s talán nem is elsősorban e sok borzalomtól, azok emlékeitől szenved. Az ő vállát 1945 óta az a teher nyomja, melyet a Mengele intésére tőle elválasztott, a gázba küldött tizenöt éves húga rakott rá.

Az auschwitz-i lágerben töltött időkben történt, hogy Márta néni barakkjában egy nő gyereket hozott a világra azért, hogy a csecsemőnek még felsírni se legyen ideje. Hogy azok az eredendően a kisgyermek gyöngéd simogatására termett női kezek fojtsák meg, amelyeknek tulajdonosai úgy érezték, ez a világ nem csak a gyermeket, de őket sem kímélné, ha felfedezné az újszülött létét. S a tizenhét éves Márta volt az, aki a tetemet ki kellett vigye a szemetes vödörbe a reterátra, hogy biztonságban érezhessék magukat.

Márta néni élete utolsó percéig úgy tudta, talán nem is tévedett, de ez mindig is, hogy húga az elválásukkor nem búcsút intett neki, hanem hívta, vitte volna magával a halálba. Képzett lágerlakóként nyilván tudta, mi vár rá. S bűne, hogy félt, a mi számunkra nyilván bocsánatos, de a tizenhét éves nővér nem tudott, talán nem is tudhatott megbocsátani neki. Hisz ha nem is tudhatta, mennyit ad neki még a sors azzal, hogy Mengele akkor a másik sorba osztotta be, nem tudta követni hűgát, nem tudott lemondani fiatal életéről.

S utóbb – s ezt persze csak az elemzésben, nem az interjú során értettem meg – a két történet egymásra rakódott. Hisz Márta akkor vélhetően hűgának nem tudott megbocsátani, később azonban magának nem. Épp e harag, a megbocsátás hiánya vált legfőbb bűnévé, mely a csecsemőgyilkosságban való bűnrészességgel együtt a kettős gyilkosság terhét rakta rá. A nyolcvan éves Márta néni hatvan év távolából úgy fogalmazott: „én voltam a húgom gyilkosa”.

---

⁴ Sterilizált élet (Sterilized life). *Múlt és Jövő*, 2004/2; Kovács Évával: Erőszakos múlt – kényszerített jövő. Róza és Matild története. *Élet és Irodalom*, 2004. május 21.; Kovács Évával: Abused Past – Forced Future. *Transversal*, 2004; Magunkra hagyva – egy interjú története *Ex-Symposion*, 2004/3-4.

Talán e történetek fényében nem csodálható, hogy az Auschwitzban sterilizált és lényegében minden rokonát elvesztett Márta nem vált képessé arra, hogy később férjével, partnereivel megossa azt a megaláztatást, amin a sterilizáláskor keresztülment, s hogy ez együtt a képzelt gyerekgyilkosságok terhével nem tette képessé arra, hogy felnevelje valaki másnak a gyermekét. Magányosan, a világtól elhagyatottan halt meg.

De az interjú után két héttel felhívott. S arra kért, ezentúl is ezzel a „szisztémával” dolgozzam. Mert ez a szisztéma lehetővé tette számára – szemben a korábbi interjúerekek szisztémájával – hogy meséljen. Hogy úgy meséljen, hogy azt nem törlik, zavarják meg kérdések. S azt mondta, aminek súlyát talán a telefonbeszélgetés során fel sem fogtam, hogy ez volt az első megkönnyebbülés *azóta*.

Lehet persze, hogy ez így túlzás. De valami biztos van benne. Hogy ugyanis Márta néni az előző interjúval szemben nem azt élte meg, hogy felzaklatták, hanem hogy a mesélés csökkenti a hatvan éve hurcolt terhet. Hogy megkönnyebbül tőle.

Gyula⁵ egészen másképp reagált az interjú helyzetére. Bár maga jelentkezett az interjúra, szemben Márta nénival ő nem mesélt kimérten, összeszedetten órákon keresztül. Másfél óra után meg is szakadt a beszélgetés, amelyben nem esett szó a soá utáni történetéről. S a beszélgetést végigkövetve annak az ellenállásnak és ambivalenciának lehetünk a tanúi, amelyet a helyzet váltott ki belőle.

Bár természetesen ő is maga jelentkezett, hogy mint túlélő, elmesélné élet-történetét, valójában nem szívesen mesélt. Először apja naplója nekünk adásával akart volna kibújni a feladat alól. Aztán mikor mégis kötélnek állt, csak és kizárólag a soáról volt hajlandó mesélni. Így is ért véget a beszélgetés. Dührohamot kapott, amikor arra kértük, meséljen arról, mi történt azután, s elküldte az interjú készítőjét.

Ezt megelőzően persze azért elmesélte történetének azt a részét, amit a helyzethez illőnek érzett. Azt tehát – igencsak zanzásítva – ami a soá előtt történt vele, majd a soában megélteket. Megtudtuk, hogy 1923-ban született, egy hetedik kerületi háromgyerekes kispolgári zsidó család középső gyermekeként, hogy apja könyvelő volt, majd zsidó származása miatt a húszas évektől csak egyre alacsonyabb presztízsű munkák elvállalására kényszerült. Éppen ezért Gyula gyerekkorában nagyon sokat segített apjának, aki legvégül fuvarozni kényszerült. Emellett – nyilván, ameddig zsidóként tehetett – aktívan sportolt is. Nyilván jó erőben lévő fiatalemberré serdült 1944-re, amikor tavasszal behívták munkaszolgálatra.

---

⁵ Gyula történetéről szól Szegő Dóriral közös, „»Ne ölj!« – Egy el nem mesélhető történet az életben maradásról” című írásunk is, megjelenés előtt in: *Múlt és Jövő*, 2006.

Szerencséje volt, százada Magyarországon maradt, s mikor meghallotta, hogy a századot a deportálás fenyegeti, sikerült megszöknie, s ettől kezdve hamis papírokkal bujkált Budapesten.

Apját, öccsét deportálják.

Valamikor december táján egy barátjával megszerzik két nyilas egyenruháját és fegyverét, s ezek segítségével visznek élelmet anyjának a gettóba.

Nővére és anyja a gettóban szabadul fel, majd ősszel hazaérkezik öccse, majd apja is.

Megmenekült hát az egész család. Gyula mindazok ellenére, amiken nyilván átment, szerencsésnek mondható. Tapasztalataim szerint azok, akiknél így ér véget a soá-történet, képesekké válnak arra, hogy később boldogok legyenek, hogy úgy alapítsanak maguk új családot, hogy az ott megszülető új életnek már ne a soá legyen a fókusz. Általában életük történetének, s benne a soában átélteknek az elmesélése sem okoz gondot. Még az is sokszor megtörténik, hogy – szemben a többséggel, akiket a teljes vagy majdnem teljes család elvesztése sújtott –, egy történetként tudják a soá előtt, alatt és után megélteteket elmesélni. Nem ugorják át az előzményeket, s nem tesznek pontot a történet végére a felszabaduláskor, hogy minderről azután csak külön kérdés hatására tudjanak elkezdni mesélni.

Gyulánál meglepő, hogy nem ez történik. Miután megalkudtunk vele, hogy ugyan szívesen vesszük, ha nekünk adja apja naplóját, melyet az „*nem kiadásra, nem haszon szerzésre, nem üzleti céllal*” írt, hanem „*azért írta le, hogy ha hazajön, akkor itthon ne kérdezzen tőle senki semmit. Ne kelljen neki még egyszer átélni, amit átélt, akít érdekel, olvassa el*”,⁶ mégiscsak hajlandó elkezdni saját történetét. De érezni rajta, hogy jobban szeretné, ha neki is lenne egy ilyen naplója, amit az elmesélés helyett ránk bízhatna.

Azzal kezdi saját történetét, hogy elmeséli, milyen szerencséje volt, hogy nem került az első munkaszolgálatos századokkal Oroszországba, hanem mezőgazdasági munkára vitték, ahol a sok gyerekkori fizikai munka és sportoló múltja miatt könnyen megállta a helyét. De nem fejtí ezt ki bővebben, ahogy a következőkben a munkaszolgálatosként átélteket sem. Mindaddig a puszta helységek felsorolására szorítkozik, míg el nem érkezik egy munkaszolgálatos

---

⁶ Az interjú szövegét erre alkalmas jelek segítségével fonetikusán gépeltük le. Az itt közölt részletekben a helyesírást a jobb olvashatóság kedvéért közelítettük a szokásoshoz, de a központozásban nem alkalmazkodtunk ahhoz: csak azokon a helyeket tettünk vesszőt, pontot, ahol interjúalanyunk hanghordozásával egyértelműen tagolta beszédét. Ugyanakkor a leírásban használt jelekből is csak néhányat őriztünk meg: vastagon szedtük a hangsúlyosan ejtett szavakat, *-gal jelöltük a rövid szünetet, míg hosszabb szünet esetében annak hosszát tettük zárójelbe, s kettős zárójelbe tettük a metakommunikációra vonatkozó jelzéseket, míg azt a pontot, ahol azok érvényessége kezdődik, /-sel jelöltük. Emellett az élőbeszéd jellegzetességeit, a köznyelvi fordulatokat, a hibás ragokat, az összes ismétlést, nyögést változatlanul hagytuk, illetve jeleztük.

parancsnokhoz, akiről azután hosszasan mesél. Dicséri emberségét, ahogy vi-
gyázott rájuk. Hogy olyan helyre vitte őket, ahol az élelemmel nem volt gond.
Majd a további dicséretre még

*„Egy egész kis példa = volt köztünk egy – vasúti talpfákat kellett szállítani,
vinni a töltésre. * Volt köztünk egy kisfiú. * Elég gyenge, szívbajos ööh gyerek
volt (5) És * valakit be kellett osztani ööh fűteni. * És akkor én kértem, ezt
osszuk be fűteni. * Volt egy ilyen tábori csendőr szerű szakasparancsnok. *
Aki visszalökte, és a század egyik legerősebb srácát osztotta be fűteni. És ak-
kor én kiálltam mellette, mire * azt mondta, hogy * oké rendben van, beosz-
talak fűteni. * De(5) helyette te hordod a talpfát, tehát egyszerre két talpfát
fogsz, * ha elejted (...) kikötöttek. * Megtörtént, meg is csináltuk. Szóval
ilyen típusú emberek ((sóhajt)) voltak.”*

Nem éltem át azokat az időket. Nyilván csak a képzelőerőm segítségével szá-
míthatok, ha meg szeretném érteni ezeket a helyzeteket. S el tudom képzelni,
hogy lett volna olyan szakasparancsnok, aki egyáltalán nem alkudozik. De azt
is el tudnám képzelni, hogy valaki a felkínált elég brutális alku nélkül is eleget
tesz a kérésnek. Igen, lehet, hogy ez túlzott elvárás – mindazonáltal egyelőre
nem érthető számomra az az odaadás, amellyel Gyula a szakasparancsnokot
dicséri. S magát, aki ekkora áldozatot hozott, ismét nem. Magát valamiért nem
szabad jónak látnia.

Majd a munkaszolgálat körülményeit dicséri ismét, ahová ez a jó szakaspa-
rancsnok vitte őket, majd jön a kontraszt: átkerülnek a németekhez, akik ke-
gyetlenek.

*„A németeknek egy ilyen, nem tudom a magyar fordítását, hogy mi, a német-
re sem emlékszem, csak az, hogy TODT. Ő, volt- ők végezték a munkákat,
meg végeztették * egy borzasztó kegyetlen banda volt. * Teherautókat kellett
megrakni * zsákolni. * Egy egész kis * hibáért már volt kikötés, hasonló
egyéb cirkuszok. Egy visszaszólásért már, a magam bőrén tapasztaltam, * ki-
kötés. * Nem tudja maga, mi az. Ne is tudja meg soha. (5) ((sóhajt)) ((kö-
hög)). Kikötötték a kezét hátul * egy csigával felhúzták, hogy a lába ne érje
a földet, és úgy lógott bizonyos ideig. Hát akkor még egy elég erős srác vol-
tam, úgyhogy egy darabig bírtam, aztán elájultam = leszedtek. Azt, hogy nem
maradtam nyomorék, és nem- azt annak köszönhetem, hogy volt a század-
ban két fiú, akivel együtt boksoltunk az akkori MTE-ben, * és azok tudták,
hogy mit csináljak, helyre rakták a vállamat, megmasszírozták, úgyhogy hely-
rejött, úgyhogy tulajdonképpen ez volt.”*

S ismét a szakasparancsnok kerül elő: visszaviszi őket a századhoz, s ezzel
megmenti őket a kegyetlen németektől.

„Aztán szerencsére- és ezt az Ormádnak köszönhattuk ki tudott cipelni bennünket onnan, és visszahozni a századhoz. * Na egészen * ööh utána a századot onnan kiköltöztették, és bekerültünk * egy iskolába*, ott helyeztek el bennünket* november elején. *”

Majd – s ezt nem köti össze a jó Ormádival – arról hallunk, hogy bár kiszökni időnként lehetett, itt is igazán kegyetlen világ volt.

„És hát nézze, az ember úgy lógott meg, ahogy tudott, mert kimenőnk nem volt, de hát anyám, nővérem meg öcsém itt voltak. És próbáltam nekik amennyire lehetett segíteni. Nézze* november ötödikén * és ez mondjuk már érdekesebb * talán (5). Kilógtam hál Istennek. ööh kinn voltam a városban * akkor már nyilas uralom volt, október tizenötödike után. De akkor rettenetesen meg volt szigorítva az ég egy adta világon minden, röpködtek a büntetések. Na de az egészben talán a legrettenetesebb a megaláztatás és az emberi jogtalanság, jogfosztás, embertelenség tehát ez volt lelkileg a legmeglehető legmegrázóbb dolog, ami létezik. *”

Furcsa, valamiért az a benyomásunk, hogy azt, hogy Ormándi ugyan talán jobb volt az átlagnál, tett olyat, amivel védte őket, de azért az ő vezetése alatt is történtek rettenetes dolgok, valójában nem lehet kimondani. Valamiért fontos, hogy őt jónak lehessen látni. Nem is megy bele abba, hogy kifejtse, miféle büntetések röpködtek. Talán mert akkor fel kellene adni a „jó Ormándi” koncepciót.

Majd arról mesél, hogy egy ilyen kiszökés után hogyan figyelmeztette őt valaki – talán ismét valaki a munkaszolgálatot vezetőik közül –, hogy jobb lesz megszöknie: deportálják a századot. S elmeséli, hogy bujkált ettől kezdve a kommunista párttól kapott hamis papírokkal, majd

„a svájci követségnek volt egy védett háza * a Légrády utcában. És oda bevittem, mert az – a nagybátyámmal együtt vittük be őket, mert úgy gondoltuk, hogy * az * védett marad, hiszen akkor már Pesten hallani lehetett az ágyúdörgést, akkor már az oroszok közel voltak. Gondoltuk, ott ki tudják húzni, és nem lesznek bajban. Pechünk volt. Nem. Nyilasok az egyik nap kirámolták a házat * édesanyámat és nővéremet bevitték a gettóba, * öcsémet deportálták ki Németországba, tizennégy éves gyereket (7) Megtaláltam édesanyámat és a nővéremet.”

Majd az interjú legdöbbenetesebb mondata hangzik el:

„* Az nem igazán érdekes, hogy hogy. Nyilas egyenruhát szereztünk.”

Vajon mire vonatkozik a „nem igazán érdekes, hogy hogy”. Az édesanya megtalálására, vagy a nyilas egyenruha megszerzésére? Talán inkább az utóbbira, vélhetjük a következő mondat után:

„Amit lehetett, az ember küzdött az életéért, élni próbált és élni akart *”

De miért nem érdekes a hogyan? Ezt miért nem lehet elmesélni? Márpedig nem lehet, elsiklottunk mellette, felette. S az általános életbölcességet egy olyan történet követi, amely ismét arról szól, hogy egy fiú, aki akár „fel is adhatta” volna őt, amikor bujkált, hogy nem tette ezt mégsem.

„Ő pontosan tudta, hogy hamis néven vagyok, pontosan tudta, hogy hamis papírjaink vannak. Soha még csak nem is utalt rá. * Egész január elejéig. Január elején, olyan harmadika- negyedike körül jött föl. Azt mondta, hogy ide figyelj. Te is tudod, hogy én tudom. * Nem szóltam, most azért szólok, mert itthon van a bátyám. * Nem akar tovább menni, nem akar harcolni. Segíts, adjál tanácsot, hogy bújtassuk el. Hála a Jóistennek sikerült is. Ezt azért mondom csak el, hogy a bajban az emberek tudnak emberek maradni. * Tudnak emberek maradni. Egyik ember ilyen, a másik ember olyan. *”

Furcsa világot tár elénk. Tulajdonképpen akkor, amikor a helyzet kölcsönös-ségét lehetne hangsúlyozni, akkor hangsúlyozza a másik fiú emberségét. Arra ki sem tér, hogy ő hogyan segít. Valamiért a mások jósága a központi téma, a magáé nem számít, az mintha evidencia lenne.

Igy van ez a későbbiekben is. Gyula mindig csak a mások jóságát hangsúlyozza, a sajátját nem fejt ki. S mintha a mások – méghozzá a nem zsidók – jósága sokszor felstilizálódna. Hisz e fiúnak éppúgy segítségre volt szüksége, mint őneki. De ez súlytalan, erről kevéssé van szó. Ahogy Ormádinak megbocsáttattak a büntetések, amelyek röpködtek.

De ugorjunk most, ne kövessük végi Gyula egész elbeszélését. Nézzük meg azt, mi történik akkor, amikor visszakérdezzük az általa mondottakra.

„Említette, hogy nyilas egyenruhát szerzett és így találta meg a nővérét és az édesanyját.

((felemeli a hangját, egészen fenyegetővé válik)) Hát úgy tudtam megtalálni őket, hát másképp hogy tudtam volna bemenni a gettóba, másképp?”

Mitől lesz Gyula ennyire haragos? Hisz nyilván nem a világ legtermészetesebb dolga, hogy aki be akar jutni a gettóba, az nyilas egyenruhát szerez. Lehet, hogy valamiért Gyula számára nem elmesélhető ez a történet? Hogy itt egy erős ellenállással van dolgunk?

„És el tudná mesélni, hogy hogyan történt ez a megtalálás?

„Hát nézze. ((*nagyon ingerült*)) *A menyasszonyommal és egy barátommal bujkáltunk egy lakásba. (5) És a barátommal mi jártunk a Vadász utcába, mert a kommunista párttól kaptuk az iratokat, meg ööh* hát- és ott egyszer, * mikor sötétedéskor villamossal mentünk, * szólt a mellettem álló nő, hogy * vigyázzatok, mert az a két nyilas, aki benn van, nagyon néz titeket, és ha lassítani fog a villamos, ugorjatok le.” *Le is ugrottunk, a két nyilas utánunk is jött. (5) És hát pechük volt, mert * utána ruha nélkül maradtak. Úgyhogy, őtőlük szedtük le a ruhákat, meg a hogyhívjákokat.”**

Igen, talán tényleg nem mesélhető el a történet. Hisz a kérdés ismét haragot vált ki, igazából szemmel láthatóan feltenni sem szabad. S utána Gyula úgy tesz, mintha evidencia lenne, hogy ők ketten csak úgy el tudják venni két nyilastól a géppisztolyt és az egyenruhát. Mintha azok olyan idők lettek volna, ahol ez nem ütközött akadályba, mintha nem az lett volna az evidens, hogy a két nyilas akár szó és hang nélkül le is lőheti őket.

Majd a történet a kommunista kapcsolatot, a fegyverek neki való leadását érintő rövid kitérő után igazán furcsán folytatódik. Egyrészt először tizenöt másodperc szünet következik. Holott folyamatos elbeszélésben már öt másodperc is hosszúnak tűnik. Mintha Gyula ebben a pillanatban szembesülne története furcsaságával, azzal, hogy az lehet, hogy hallgatóságának nehezen hihető. Talán ezért is kezd magyarázkodni, s azért, hogy elejét vegye a további kérdezgetésnek.

„*De ezek ilyen * az akkori idők-*höz hozzátartozott. Aki ezt annak idején túlélte, (5) végigcsinálta ezt a pár hónapot, a bujkálást, * annak mind tele van hasonló történetekkel. Embertelen és emberi történetekkel. **”

Mintha valamit el kellene rejtenie az idők mögé. Valami a saját történetben mintha nem lenne elmesélhető. S sorolja azokat a történeteket, amelyeket ő embertelenségükben is emberiként interpretál.

„*Álltunk a feleségemmel a Király utcában, már nem is tudom milyen bolt kizakata előtt, és nézelődtünk. És a tükörből láttam, hogy három nyilas jön keresztül. Mondtam, hogy Zsuzsi indulj el, és vissza ne nézz! * A többit én elintézem. Még mielőtt elindult volna, két nyilas körbefogott bennünket. * Azt mondja az egyik, hogy * na, fordulj csak meg haver gyorsan! Megfordulok, a századunkból két fű. * Ugyanúgy nyilas egyenruhát szereztek, azzal bujkáltak.”*

„*Ugyanúgy nyilas egyenruhát szereztek.*” Mintha ezen az ugyanúgyon lenne a hangsúly. Hogy abban nincsen semmi rendkívüli, amit ők tettek. S amiről nem

lehetett elmondani, hogy történt. Egyre inkább úgy tűnik, Gyula rejteget valamit. S ezt támasztja alá a folytatás is:

„Aztán egy másik alkalommal sorba kellett állni, vettem egy ilyen nyilas lapot és azt az ember olvasta. * Egyszer csak egy géppisztollyal szemben velem. Nevét! * Fölnézek. * Az egyik szakaszvezető a századunkból. (5) * zsidó lé-tére ott állt őrséget a nyilas parancsnoknak az ajtajában.”

Megint egy hasonlóan bizarr helyzet, ismét egy nyilasnak öltözött zsidó. Persze róla sem derül ki, hogy hogy került ebbe a helyzetbe. Különös, hogy Gyula csupa ilyen rendkívüli helyzetet mesél el. Mintha valamit elfednének ezek a történetek. Igazi freudi fedőtörténetek lennének? Ki tudja. Talán nem. Talán csak Gyula saját, megemlített, de ki nem fejtett történetének ismétlései. Talán csak valamiféle ismétlési kényszerrel állunk szemben.

Persze interjúerként nem dolgozunk ennek a megértése – legalábbis az adott helyzetben. A terápiás helyzetben sem szoktunk kételkedni az elmondottak igazságában – hiszen azok a beszélő számára mindig igazak. Mégis, ott mindenképpen fontos, hogy teret engedjünk annak, hogy megengedjük magunknak, hogy ilyesféle gyanúk megfogalmazódjanak bennünk. Hiszen, ahogy Vikár György szokta volt mondani, a megértés – még a ki nem mondott is – „olajozza a terápiát”.⁷ Az interjúért viszont inkább csak megzavarják az efféle gondolatok. Hiszen – szemben a terapeutával – ő semmiképp sem mondhatja ki azokat. S bár Márta néni kifejezte, hogy neki az is elég volt, hogy maga elmondhatta a történetét, ő attól is megkönnyebbült, nem lehet biztos benne, hogy ez mindenkinél így van.

Visszatérve Gyulához, most, hogy már nem az interjú helyzetben vagyunk, feltehetjük, sőt, fel is kell tennünk a kérdést, hogy mi lehet Gyula különös viselkedése mögött. Miért van története tele egyrészt nem-zsidó jótevőkkel, akiket a tények nem mutatnak olyan mértékben jónak, mint Gyula interpretációja, másrészt valójában elképzelhetetlen helyzetekkel és benne olyan szereplőkkel, akik zsidóként nyilas egyenruhához tudnak jutni?

Míndeközben Gyula saját sorstársait legtöbbször passzív, tehetetlen, segítségre szoruló szerepekben látatja, kivéve talán azt, amikor az ő vállát tették a kikötés után helyre. Emellett egyszer még egy áruló zsidó is feltűnik.

„Összetalálkoztam az egyik fiúval, akivel, együtt jártunk hittanra. Hogy vagy, mint vagy, beszélgettünk. Föltűnt nekem, hogy megkérdezte, hogy most milyen néven vagy és hol laksz. * És hallgatóságos megállapodás volt köztünk,

---

⁷ Ingusz Iván személyes közlése.

hogy ezt nem kérdezzük, mert ha elfognak, amit nem tudok, nem tudom elárulni. Mondom, mért kérded? Hát csak azért. És a fejéhez nyúlt, olyan furcsa mozdulattal, mintha intett volna valakinek. Átnézek, akkor jön két nyilas keresztül az úton.”

Ez a történet is furcsa, nem is igazán annyiban, hogy itt is egy nem zsidó személy, egy piaci kofa az, aki Gyulát megmenti. De annyiban, hogy nehéz azt elképzelni, ahogy a zsidó fiú hasznot tud húzni társai beárulásából, s hogy őt magát nem éri bántódás zsidósága miatt. Talán itt is csak Gyula félelme tér vissza, amit akkor élt át, amikor bujkált. S ez az, ami a történetet ilyené kerekíti, s amiért sorra különféle nem zsidó jötevőket kell találnia, hogy világa kevésbé legyen félelmetes.

De nézzük meg, mi történik, amikor visszakérdezzük a hittanra.

„/Hát, nem nagyon tudok róla mit mondani. Nem volt igazán jelentősége.”,

mondja talán minden eddiginél dühösebben.

„Muszáj volt menni. A nagyszüleim, szegények még mélyen vallásosak voltak. A szüleim már nem voltak igazán vallásosak, de még tartották a hagyományt. Én viszont nem hiszek, soha nem is hittem, és soha nem is fogok. Ez az egész vallás dolog csak társadalmi kreálmány. Az emberek találnak ki mindenféle parancsokat maguknak, hogy együtt tudjanak élni, mert ezek nélkül, természetük nélkül fogva nem tudnak... Ne lopj, ne ölj, szeresd felebarátodat, ne paráználkodj. Szép. Csak köze nincs a valósághoz. Ha két ember összekerül, abból mindig baj van, azok bántják egymást. Az ember természeténél fogva háborog, nem bír nyugton élni. Ezen nem segít semmilyen vallási parancsolat.”

Gyula tehát, aki eddig jórészt olyan történeteket mesélt, amelyekben a nem zsidók jósága épp azt tanúsítaná, hogy igenis van emberség, hogy vannak, akik képesek megtartani nem csak a tízparancsolatot, de annak szellemét is követik, kijelenti, hogy ő nem hisz ebben, hogy ez nem lehetséges, mert „*Ha két ember összekerül, abból mindig baj van, azok bántják egymást.*” Valamiért tehát nem tudja, nem meri a talmud-tórával kapcsolatos emlékeit felidézni. Bár ez ellentmond saját történeteinek, az embert rossznak kell látnia. Mert az egyértelmű, hogy ő – sokakkal ellentétben, akik szintén át-, túl- és megélték a soát, nem Jahvével szakít. Ő az embernek az isteni parancsolatok betartására való képességét vonja kétségbe.

Mitől lehet ennyire erős Gyulának az emberi rosszaságról kialakult képe?

Amit abból láttunk, ahogy mesélt, az az, hogy a nem zsidók többségét jónak mutatja be, a zsidókat tehetetlennek, saját magát pedig ugyan a történeteiben

úgy láttatja, mint aki képes saját magáért és másokért is tenni, ezt a képességét valójában elbogatellizálja. Lehet, hogy saját magával nincs kibékülve? Lehet, hogy azért annyira dühös, ha saját jócselekedeteiről, erejéről, ügyességéről kérdezzük, mert valamiért saját magát akarja, vagy inkább nem tudja nem rossznak látni?

A legkevésbé elmondhatónak a legfurcsább, de egyben talán leghősibb történet látszik, a nyilas ruha szerzésének története.

Ha jobban belegondolunk a helyzetbe, elképzelhetetlen, hogy két fiatal zsidó két fegyveres nyilast békés úton tudjon levetkőztetni, tudja a fegyvereit elvenni. Ott feltehetően vér kellett hogy folyjon. Vagy legalábbis le kellett ütni a két nyilast, akik követték őket. Hisz Gyula azt meséli, hogy az ő ruháikat szereztek meg. Hisz lehetetlen, hogy azok azt önként és dalolva átadták volna a két férfinak, akikkel szemben túlerőben voltak, s akik lelövéséért semmiféle fenytést nem kaptak volna senkitől.

S ha ez így van, vagy legalábbis annyiban, hogy Gyula nem tudja, hogy a két leütött, s levetkőztetett nyilas meghalt-e vagy életben maradt, érthető, hogy mi az, amit nem lehet elmesélni. S mi az, ami azt mondatja Gyulával, hogy az ember eredendően rossz.

Hisz a tízparancsolat azt tanítja, hogy ne ölj. S nem tesz különbséget nyilas és nem nyilas között. Sőt, a jog ugyan ismeri az önvédelem fogalmát, de nem biztos, hogy a két nyilas fegyvert fogott a két fiatalemberre. S bár olyan idők járták, amikor két nyilas bármikor belelőhetett két zsidó fiatalemberre a Dunába, nem biztos, hogy ott, akkor az életveszély közvetlen volt.

S különben is. Attól, hogy a jog ismeri mind az önvédelem, mind az elévülés fogalmát, még nem biztos, hogy Gyula lelke is ismeri azt.

Gyula tehát vélhetően bűnősként, gyilkosként élte meg magát az elmúlt hatvan évben. S őt, szemben Raszkolnyikovval, aki hitt abban, hogy neki szabad gyilkolnia, nem mentette fel semmi efféle hit. Hisz az, hogy a rendszer, amelyet a nyilasok képviseltek üldözte őt, talán nem elég ehhez. S nem jött Porfirij, a vizsgálóbíró sem, hogy leleplezze őt, hogy lerántsa bűnéről a leplet, miáltal megkönnyebbülhetett volna. S a háború után a zsidóknak nem kellett igazolniuk magukat, mint annak a fiatalembernek, akinek perével Gyula az interjúnak azt a részét, amelyben csak ő beszél, zárja.

Szóval ez az egész világ akkor teljesen meg volt kavarodva. * Mentem a Nagykörúton, * jött velem szemben egy fiú, aki * Árpádsávos- ebbe az egyenruhába, géppisztoly a mellén. Hunyadi tér környéki srác volt, rengeteget verekedtünk, nagyon jól ismert és tudta, hogy ki vagyok. Jött velem szemben. Megfagvott bennem a vér, mert most fizet. Rám néz, intett, továbbment. Én is. Felszabadulás után összetalálkoztam vele. * Ott voltam a tárgyalásán, amikor ööh nem tudom, milyen bíróság ööh tárgyalta ezeket az eseményeket, és akkor ő szólt, hogy menjek oda és mentem. És tulajdonképpen tisztelem

ma is. Azt mondta a bíró előtt, hogy kérem, én a nyilaskeresztes pártnak tagja vagyok, én a hungarista mozgalmat tartom jónak, * ööh gyűlölöm a zsidókat, de a megoldás az nem az- gyilkos nem vagyok, és abban segítséget nem adok. Megoldás az, hogy menjenek a saját hazájukba. Föl=is= mentették. Egy csomó embert mentett. Szóval* ennyire kavarnak az emberi jellemek egy ilyen borzalmas vérzivatarban. (8). Nézze, * dióhéjban úgy nagyjából ennyit tudnék mondani magának.”

Mintha szeretne a helyében lenni annak a kisnyilasnak, aki mellett tanúskodik. Szeretné, ha ő is azt mondhatná, hogy „*gyűlölöm a nyilasokat, de a megoldás az nem az- gyilkos nem vagyok.*”

Jó lenne tudni, mit jelentett ebben a helyzetben Gyulának az, hogy interjút készítettünk vele. A csapattal, akik részt vesznek az interjúkészítésben, rendszeresen tartunk a pszichoterápiás szupervízióhoz hasonló megbeszéléseket. Ezek a történetek nehezek. S az interjúerek nem képzett pszichológusok, akik többé-kevésbé megtanulják kezelni azt a terhet, ami a terápiában rájuk rakódik. S mint tudjuk, tökéletesen ők sem képesek rá. Túl a szakmai segítségen, ezért is szeretik/jűk a szupervíziós csoportot. Itt is nagy a teher, részben maguknak a történeteknek a borzalma miatt, részben mert azok, akik ezt átélték, s most megosztják velünk, sokszor maguk is olyan terheket hordoznak, amelyet egy ilyen helyzetben csak úgy tudnak elviselni, ha – legalább egy részét – „nekünk adják”.

Tanítványom, aki Gyulával interjúzott, rettenetes büntudattal érkezett a szupervíziós megbeszélésre. Meg volt győződve róla, hogy teljesen elrontotta az interjút. Hogy nyilván ő az oka annak, hogy Gyula nem hajlandó mesélni. A közös megbeszélés során vált azután lassan világossá, hogy Gyula „projektív identifikációjának” lett az áldozata. Hogy az ő büntudatát hordozza. A gyilkosság, vagy a képzelt gyilkosság büntudatáét.

* * *

Két interjú, két élettörténet, két személy, aki gyilkosként éli meg magát. Az egyik tud róla mesélni, ki tudja mondani a terhet, amit hurcol, a másik nem. De az előbbi, Márta néni, nem most mesélt először. S ugyan a korábbi, a „kikérdezős” interjú helyzeteket rossznak, megterhelőnek érezte, talán azok is hozzájárultak ahhoz, hogy e terápiás jellegű interjút valóban terápiaként élje meg.

S Gyula? Ő most mesélt először. S a lényegét most is csak közvetve tudta elmondani. S mi csak reménykedhetünk benne, hogy ez hatvan év elteltével még tudott valami kicsiny megkönnyebbülést hozni. Hogy ennek az interjúnak is volt terápiás hatása is.

IRODALOM

- HAFFNER, SEBASTIAN:** *Egy német története. Emlékeim (1914-1933)*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005
- KATONA GÁBOR:** Modern pragmatizmus és pszichoanalízis. Rorty ironikus esztétája az analitikus diványán. *Thalassa*, (8) 1997, 1: 100–115.
- KOVÁCS ÉVA, VAJDA JÚLIA:** Abused Past – Forced Future. *Transversal*, 2004; Magunkra hagyva – egy interjú története. *Ex-Symposion*, 2004/3-4.
- KOVÁCS ÉVA, VAJDA JÚLIA:** Erőszakos múlt – kényszerített jövő. Róza és Matild története. *Élet és Irodalom*, 2004. május 21.
- ROSENTHAL, GABRIELE:** *Erlebte und erzählte Lebensgeschichte, Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibungen*. Campus, Frankfurt/New York, 1995
- VAJDA JÚLIA:** Sterilizált élet. *Múlt és Jövő*, Budapest, 2004/2.
- VAJDA JÚLIA–SZEGŐ DÓRI:** „Ne ölj!” Egy el nem mesélhető történet az életben maradásról. *Múlt és Jövő*, 2006, megjelenés előtt

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

IBUKSZ

A BUKSZ 2006. TAVASZI SZÁMÁBÓL

BÉKÉS VERA FREUD ÉS FERENCZI LEVELEZÉSÉRŐL
NÉMEDI DÉNES HABERMAS EGY RÉGI-ÚJ KÖNYVÉRŐL
BLANDL BORBÁLA KANT ANTROPOLÓGIÁJÁRÓL
SÜMEGI ISTVÁN EGY OTTLIK-OLVASATRÓL

PROBLÉMA

A POLITIKA MINT ERKÖLCSI PROBLÉMA

SZEMLE

MI A PÁLYA?

FONTOS KÖNYVEK

A „MINŐSÉG FORRADALMA” ÉS A „SZELLEM VÁLADÉKAI”

Orvos és páciens Németh László Hipertónia leveleiben

Kovai Melinda

„Az én képzeletem nagyon derült volt, atyám, amíg ezekkel a dolgokkal foglalkozni nem kényszerítettek.”¹

Németh László 1954 márciusa és decembere között feljegyzéseket készített saját, egyre súlyosabbá váló hipertóniájáról.² A 12 levélnek nevezett szöveg tulajdonképpen sajátos napló, amelyben betegségével, annak lefolyásával kapcsolatos észrevételeit, gondolatait, sőt elméleteit rögzíti, bevallottan terápiás céllal. Nemcsak az etiológia felderítésével kívánja – mint egykori gyakorló orvos – megtalálni a lehetséges terápiát, hanem magát az értelmezési folyamatot, a testi tünet szavakkal való elbeszélését és ennek publikussá tételét is öngyógyító eljárásnak tekinti.

Németh László személyes sorsában és életművében egyaránt meghatározó szerepet tulajdonított 1954-ben kezdődő betegségének.³ A hipertónia számára

---

¹ Németh László: Galilei, In: uő.: *Történeti drámák*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 243. o.

² Németh László: Levelek a hipertóniáról. In: Uő.: *A kísérletező ember*, Magvető, Budapest, 1963. 427–554.

³ Németh László 1949 és 1955 között nem publikálhatott eredeti művet, családját műfordításokból tartotta el, napi 14–16 órában fordított Tolsztojt, Ibsent, Shakespeare-t, valamint kortárs szovjet és cseh szerzők munkáit. 1953-ig (okkal) rettegett a kitelepítéstől és végleges elhallgattatásától, különösen érzékenyen érintették a műfordításaival kapcsolatos, szakmailag sokszor megalapozatlan bírálatok, tartott attól, hogy fordítói munka nélkül nem jut jövedelemhez. Ez utóbbi félelmek talán túlzóak, számításai szerint az *Anna Karenina*-fordításért kapott honorárium 10–15 évre biztosította volna családjá megélhetését. 1953-ban a Nemzeti Színház rendezőjének, Gellért Endrének felkérésére évek óta először önálló művet írhatott, a *Galileit*. 1954-ben az elkészült

halálának kezdete, 1954-től életének eseményeit hátra lévő „hipertónia években” számította, hipertónia-kutatásait és betegségével kapcsolatos testi, intellektuális élményeinek elbeszélését életműve csúcának és egyben zárófejezetének tekintette. Sorsát és életét műalkotásként, legalábbis olyan jelenségként kezelte, amelyet szövegszerűen szükséges megörökíteni saját maga, a kortársak és az utókor számára pedagógiai céllal. 1944-től foglalkoztatta *Összes műveinek* kiadása és szerkesztése, amely tartalmazná szépirodalmi műveit, beszédeit, irodalmi, politikai és pedagógiai esszéit, valamint 1943-ban írt önéletrajzát.⁴ 1955-ben Illés Endrének írt levelében újra felmerül az életműkiadás terve, bár a súlyos betegség és a kényszerű hallgatás éveiben ez inkább vágy volt, mint reális lehetőség. Ekkor, 1955-ben a *Galilei* elutasítása nyomán, a drámában megfogalmazott erkölcsi és életeszmény a címszereplőből végképp a szerzőbe költözött: Németh László életműve utolsó darabjaként a nyugati civilizáció történetét és hanyatlását akarta megírni *Az újkori civilizáció története* címmel tervezett négy kötetes munkában. A négy kötetből csak részletek készültek el, de a szerző úgy érezte, civilizációtörténeti munkáját részben megalkotta, vagy pontosabban létrehozatták vele Galilei (és saját) személyében: „Azaz mégis, a *Galilei*-ben (amely a hős sorsának szerzőre húzásával a betegséget hozta rám), ennek a civilizációnak az őst, géniuszát írtam meg.”⁵ Az Illés Endrének írt levélben tervezett életműkiadás tartalmazná a Püski Kiadónál 1944-ben eltervezett anyagot, ezt kiegészítené a megírandó *Négy Könyv* és műfordításról szóló tanulmányai. A *Hipertónia levelek* zárták volna az életművet: „Ezt a sorozatot méltón zárma le hipertónia-tanulmányom: a kísérletté változtatott betegség, a tudat meglepő győzelme a halálos bajon, majd a sors, az oidipuszi eleve elrendelés győzelme a tudaton.”⁶

A *Levelek* öngyógyító hatása 1955-ben sajátosan értelmezett: a tudat legyőzi a betegséget, a sors (oidipuszi) azonban legyőzi a tudatot. E tanulmányban a sors, a betegség, és a tudat, másképpen fogalmazva az élet – szöveg – szerző, megint másképpen fogalmazva társadalom – tünet – orvos/páciens összekapcsolódását vizsgálom mint eredményében és folyamatában egyaránt különös terápiás eljárást.

(3. folyt.) szöveget számos kritika érte, Major Tamás és mások kifogásolták a dráma „politikai” üzenetét, hosszas viták után Major át akarta írni a IV. felvonást. Németh László végül visszavette a szövegeknyvet a Nemzetitől, a darabot 1956 októberében mutatták be először. Ő maga a túlhajtott műfordítói munkával, az állandó egzisztenciális félelmekkel és a *Galilei* miatti üldöztetéssel hozza összefüggésbe betegségének kezdetét.

⁴ 1944-ben Mezőszilason Püski Sándor könyvkiadóval beszélnek az életmű tervezett megjelenítéséről. (Németh László *életrajzi kronológia 1935–1949*. Összeállította: Dr. Lakatos István, Argumentum Kiadó, Budapest, 1998.)

⁵ Németh László: Levél Illés Endréhez (töredék) (1955), In: Uő.: *Homályból homályba. Életrajzi írások*, II. kötet, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 571. o.

⁶ I. m.: 574. o.

1958-ban, a hallgatás évei után újra önéletrajzi kötet szerkesztését tervezi *Magam helyett* címmel, ezúttal a megjelenés reális lehetőségével. Az önéletrajzi írásait tartalmazó kötet (a *Homályból homályba*⁷) végül halála után két évvel, 1977-ben jelent meg, de ő maga állította össze a 60-as évek végén. A *Magam helyett* című önéletírás valóban szerepel a kötetben. A kötet előszavában említi eredeti terveit, az önéletrajzot „élete kabbalisztikus száma” jegyében kilenc fejezetre tervezte, az utolsó fejezet lett volna 1958-ban az elhallgattatás évei. „Az utolsó könyv azonban elmaradt, ami ennek a kornak döntő élménye volt, a laokoóni harc a hipertóniával, s amit a betegségből kicsikart, épp elég nyomot hagyott a hipertónia levelekben.”⁸ – írja 1968-ban önéletírásainak előszavában. A *Levelek a hipertóniáról* eszerint önéletrajzi mű, mi több, pótolja a hiányos önéletrajz egyik fejezetét. A *Magam helyett* majdnem ezer oldal terjedelmű önéletrajzi szövegei igen személyesek, részletes családtörténetet közölnek alapos társadalomtörténeti és írói-lélektani elemzéssel, hosszú fejezetet szán gyerekkora bemutatásának, amelyből nem hiányoznak a „traumatikusnak” mondható események, részletesen beszámol kamaszkori erotikus fantáziáiról, depressziójáról, öngyilkossági kísérletéről; a nehéz pályakezdés lelki megpróbáltatásairól és sorolhatnánk. Egyszóval a *Magam helyett* kiváló szöveg „pszichobiográfus” elemzők számára. A *Hipertónia levelek* szerző által hangsúlyozott személyessége azonban úgy tűnik, egészen más jellegű. Az olvasó itt nyomát sem látja vallomásnak, életrajzi eseményeknek, vagy az erre utaló önreflexiónak, a mű szerzője szerint orvosi szakmunka, az életműben mégis a nagy gonddal rendezett önéletrajzi írások között helyezi el.

Képzelnék el mindezek után, mit szólna Németh László, ha egy napon a következő megjegyzéssel fordulnánk hozzá:

„Érdeklődéssel olvastam Hipertónia leveleit, úgy vélem, nagyon jó korpusz a test illetve a betegség – jelen esetben a hipertónia – laikus reprezentációinak vizsgálatához. Ön bemutatja nekünk a hipertóniával kapcsolatos korabeli orvosi diskurzust, majd az olvasott szakirodalom, valamint saját, tünetként felfogott érzeteinek értelmezésével, »kórelőzményként« megírt önéletrajzával láthatóvá teszi, miképpen alakul egy naív betegség- és test-elmélet.”

Valószínűleg mélységesen felháborodna azon, hogy elméletét a „naív” és „laikus” jelzőkkel illetem, ő maga ugyanis orvosi munkának tekinti művét. A „reprezentáció” kifejezés hallatára lehetséges, hogy felvonná szemöldökét, elképzelhető, hogy szükségesnek érezne némi fogalmi tisztázást, de talán nem

---

⁷ Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

⁸ I. m.: 7. o. *Előszó A Homályból homályba* c. gyűjteményes életrajzi írásokhoz.

tiltakozna. Személyes betegségét ugyanis nem pusztán a „halál árnyékaként” szerepelteti az életműben, a hipertónia Németh László számára transzparens: jelöli, megjeleníti, reprezentálja (*stigma* értelemben is) Németh Lászlót, és személyében egy olyan jelenséget, amely a Civilizáció sorsával kapcsolatos – továbbá számára és számunkra egyaránt fontos, hogy e transzparens Németh László kezében van.

Figyelem! Az Elemzés a Féreggel harcol

A *Levelek a hipertóniáról* előszava nem az „Előszó” címet viseli. A szerző *figyelmeztetésként* írja műve elé, megengedi az olvasónak, hogy az előszó-figyelmeztetést követően eldöntse, elég erős-e ahhoz, hogy a továbbiakat befogadja.

„*Figyelmeztetés*

Az olvasó olyan furcsa könyvet üt most fel itt, amilyen ritkán kerül elé. Épp ezért nem árt tán, ha írója szokásostól eltérően néhány figyelmeztető szóval adja kezébe.

Ez a könyv arról szól, ami mindannyiunkkal megtörténik egyszer, hogy gyógyíthatatlan betegek leszünk, s a betegség mint kígyó, egy magányos Laokoónt elkezd körülfolyni, szorítani, ropogatni. A látvány, melyre az olvasónak fel kell készülnie, ez tehát: egy emberi elme, amely megszokta, hogy a jelenségeket a maga félig tudományos, félig intuitív módján vizsgálja, a „kígyóval” szemben sem adja fel ezt a magatartást. Voltaképpen az Elemzés küzd itt a féreggel, az az elemzés, amelyet korszakunk hajnalán Descartes és társai olyan büszke reménységgel tettek Módszerük lényegévé, amelynek három század vívmányait köszönhetjük, s amely ma szülőházájában is félig megvetetten, máshol eldurvultan küzd a kiábrándulással és a nehézkes kezekkel.”

Valóban furcsa a szöveg: a karteziánus, literátus belgyógyász saját testében kutat. A *Hipertónia levelek* az „olvasóközönségnek” szólnak, éppen úgy, mint a szerző más művei, Németh László szerint a *Levelek* kizárólag műfajukban különböznek a szépirodalmi szövegektől, az eljárás, amellyel létrehozta őket ugyanaz, az ő szavaival: „*gondos, mélyreható elemzés és intuíció*”, ezúttal azonban saját testi folyamatait elemzi a „társadalmi regényekben”, „társadalmi drámákban”, esszéikben és önéletrajzokban alkalmazott módszerrel. A privát test megfigyelhető, ugyanúgy, mint a társadalom és az egyén, az orvosi szakkönyv és a szépirodalom ugyanazt a célt szolgálják: gyógyítják a társadalmat. A *Négy könyv* kultúrtörténeti előmunkálatai és a *Galilei* dramatizált szcientizmusa után Németh László saját testében fedezte föl a Civilizáció működését és a rá

leselkedő veszélyeket. A terápiás levelek elé írott bevezető figyelmeztetés arra hívja fel a figyelmet, hogy a könyv nem pusztán a hipertóniáról szól, hanem a szerző testi folyamatai és betegsége által elbeszélve a Civilizációról, az Emberről, illetve a civilizációt és az emberiséget szorongató, fenyegető Rosszról. A hipertónia az előszó alapján a karteziánus elme és szellem betegsége, olyan, mint az ösztönök: egyfelől sötét, kaotikus, állati és megismerhetetlen, másfelől destruktív démon, ami a nagybetűs Módszert kérdőjelezi meg. A szerző betegsége a szöveg létrehozásának képességét támadja meg, elpusztítja a reflexiót. Amit az olvasó könyvként kézbe vesz, az szöveg, tehát elvileg maga a gyógyulás. A betegség és a terápia kozmikus élethalálharcná válik, Németh László teste és feje pedig ugyancsak kozmikus térré nő, amelyet Civilizációnak hív. Az olvasó a szerzőéhez hasonló szerepbe kerül: vagy elolvassa a művet, s ezáltal ő maga is elemző-nézőjévé válik az eposzi harcnak, vagy az előszó elolvasása után becuklja a könyvet, elfordítja a fejét, talán attól tartva, hogy a Szörnyeteg-hipertónia megpillantása sóbálvánnyá merevíti, de még inkább attól, hogy lelkiismerete nem viselné el az elemző heroizmusának látványát.

„A hipertónia így az apaság, iskolaorvosság, vidéki óraadó-sors, fordítói robot utódja, lett, ezen kell bizonyítanom, hogy amit az ember megfigyel, annak fölébe kerül.”⁹

Az elemzés tehát a dolgok feletti hatalom eszköze, a szerző (és a szerző szerint általában az ember) számára kizárólag a megmagyarázhatatlan, irracionális jelenségek lehetnek szeyegetők. Németh László saját művészi tehetségét és elhivatottságát ebben az elemzőképességben találja meg, a társadalom, lélek, valamint a hipertónia kapcsán a test is akkor biztonságos, ha leírjuk, és pontosan tudjuk, mi történik benne. Mint többször említettük, a *Leveleket* orvosi szakmunkának tartja, ő maga képzeletbeli olvasóként egy „fiatal, ambiciózus, literátus belgyógyászt” jelöl meg, a levélformát pedig a száműzött „kuruc” Mikes Kelemtől és a „felvilágosult” Montesquieu-től kölcsönzi.¹⁰ Az Elemző-orvos a betegség ismeretlen földjéről ír egy fantáziált, elhagyott, ismerős, otthon-egészség számára. A könyvet tehát kollégáknak és betegtársaknak szánja, de ezzel kapcsolatosan is tesz egy figyelmeztető megjegyzést:

„Az, hogy az én esetemben orvos és beteg egy volt nem jelenti azt, hogy orvosi ellenőrzés nélkül efféle kúráknak neki lehet menni.”¹¹

---

⁹ Németh László: *Homályból homályba. Életrajzi írások*, Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 220. o.

¹⁰ Németh László: *Levelek a hipertóniáról. Első levél*

¹¹ I. m.

Az orvos és páciens összefonódása egy személyben a szerző szerint egyedi jelenség, a kettőt a „művész” kapcsolja össze: a kollégák számára könyve érdekességét éppen a művészi elemzési módszerek orvostudományi alkalmazhatósága jelenti (Németh László bízva saját diagnózisában és terápiájában, eleinte gyanakodva, majd egyáltalán nem szedte az orvosai által felírt vérnyomáscsökkentő gyógyszereket). A betegtársak számára pedig a hipertónia individualitása lehet tanulságos, ki-ki ismerje fel hipertóniájában saját magát és azt, ami megbetegíti, valamint a reményt a gyógyulásra.

Preparátum

A betegség okozta halálfélelem és halálfélelem okozta elszántság megérthető, mégis, a kozmikus test terében zajló Elemzés-Féreg harc látványa talán nem is iasztónak, inkább egy kissé bizarrnak tűnik. A Németh László – kánon nem egyezik Németh László saját maga által kanonizált szövegeivel. Ez utóbbiban kiemelt művészi és életrajzi elem a *Hipertónia levelek*, az olvasó-utókor azonban inkább életrajzi érdekességként említi a művet, és valljuk be, valóban nem olyan érdekfeszítő olvasmány, mint ahogyan azt az előszóként elhangzó *Figyelmeztetés* sejteti. Németh László számára mégis e szöveg egyrészt kiemelten önéletrajzi (személyes), másrészt „módszertani” értelemben is kiemelkedőnek véli, úgy kezeli, mint minden korábbi és későbbi alkotásának valamiféle metodológiai szintézisét és bázisát.

A *Homályból homályba* előszavában megindokolja, miért olyan fontos közéleti életének és műveinek történetét. „*A pszichológiai szövevény, az ember csak annyiban fontos, amennyiben a közéleti műszer, az absztrakt mérce, az irányjelző szerep ebből állt elő, s ezt hajtotta szolgálatába.*” Az ember tehát „közéleti műszer” és műszerként az ember szolgálja. E paradoxonnak tűnő kijelentés elmentmondásossága a *Hipertónia levelek* ismeretében sem szűnik meg, de talán (meg)érthetővé válik. Ugyanitt, az önéletrajzi írások előszavában, olvasható a következő megállapítás:

„De a szerkesztő, mint egykor az író, ha nem is engedett exhibicionista hajlamoknak, rejtegetnivalót sem akart hagyni az életében, nem azért, mert tökéletességében bízik, hanem mert igaz preparátumot akar a tanulságkeresők kezébe juttatni”¹²

---

¹² Németh László: *Homályból homályba. Életrajzi írások*. Magvető és Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977. 5. o.

Németh László teste helyett szövegét kínálja föl későbbi boncolóorvosainak, életművéből az életrajzokkal preparátumot készít, olyan „testet”, amely élettelenül is utal az életre: a szervek élettani szerepüktől megfosztva is jelzik egykori funkciójukat. A közéleti és szépirodalmi alkotások az „alkotás lélektanában” – az önéletrajzokban – nyerik el valódi jelentésüket, ugyanis itt válik láthatóvá, miként funkcionált az Élet a Mű létrehozása érdekében, és miként funkcionált a Mű egy olyan élet működtetésében, amelyet joggal nevezhetünk Szerzőnek. Az elemzés Németh László szerint befejezetlen folyamat, de mindenképpen kötelesség, az életrajzokban kipreparált Szerzőt a továbbiakban bárki továbblemezheti (tanulást keresve), azaz folytathatja Németh László Németh Lászlón végzett munkásságát.

A *Hipertónia levelek* elemzési eljárása a tárgy természetéből adódóan nyíltan kombinálja a belgyógyászatot az irodalommal. Itt a *preparátum* kifejezés egyre kevésbé metaforikus. Egyfelől, mint láthattuk, a mű tárgya a szerző testi működése, a „cselekmény” a test belsejének feltárása. Másfelől azonban Németh László testével éppen úgy kíván rendelkezni, mint lelkével:

„Vásárhelyi itt-tartózkodásom első heteiben a legkiválóbb kísérleti nyúl voltam, akit egy hipertónia-kutató kaphatott. (...) Én ezt a kitűnő kísérleti nyulat szerettem volna számtalan kutatóintézetünk egyikének följajnlani. A kísérlet elvben igen egyszerű lett volna. Vért kellett volna venni egyik vénából munka előtt és munka után, s azt megfelelő nagyságú állatba, mondjuk patkányba befecskendezni. Ha a patkány vérnyomása olyan, vagy még nagyobb mértékben emelkedik, mint az enyém, be van bizonyítva, hogy munka közben vegyi anyag került a vérembe...”¹³

Terveit valóban megosztja egy ismerős orvos házaspárral, akik udvariasan (a vérvétellel járó hepatitisz-veszélyre hivatkozva) lemondanak a kísérletben való részvételtől.¹⁴ Hipertóniájának kilencedik évében, 1963-ban végrendeletet készít, amelyben egy neves professzorra bízta agyának kórszövettani feldolgozását (a végrendeletet teljesítették, a vizsgálat valóban megtörtént).¹⁵

A *Hipertónia levelek* orvosa hideg fejű elemzője a *Hipertónia levelek* forró fejű betegének. A mű, jelen esetben a szerző leírt (és mint láttuk, valóságos) tes-

---

¹³ I. m.: Németh László: *Levelek a hipertóniáról. Kilencedik levél*

¹⁴ I. m.

¹⁵ Dr. Lakatos István: *Németh László betegsége és halála*, Új forrás füzetek, Tátabánya, 1989. E lábjegyzetben talán érdemes megemlíteni, hogy a hivatkozott mű szerzője, Dr. Lakatos István Németh László veje, maga is belgyógyász, többször személyesen vizsgálta meg apósát. Mindemellert Németh László életének krónikása, 1963-tól gondosan feljegyzi apósának minden egyes napját, feljegyzéseit 1997-ben mint irodalomtörténeti forrást, kiadják (*Németh László életrajzi kronológia*, Argumentum Kiadó, Budapest, 1998).

te ugyanolyan sorsra jut, mint a szerző szándéka szerint az önéletrajzok: nem örök életként, hanem tartósított matériaként, preparátumként az elemző utódokra marad. A fentiek alapján az orvos-beteg viszony némileg paradox, nem pusztán azért, mert egy személyben vannak jelen, inkább a gyógyulás/gyógyítás eljárását és kimenetelét tekintve nehéz meghatározni, hogy ki vagy mi az, amit gyógyítani kell, és ez hol válik el az orvos virtuális személyétől. Mi történik tehát, amikor az Elemzés küzd a Féreggel?

A szellem váladékai

„*S hová jut a szenvedély, melynek nincs kapcsolata a közös étellel? Elsatnyul; a társtalan szenvedélyből onánia lesz, magát emésztí és megsemmisül az egyénnel.*”¹⁶ – írja 1933-ban, 32 évesen, híres közéleti, politikai, erkölcsi programadó írásában. A „minőség forradalma” a munkától elidegenedett munkás problémáira nyújtana Németh László szerint nem marxi megoldást. A munka (szellemi és fizikai egyaránt) Németh Lászlónál erotikus tevékenység, szenvedély, adott esetben termékeny, más esetben önpusztító nemi aktus. A „szenvedély” a közösséggel való kapcsolatban képes „testet öltetni”, azaz fennmaradni, a közösséghez való kapcsolódás mint közösség érdekében végzett munka szenvedélye biztosítja az egyén önmagán túli létét. Mint láthattuk, Németh László igen szenvedélyesen „preparálta” életét és alkotásait önmagán túlmutató életművé. A preparálás lehet ugyan szenvedélyes művelet, de ritkán mondjuk a szó hétköznapi értelmében „termékenynek”. A fenti idézetben az alkotás öröme „szerves” öröm, a közönséget közösségként feltételezi, az alkotó organikus kapcsolatban áll a közösséggel, és az erotikus analógiában meg is termékenyíti a közösséget.

A *Levelekben* felállított diagnózis alapján az alkotó és közönsége a „Németh László-organizmusban” kórosan elválik egymástól, s e kettéválás végzetes kimenetelű is lehet. A betegsége felfedezésekor kapott gyógyszeres kezelés során, ahogyan ő fogalmaz, „*mérgezési tüneteket*” észlel:

„*Állapotom lassan, de észrevehetően javult, amikor váratlanul ijesztő tünet lépett fel: furcsa szorongás a tarkó táján. Nem fáj semmi – csak különös bágyadás kúszott le a nyakból a testembe, mintha el akarna veszni, le akarna gurulni a fejem; a legrettenetesebb érzés, amivel mint beteg találkoztam.*”

---

¹⁶ Németh László: A minőség forradalma (1933) In: uő.: *A minőség forradalma – Kisebbségben. Politikai és irodalmi tanulmányok, beszédek, vitairatok*. I. kötet. Püski, Budapest, 1992.

A test és a fej eszerint, bár össze vannak kötve, mégsem tartoznak „szervesen” egybe, a tarkó táján észlelt szorító érzést szorongásként írja le: egy önálló életet élő, fej nélküli, kontrollálatlan test rémképeként. A magas vérnyomás okozta szervi elváltozások és lehetséges halálokok közül az író a gutaütést és az agylágyulást érzi legfenyegetőbbnek, az elvesztett, vagy inkább pusztán a test ernyedttartozékaként a nyakon ülő, „üres” fej állapotát.

Az Elemző fej módszeres önmegfigyelésbe kezd, áttanulmányozza a hipertóniával kapcsolatos orvosi szakirodalmat, beszerez egy vérnyomásmérőt, különféle gyógyszerekkel kísérletezik, megfigyeléseit és önterápiájának eredményeit a *Levelekben* dokumentálja.

Önmagán végzett megfigyelései és az orvosi szakirodalom áttanulmányozása után elméletet alkot a testről, lélekről, a központi idegrendszerről és természetesen a hipertóniáról:

„Több fajta hipertónia létezik. Kétségkívül vannak olyan hipertóniák, amelyeknek forrása a lelki életben, a központi idegrendszer működésében van. Rengeteg asszony hozza összefüggésbe hipertóniáját klimaktériumával. Ha a belső elválasztás, mint magamon tapasztaltam, kapcsolatba kerülhet a hipertóniával, miért ne volna valószínű a fordított összefüggés is. Az életmódok különbségén túl ez lehet az oka tán annak is, hogy a női hipertónia általában enyhébb, mint a férfié. Ugyancsak enyhébb az öregeké, mint akiket java korukban támad meg. Az egyik esetben az öregkori visszafejlődés az ok; a másikban pedig épp a férfimunka, gond és szenvedély s a szervezet tartalékainak aránytalansága. Én betegségem kezdete óta alig öt-hat hipertóniás beteget ismertem meg közelebbről, de már ez is arra ösztönzött, hogy a magam hipertóniáját akaratlanul is mint ezek egy részétől eltérő »agyik« hipertóniát emlegetsem.”

Németh László szerint tehát a hipertóniáról általánosságban elmondható, hogy a belső elválasztás betegsége. A betegség helyszíne a testben azonban kor és nem függvénye: női hipertónia a nemi működés hanyatlásával jelentkezik belgyógyászati panaszokkal, az öregedő férfiaké a szellemi visszafejlődéssel hozható összefüggésbe, a gonddal és szenvedéllyel dolgozó felnőtt férfiak esetében azonban a fejből (agyból) ered a betegség. A nők belgyógyászati panaszaival ellentétben a dolgozó férfiak többségénél, ahogyan a szerző fogalmaz a „szellem váladékelválasztása” okozza a problémát, bár mindkét esetben a „belső elválasztás” nehézségéről van szó, a nőknél a helyszín a hasüreg, a férfiaknál az agy: a „koponyán belüli mechanizmusok.”

A *Hipertónia levelek* – bármennyire személyesnek tekinti is őket szerzője – szinte semmit nem árulnak el Németh László magánéletéről. A *Levelek* helyszíne a dolgozószoba, ahol láthatjuk a szenvedélyes munkadühtől kínlódot író, aki adott számú papírra vetett „nyomdász n” után kétségbeesve méri vérnyo-

mását. A *Levelek* intimitása nem a hagyományos értelemben vett önéletrajziségben rejlik. A dolgozószoba magánya éppúgy rejthet szemérmesen őrzött titkokat, mint a háló, a fürdő, vagy egy bizalmas négy szemközti beszélgetés. A dolgozószoba férfititkait vallja meg a szerző, amikor megmutatja saját fejét belülről:

„Nekem van egy igen régi – még medikus koromból származó feltevés az érzelmeiről. Ezt röviden úgy lehetne összefoglalni, hogy az agykéreg igen lusta szerv, tapasztalatból tudjuk, hogy folyton kibúvót keres, állandó szabotázsban él. De egy regulátorrendszer van alászerelve, amely az életre, egzisztenciára, önérzetre fontos esetekben fölrugdossa. Ez a »fölrugdosás« úgy történik, hogy a vegetatív idegrendszer főként érösszehúzódadásokkal, de más igen kellemetlen metódusokkal is az adott probléma megoldására kényszeríti, illetőleg – ha megoldta – elernyedésével, a beállt megkönnyebbedéssel megjutalmazza. Ha a gondolkodás ezt a sarkalló rendszert túlságosan igénybe veszi, akár mert eleve érzékeny, akár mert helyzete bizonyos érelelmindukáló kiegészítőktől (például gond, félelem állapotában) nem engedi szabadulni: akkor a sarkalló rendszer valamelyik része – kinél melyik a legkényesebb – megbetegszik.”¹⁷

Az ő esetében, mint azt később ki is fejti, a „fogalmazás központ” betegedett meg. A gondolkodás az elmélet szerint a lusta agykéreg és a szigorú regulátorrendszer között lejátszódó, igen brutálisnak tűnő aktus. A szigorú regulátor összeszűkíti az ereket, az áramló vér feszíti az érfalat, a gondolkodás az agykéreg kínzó vérbőségének eredménye, végül a regulátorrendszer a gondolat létrejöttét az agykéreg elernyedésével jutalmazza. Az állandó magas vérnyomás esetén az „elernyedés” nem történik meg, a „rugdosás” folyamatossá válik. A gondolat, a leírt mű testi metaforája a „szellem váladék”. A dolgozószobában zajló lázas és pusztító munkát a szerző úgy írja le, mintha az agyban játszódna le egy kínzó, magányos nemi aktus. Ezt ő maga is így fogalmazza meg: „Említettem régi feltevés, amely szerint a szellemi munka értágító; ahogy a Berzsenyi-könyvben írtam: »az ihlet az agy erekciója«”. Saját „agy hipertóniáját” az egyik levél konklúziójában ún. „ihlethipertóniaként” definiálja.

A hipertónia Németh László szerint az „ezerszer messiás” magyar írástudó betegsége, aki jellemző módon egyszerre orvos és páciens. Munkája ördögi körben folyik: a beteg társadalmat gyógyítja, de a társadalom betegíti meg (dolgoztatja halálra) őt magát. Az írástudó felelőssége Németh Lászlónál a

---

¹⁷ Németh László: *Levelek a hipertóniáról*, In. Uő.: *A kísérletező ember*, Magvető, Budapest, 1963.

társadalom felől elvárásként észlelhető, inger, amely beindítja a központi idegrendszer sarkalló gépezetét. A társadalom betegsége annál súlyosabb lesz, minél inkább pusztítja saját orvosait. A szerző sorsa *kortünet* (ilyen értelemben *reprezentáció*). A központi idegrendszer működési elve, valamint az értelmiség és a társadalom kapcsolata analóg. A Németh László fejében lejátszódó „sarkalló mechanizmusok” az értelmiség és a társadalom, szerző és közönség reprezentációi, Németh László központi idegrendszere olyan mikrokozmosz, ahol emberi agy méretűre zsugorítva megtalálható és elemezhető a társadalom működésmódja. Az Elemzés és a Féreg itt, ebben a fejben csap össze. A Fej e specialitását Németh László egyedisége biztosítja. Saját, a többi magas vérnyomásos megbetegedéstől eltérő, a „fogalmazásközpontot” érintő „ihlethipertóniája” jellegzetes művészbetegség. E hipertónia ugyanis sajátosan kétarcú: egyfelől az agy folyamatos erekciója, másfelől viszont a magas vérnyomás az „*agykéreg iszonyreakcióját*” váltja ki.

„Hogy az agykéreg folyamatai valóban válhatnak ki az egész vegetatív idegrendszert megrázó hatást, arra a legjobb bizonyíték maga az iszony – lúdbőrrel, szív és lélegzetelakadásaival, a gyilkolásig menő önkívületével. (...) Énbennem például négyévi szakadatlan éjjel-nappal folyó fordítás után iszonyt vált ki a gépelőpapír. De ki tudja, nincs-e ilyen viszonyban az idegrendszerem azzal a szellemi munkával, amelyet szeretek, azzal a családdal, amelyért felelősséget érzek – s a társadalommal, amely nem tud elpofozni tőle, hogy jövőjéért, lehetőségeiért ne szűküljek.”¹⁸

A „sarkalló rendszer” kozmikussá növekedik: az író-regulátor rugdossa a lusta, szabotáló társadalmat, az író fejében működő regulátor pedig állandó munkára sarkallja az író, hogy az író a társadalmat rugdoshassa. Az íróban van valami, ami a társadalomban nincs meg, de amire a társadalomnak szüksége van, az író a társadalom *szerves* része. Németh László a társadalom betege, ahogyan az individuális testet kontrollálja a központi idegrendszer, úgy az író ellenőrzi, őrzi, jutalmazza és bünteti a nélküle kaotikus, átláthatatlan, és a barbárság felé törő társadalmat. Személyes halála tehát egyben a Civilizáció végével is fenyeget. A kígyóval harcoló Laokoón-Descartes a *Hipertónia levelekben* a „központi idegrendszer” önmagáért folytatott hősies küzdelmeként szövegeződik: hogyan őrizze meg fejét az ember, és hogyan őrizze meg fejét a társadalom.

Németh László a terápiaként folytatott elemző-önfeltáró agyboncolással furcsa eredményre jut. Léteznek tehát ismeretlen, kaotikus, fenyegető jelensé-

---

¹⁸ I. m.

gek, mint például a betegség és mint például a társadalom átláthatatlan működés módja; ezek állandó külső ingerként működésbe hozzák a Fejet, azaz a központi idegrendszert működtető elemző-sarkalló gépezetet. Az „ismeretlen” az elemzéssel érthetővé, ismerőssé válik. Németh László úgy tűnik, valóban az „oidipuszi” végzetet ismerte föl: *az elemzés eljárása maga a végzetes betegség. A „regulátor-rendszer” addig működik, ameddig van író és van közönség, betegség nélkül tehát Németh László sincs (művészként és értelmiségiként legalábbis). A szellem váladékai, mint láthattuk, nem felszabadítóak, pusztító kielégületlenség és valamiféle szigorú büntető aktus eredményeképpen jönnek létre. A *Levelek a hipertóniáról* maga is ilyen, szöveggé száradt váladék. A szerző e feljegyzések után is megméri vérnyomását:*

„Azóta állandóan ezen a munkán dolgozom; az egyszerre végzett adag alá odaírom, kb. hány betű – nyomdász n – van benne, hány percig írtam, a naplóba pedig, hogy mennyire ugratta ki a vérnyomásomat s az mennyi idő alatt tért vissza a normálisra.”¹⁹

Az „oidipuszi” felismerést követően a szerző alkotói hivatása ellenében próbálja életét védelmezni. Valamilyen módon le kell állítania a „regulátor-rendszer” szadista-mazochista²⁰ működését.

Agydiéta

Németh László „agydiétának” nevezi önterápiáját. Az agydiéta a szellemi munka korlátozását jelenti, ügyelnie kell arra, hogy naponta mennyit gondolkodik. A terápia megszabja, mennyi időt tölthet a dolgozószobában, pihenőként hosszú sétákat ír elő magának, valamint:

„A kályha sütőjében kompótot főztem; a frissen vásárolt vejdlingben magam mostam el edényeimet; néha a fehéreneműmet is kimostam. Kínos rendet vezettem be, az is megkívánta a naponként rendeztetést. Ruhámat, cipőmet gondosan kefélttem. (...) Este, ahogy tornatanár apámtól láttam, dúdolva mosdottam, izomdomborító tornagyakorlatokat végeztem a tükör előtt (...) Még az írásomat is igyekszem mesterségesen lassítani. Kalligrafikus betűkkel írok, hogy a kéz húzza, ne hajtsa a gondolatot. Elsősorban a testemmel és nem az agyammal élek.”²¹

---

¹⁹ I. m.

²⁰ Attól függően, hogy a „lusta agykéreg”, vagy szegény Németh László szemszögéből nézzük.

²¹ I. m.

De hogyan lehetne Laokoón–Descartes–Galileiből egy olyan Németh Lászlót csinálni, aki szabadon rendelkezik testével és fejével? Úgy tűnik, e szabadság nem lehet más, mint utópia, mint ahogyan e terápia is:

„E betegség gyógyítása, az agydiéta, az átnevelés, nézetem szerint, nem történhet kórházakban – csak külön telepeken, ahol a beteg esetleg végleges célját, munkahelyet talál. S a gyógyításnál sokkal fontosabb a megelőzés, az egész társadalom »átnevelése«.”²²

Mit láthat Németh László a tükörben, apja izomdomborító gyakorlatait végezve? A „minőség forradalmának” győzelme olyan művészt feltételez, aki nem a társadalomért él, akinek privát testét kell gondoznia a barbár társadalmi organizmus helyett. És egy olyan társadalmat, amelynek a továbbiakban nincs szüksége értelmiségre: képes átlátni és irányítani magát hivatásos Elemző fejek nélkül is.

A hipertónia intézményes keretek közötti gyógyításával kapcsolatban a következő tanácsot adja az orvos kollégáknak:

„Kiemelni őket az életből, s valami nagy közös idillbe – egy kolostorfélébe helyezni. Ahol van módjuk dolgozni, s nincs módjuk zavarni egymást. Valami karthauzi-kúra tehát!”²³

Hipertóniájának hatodik évében újra összegzi betegségével kapcsolatos (társadalom)tudományos felfedezéseit. Az „agydiéta-telepek” létrejötte elgondolása szerint egyre sürgetőbbé válik. E telepeken műhelymunkaszerűen folya a hipertónia-kutatás:

„Csak az én fejem köré egész kis kutatócsoport szerveződhetett volna. Egyik fülkében egészséges és beteg emberek vérnyomás-görbéjét vennék fel, összehasonlítással a különféle munkák alatt; a másokban a fogalmazás előtt s után felvett vér elemzése folya, odébb állatkísérletek. (...) A fülkék egész pavilonokká nőhetnének. Itt a hipertónia-jelölteket szűrnék és oktatnák, ott a megbetegedettek közül válogatnák ki az agykérgeseket; a távolban pedig egy agydiéta-telep keverné az emberek karthauzi csöndjét a balták és fűrészek zenéjével.”²⁴

---

²² I. m.

²³ I. m.

²⁴ Németh László: Öt év meg egy, In: uő.: *A kísérletező ember*, Magvető, Budapest, 1963.

A hipertónia-műhelyek és agydiétalepek e kissé furcsa, medikális idillfantáziájában a Szerző fejében dúló Elemzés-Féreg harc békés kutatómunkává szelődül. Orvos és beteg kettéválik, megszűnik azonos személy lenni, talán itt, e fantázia megvalósulásában érhetne véget a *Hipertónia levelekben* diagnosztizált önpusztító szimbiózis, amelyben orvos és betege egy térben, egymást definiálva létezhetnek, fenntartva a betegséggé végtelenített (ön)elemző eljárást. A feje köré képzelt munkacsoport tőle független, hús-vér orvosokból állna, akik ezúttal őt vizsgálják gondos elemzéssel, az elképzelt állami gyógyintézetben megfordulnának a szerepek: a társadalom vizsgálná, kezelné és ápolná tönkrement orvosait – felmentve a beteget az orvoslás alól.

Németh László (ahogyan nyilván sok elődje, kortársa és utóda is) fejként került a társadalom testére, a betegség elbeszélésében ez a végzetes szimbiózis kap szót. Ahogyan a fej legurulna, úgy vágyik az író a „karthauzi kúrára”: néma emberként leválhatna a társadalom nyakáról. Másfelől pedig: a kolostori élet önként vállalt cölibátusa megszabadíthatná a szellem váladékaiért folytatott pusztító kielégülésektől és a szorongató kielégületlenségtől. Fontos azonban megjegyezni, hogy Németh László a levélírást és e levelek nyilvánosságra hozatalát is terápiás céllal tette: a gondolkodás folyamatának, és a férfi-idegrendszer működésének erotikus metaforáin keresztül a férfi teste kaphatott szót. Elmondhatóvá vált, mi betegít meg bizonyos férfiakat, hogyan működik az a mechanizmus, amely a gondolkodást kínzóvá, a testi érzeteket ijesztővé és átláthatatlanná teszi, ahogyan a férfifej a társadalom nyakára kerül, miközben a férfi elveszti saját privát testét és testi érzeteit – a nő, vagy egy másik férfi nézőpontját. A társadalomért szűkülő, küldetéstudatos értelmiségi férfi nem a nő, hanem a társadalom vágyának tárgyaként képes elbeszélni magát: a testi folyamatok elhagyják helyüket és a fejbe koncentrálnak, így társadalmosodik a test és válik testivé a társadalom. A patológia – ahogyan Németh László mondja – a fejből ered, amely állandóan attól retteg, hogy elveszíti az ellenőrzést afölött, aminek ő maga tette szigorú őrzőjévé magát.

Talán nem is olyan meglepő, miért tulajdonított ekkora fontosságot Németh László e munkának. Valóban: a szó legszorosabb értelmében *szerves* része az életműnek, mert éppen az Élet és Mű előbbire nézve végzetes kapcsolatát próbálja megszüntetni. A karthauzi író, de nem tart beszédeket, Németh László pedig gondosan kipreparált életét és agyszöveit a kíváncsi utókorra hagyhatja – tanulsággul.

FÓRUM

**„A PSZICHOANALÍZIS SZABADSÁGFILOZÓFIÁJÁNAK
KÖSZÖNHETI NAGYSÁGÁT”**

2005-ben Franciaországban „A pszichoanalízis fekete könyve. Jobban élni, gondolkodni, és jobban érezni magunkat Freud nélkül” címmel egy több mint nyolcszáz oldalas kiadvány jelent meg, amely a pszichoanalízist élesen támadó írásokat tartalmaz (*Le livre noir de psychanalyse. Vivre, penser et aller mieux sans Freud*. Catherine Meyer szerkesztésében, Mikkel Borch-Jacobsen, Jean Cottraux, Didier Pleux és Jacques van Rillaer közreműködésével, Les Arènes, 2005.) A könyv szakmai körökben és a szélesebb nyilvánosság előtt egyaránt heves vitákat váltott ki. Az alábbi interjú Elisabeth Roudinescóval, a neves francia történésszel készült, aki több könyvet publikált a francia pszichoanalízis történetéről. Az interjút Gilbert Charles készítette, és a *L'Express* című folyóirat 2005. szeptember 5-i számában jelent meg.

A „Fekete könyv” botrányt okozott. Miért?

Ennek a baljós hangzású címmel megjelent kiadványnak nem az a célja, hogy bírálja a pszichoanalízist, hanem az, hogy lejárásson egy diszciplínát és annak képviselőit, egy válsággal összefüggésben. Freudot ebben a könyvben hazudósnak, hamisítónak, plagizátornak, propagandistának, incesztuózus atyának állítják be, s olyan diktátorként ábrázolják, aki az egész világot megtévesztette egy hamis doktrínával. A pszichoanalízis csaknem valamennyi nagy figurája, Melanie Klein, Anna Freud, Jacques Lacan, Bruno Bettelheim megvetés tárgyává válik, mégpedig egy fölöttébb szegényes és vulgáris nyelvezeten, tele hamis és alaptalan állításokkal. A pszichoanalitikus mozgalmakat a korrupció melegágyaiként mutatják be, az analitikusokat pedig, akiket bűnözőknek nyilvánítanak, tízezer francia szenvedélybeteg haláláért tesznek felelőssé, mivel állítólag az analitikusok akadályozták volna meg, hogy droghelyettesítő kezelésekben részesüljenek. A könyvet még inkább perverzze teszi, hogy a kötetet jegyző öt személyen kívül (egy kiadói szerkesztő, egy történész és három harcosan antifreudista viselkedésterapeuta) olyan szerzők műveit is tartalmaz-

za, akik kritikusan állnak hozzá ugyan a pszichoanalízishez és Freudhoz, de semmi közük ehhez az ultradestruktív pozícióhoz, és akiket – valószínűleg tudtukon kívül – a vállalkozás hitelességének igazolására használtak fel. Ez tehát nem komoly tudományos könyv, hanem fanatikus vádbeszéd, amely az úgynevezett „revizionista” iskola hagyományait követi.

A pszichoanalízis szabadságfilozófiájának köszönheti nagyságát

Ön a gázkamrák tagadóira utal?

Egyáltalán nem. A „revizionizmus” kifejezést azok az amerikai történészek alkalmazzák magukra, akik Freud művének szisztematikus kritikájára vállalkoztak, és akik Freudot plagizátornak és misztifikátornak tartják. Ez az irányzat azonban túlmegy a kritikán, és arra törekszik, hogy a pszichoanalízist mint szélhámoságot leplezze le. Hívei, éppen túlzásaik miatt, az Atlanti-óceán túlpartján már marginalizálódtak, miután 1996-ban megpróbálták megakadályozni egy nagy Freud-kiállítást Washingtonban.

De hát nem is szabad bírálni a pszichoanalízist?

Dehogynem, éppen hogy bírálni kell a pszichoanalízist. Én magam is ahhoz a történetírói irányzathoz tartozom, amelyet Michel Foucault és Henri Ellenberger neve fémjelez. Ez utóbbi műveit éppen a „Fekete könyv” szerzői torzítják el manapság. A könyv legtöbb szerzője és felelőse azonban nem tartozik ehhez az irányzathoz. Ők egy imaginárius gulágot festenek le, amelyre nincs semmi bizonyítékuk. A számok hamisak, állításaik pontatlanok, az interpretációk pedig olykor teljesen légből kapottak. Franciaországot és a latin-amerikai országokat elmaradott országoknak tartják, amelyekben a pszichoanalízis obskúrus okok miatt lelt menedékre, miközben a civilizált országokban már betiltották. Számos olyan szövegnek az összefoglalása olvasható a könyvben, amelyek már régebben megjelentek, és amelyek a szakemberek számára jól ismertek – de ezeknek a gondolatait eltorzították, kiszakították és kiforgatták őket a kontextusból. Ezek ásatag dolgok, amelyeket egy eddig titokban maradt igazság feltárulásként ünnepelnek, noha a leltár már régen készen áll. Az analitikus elméletet „áltudományként” prezentálják, amely minden klinikai ismeretet nélkülöz. Semmiféle pozitívum nem kerül említésre, még a nagy sikerek sem, így például Marie Bonaparte, akit Freud mentett meg az öngyilkosságtól, vagy Françoise Giroud, aki a Lacannal folytatott analízisének köszönhette az életét. A pszichoanalízis „áldozatait” arra szólítják fel, hogy lázadjanak – ne a sarlatánok ellen, akik kihasználják őket, hanem az egész diszciplína ellen, ami abszurdum. A szerzők arra szólítják fel a pácienseket, hogy hagyják el a díványt, és csatlakozzanak azokhoz, akiknek egyedüli hatalmukban áll,

hogy meggyógyítsák az emberiséget a lelki problémáktól: a viselkedés- és kognitív terápiái irányzatot [thérapies comportementales et cognitives, TCC] követő pszichiáterekhez. Az orvosok – köztük a pszichoanalitikusok és más pszichoterapeuták – által elkövetett visszaélések, amelyek minden bizonnyal előfordulhatnak, ürügyül szolgálnak az alapító atya elleni támadásra. Ez olyan, mintha Spinozát szélhámosnak kiáltanánk ki. Manapság folyik egy kampány – amellyel én nem értek egyet –, hogy tiltsák be az egyetemeken Heidegger műveinek tanítását. Ez utóbbi azonban náci volt, ellentétben Freuddal!

Ez nem az első eset, hogy a pszichoanalízist támadják...

A pszichoanalízis a kezdetek óta, már az ortodox mozgalom létrejötte előtt is, mindig gyűlöletet váltott ki, ezt azonban megkülönböztetem a kritikai pozíciótól. Azt mondhatjuk, hogy ez a tan valami nagyon lényeges dolgot érint – az emberi szubjektivitást, a tudattalant, mindazt, amit elfelejtettünk –, s már csak ezért is hallatlanul éles reakciókat vált ki. Mindenekelőtt a katolikus egyház és a puritánok nyilvánították obszcenitásnak, mivel a gyermekkori szexualitásról van szó benne. A különféle nacionalista diskurzusokban először a franciák mondták róla, hogy „germán tudomány” mivel állítólag nem érvényes a latin karakterre. Azután a skandinávok állították róla, hogy „latin tudomány”, amelyet Bécsben, Freud dekadens városában találtak ki, és ennél fogva degenerált. Azután pedig a náciak kiáltották ki „zsidó tudománynak” vagy „zsidó-bolsevik tudománynak”. Még később, 1949 után, a sztálinisták nevezték „burzsoá tudománynak”, a hidegháború kontextusában pedig „amerikai ideológiának”, noha sok baloldali freudista volt ebben az időben. Végül. 1956-ban, Hruscsov [Sztálint lelplező] beszéde után a kommunista párt pszichiátereit megváltoztatták álláspontjukat. A katolikus egyház véleménye 1950-től kezdve szintén kedvezőre fordult. Felmérve annak veszélyét, hogy szexuális perverzek és elmebetegek kerülhetnek egyházi szolgálatba, a római hierarchia elrendelte a „foglalkozásra való alkalmasság” vizsgálatát, vagyis pszichiátriai szakértők alkalmazását. Attól a pillanattól kezdve, hogy a pszichiátriában dominánssá vált a pszichoanalízis, néhány progresszív pap, köztük Oraison abbé, ezt a nyitást arra használták fel, hogy a hit természetével kapcsolatos kérdéseket vessenek fel. Az 1960-as évektől kezdve a Freud elleni gyűlölet stafétabotját azok a tudósok vették fel, akik a pszichoanalízist már nem „burzsoá” vagy „zsidó” tudomány címkéjével próbálták diszkreditálni, hanem azzal vádolták, hogy áltudomány, vallási illúzió, amelynek Freud lenne a messiása.

A „revizionista” történészek tehát felemelték a fáklját?

Az ő csatájuk, amelyet 1970-es években vívtak az Egyesült Államokban a 2000-es évekre megfeneklett, mivel megpróbálkoztak azzal, hogy betiltsák az oktatást, a kiállításokat, és egyáltalán, mindenféle pozitív utalást a pszichoanalízisre. A Freuddal szemben kritikus álláspontra helyezkedő történészek távol-

ságot tartottak ettől a radikális mozgalomtól. Mindeközben Amerikában széles Freud-kutatás bontakozott ki, ennek nagy része azonban nálunk ismeretlen maradt. A „Fekete könyv” elmarasztalja a „francia kivételt”, mivel az analitikus irányzat nálunk fontosabb, mint a többi. Franciaország azonban nem kivételes, a pszichoanalízis negyvenegy országban szilárdan meggyökerezett. Ha a pszichoanalitikusoknak a lakosság számához viszonyított arányát vesszük tekintetbe, a „legfreudistább” Svájc, azután pedig Argentína, Franciaország, az Egyesült Államok és Nagy-Britannia következnek. Az alkalmazás tekintetében a különbségek minimálisak. Mi franciák távol vagyunk tehát attól, hogy az utolsó bástya lennénk, ahol a tudattalan elmélete még ellenállást fejt ki.

Maguk a pszichoanalitikusok készen állnak-e arra, hogy felvegyék a harcot ezekkel a vádakkal szemben?

Az analitikus társaságok zárt világban élnek, amelyekben viszályok dúlnak. Bizonyos arroganciáról tettek tanúságot a pszichoterapeutákkal szemben azokon az újabb vitákon, amelyek a hivatásukat szabályozó törvények bevezetéséről szóltak, kivételezettségeket követelve a minisztériumtól. Abban is hibáznak, hogy nem veszik figyelembe a társadalmi átalakulásokat. A pszichoanalízis nagyságát éppen szabadságfilozófiájának köszönheti, amely az alanyt teszi felelőssé sorsáért. A francia analitikusok azonban elvesztették felforgató erejüket, és belefáradtak a rutinba. Ellenzik a Pacte Civil de Solidarité-t (különvagy azonos nemű együtt élő felnőttek közötti „szolidaritási megállapodást”), a homoszexuálisok házasságát, hűvösen kioktató hangot használnak a család fejlődésével kapcsolatban, miközben Freud a maga idejében bátran fellépett például a halálbüntetés ellen, és kiállt a homoszexuálisok jogai mellett. Mindeközben azért a francia pszichoanalízis fejlődött. Az analitikusok ma kevésbé ortodoxok, feladták azt, hogy hetenként öt ülést tartsanak, és a páciensek nem nyúlnak végig díványon. Világszerte vita folyik a gyakorlat és a képzés újraértelmezésével kapcsolatban.

A pszichoanalízist régóta a mentális egészség vezető diszciplínájának tartották. Így van-e ez ma is?

A pszichiátria teljes mértékben biológiaivá vált, úton van afelé, hogy teljesen alávesse magát a viselkedéstudománynak, és újra tisztán orvosi diszciplínává váljék. A TCC irányzatához tartozó pszichoterapeuták Franciaországban kevesen vannak, szám szerint 550-en, különösebben nem hívják magukra a közvélemény figyelmét. Ezeket a terápiás módszereket azonban nagyra tartják az orvosi fakultások és maga az egészségügyi minisztérium is, mivel gyorsak és nem kerülnek sokba (a minisztérium hozzáállása azonban még megváltozhat). Ezek a kezelési módok azt állítják, hogy el lehet érni a gyógyulást olyan dresszúra-módszerekkel, amelyek az alanyt saját viselkedésére redukálják. De az emberiségnek mindig lesz olyan része, amely elkerüli ezt a normalizációt.

Soha sem fog megvalósulni a tökéletes ember, aki nem dohányzik, nem használ drogot, aki szigorúan csak az előírt normák szerint szeretkezik, és maradéktalanul aláveti magát a társadalmi konvencióknak. Napjainkban olyan társadalomban élünk, amelyet megzavart a globalizáció, az erkölcsi normák átalakulása, valamint a vallási és identitásbeli támpontok elvesztése. Ez olyan társadalom, amely egyre inkább puritánná válik; amely semmit sem akar kockáztatni; és amely üldözi a pedofilokat, de megengedi, sőt, támogatja a pornográfiaát. Mindez mögött valójában egy filozófiai harc rejlik: olyan egyéneket akarunk-e, akik alávetik magukat a gazdasági hatékonyságnak és a test kérdésére redukált hedonizmusnak, vagy pedig felvilágosult és autonóm szubjektumokat, akik ugyanakkor talán kevésbé irányíthatók?

Erős Ferenc fordítása

E számunk szerzői

Borgos Anna, pszichológus, MTA Pszichológiai Kutató Intézet, 1132 Budapest, Victor Hugo u. 18–22. E-mail: borgos@mtapi.hu

Erős Ferenc, pszichológus, MTA Pszichológiai Kutató Intézet, 1132 Budapest, Victor Hugo u. 18–22. E-mail: erosf@mtapi.hu

Fecskó Edina, pszichológus, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Intézet, 7624, Pécs, Ifjúság útja 6. E-mail: fecsko@avkf.hu

Hunyadi Júlia, pszichológus hallgató, PPKE BTK

Huszár Ágnes, nyelvész, Veszprémi Egyetem, huszar1a@freemail.hu

Kiss Emese, pszichológus hallgató, PPKE BTK. E-mail: leitermayer@gmail.com

Kovai Melinda, szociológus, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Intézet, 7624, Pécs, Ifjúság útja 6. E-mail: meltsi@freemail.hu

Papp Orsolya, pszichológus, PhD hallgató, PTE BTK Pszichológiai Intézet, 7624, Pécs, Ifjúság útja 6. E-mail: papporsi@lycos.com

Szőnyi Gábor, pszichiáter, pszichoanalitikus, E-mail: gaszonyi@chello.hu

KETTÓS TÜKÖRBEN

*Beszámoló a Harmadik Európai
Pszichoanalitikus Filmfesztiválról*

Fecskó Edina–Papp Orsolya

A pszichoanalízis és filmművészet különleges találkozására került sor a Harmadik Európai Pszichoanalitikus Filmfesztivál (EPFF3) keretében 2005 november 3–6 között Londonban. A 2001 óta harmadik alkalommal megrendezett eseménynek az ad kiemelkedő jelentőséget, hogy legitimálja és szervezett keretek közé helyezi a film mint művészeti ág pszichoanalitikus megközelítését. A két terület párbeszédbe állítása szinte magától adódik, összekapcsolja őket a hermeneutikai szemléletmód, a lét szimbólumokba és narratívumokba rendezhető megragadása. A pszichoanalitikus filmelemzés Gabbard (2001) felosztásában a következő módszertani hagyományokkal rendelkező területekre bontható: a film mint egy adott társadalom kollektív fantáziáinak és a filmkészítő, illetve a nézők szubjektivitásának projekciós felülete; a szereplőkön keresztül univerzális, valamint specifikus személyiségfejlődési konfliktusok megjelenítője; és végül a pszichoanalitikus fogalmak ábrázolásának terepe. A hangsúly az ideai fesztiválon a fiktív szereplők pszichodinamikájának elemzése felé tolódott el – elsősorban a klasszikus freudi terminológia felhasználásával. (Ez a dominancia érdekes ellentétben állt a konferencián személyesen is előadó Gabbard azon állásfoglalásával, mely szerint a filmbeli karakterek analízise mára a pszichoanalitikus megközelítés elavult módjává vált.) A konferencia színvonalát és élménybeli gazdagságát a kiváló filmválasztás és a közönség friss, „analitikusan képzett” látásmódjának az előadások szövetébe történő beemelése biztosította. Egy olyan – magyar fülnek káprázatosan idegen – diszurzív háló jött létre, melyben az előadás csupán a beszélgetés kiindulópontját képezte a rászövedő kommentárok, reflexiók és alternatív értelmezési irányok rengetegében. A film–előadó–közönség háromdimenziós fesztiváltere így lehetőséget nyújtott kreatív találkozások létrejöttére és eredeti élmények megszületésére. Szubjektív beszámolóink első részében e három csoport közötti interakciók és kölcsönhatások elemzésével foglalkozunk két szekció példáján

keresztül, míg a második részben öt filmalkotás pszichoanalitikus interpretációját mutatjuk be a narcizmus szempontját kiemelve.

Dokumentum és fikció találkozása a 3D fesztiváltérben

„Hiten alapul, ha azt állítjuk, hogy gondolatainknak bármiféle köze van a valósághoz.”
(G. K. Chesterton)

Filmemlék: szubjektív történelem

Az originalitás egyik kiemelkedő színterét jelentette a „Múlt a filmen: dialógus a történelem és a pszichoanalízis között?” című szekció.¹ A bemutatott *Mother Dao, the Turtlelike* [Dao őszanya, a teknős-istennő] (Vincent Monnikendam, 1995)² című dokumentumfilm játékfilmes megközelítése – a műfaj és az alkalmazott szemléletmód ellentmondó jellege – izgalmas kihívást jelentett a résztvevők számára. A filmalkotás fő érdekessége, hogy az Indonézia gyarmatosítását rögzítő 1912–1933 közötti felvételek egybeszerkesztésével készült 1995-ben. A múltbeli dokumentum (archív nyersanyag) és a jelenbeli fikció (kortárs szelekció és konstrukció) kettőssége a film lényegi attribútuma. Az etnográfiai filmképek felhívó jellegűek a klasszikus freudi megközelítés számára, az etnológiai adatok értelmezésekor a pszichoanalitikus kategóriák alkalmazására. Freud szerint a „primitív” népek lelkülete hasonlóságot mutat a gyermeki pszichével, mindkettő lényegi meghatározója az Ödipusz-komplexus. Szerinte mind az egyén, mind a kultúra értelmezésénél kiemelkedő szerepet kell tulajdonítani az anyához fűződő szexuális vágyaknak és az apával szembeni agresszív késztetéseknek. A totemizmus lényegét tekintve intézményesített ödipális kapcsolat, melyben a vérfertőzés és apagyilkosság ödipális tilalmai megfeleltethetők a ritualizált védekező mechanizmusokként működő tabuknak. (Freud, 1913/1995 és Róheim, 1984). Jelen szekcióban azonban nem ez a „hagyományos” elemzési szempont dominált, sőt az Erősz és Thanatosz kulturális szintű küzdelmei, illetve a kulturális felettes én

---

¹ A szekció résztvevői: David Bell (elnök) – kiképző szupervizor analitikus; Laura Mulvey – a film- és a médiatudományok professzora; Daniel Pick – a történelemtudomány professzora.

² A film 260 000 méter hosszúságú 35 mm-es, az Indonézia gyarmatosítását rögzítő, holland archív felvétel megszerkesztésével készült 1989–1995 között. Az indonéz őslakosság teremtéstörténetét megidéző filmcím arra a mítoszra utal, mely szerint Mother Dao istennő saját testének szennyét összegyűjtve megformázta a földgolyót, majd önmagától terhes lett, és megszülte az első emberpárt. A film a legenda bemutatásával indul, s ezután következik a felújított egykori felvételek sorozata kommentár nélkül, ősi és modern jávai zene kíséretével. A *Mother Dao* 1995-ben elnyerte a legjobb holland film díját, valamint 48 nemzetközi fesztiválszereplésen vett részt, és további tizennyolc nemzetközi díjat kapott.

fogalma sem kerültek szóba (Freud, 1993). Ehelyett az előadók inkább a konstruktív folyamatokat elemző emlékezeti (Bartlett 1932/1985 és Rumelhart, 1980) és a különböző nézőpontokat és tekinteteket hangsúlyozó műbefogadási elméletek felől közelítettek (Metz, 1975; Mulvey, 1975 és Žižek, 1994).

A jelentésalkotás folyamatának vizsgálatakor Mulvey előadásában nagy hangsúlyt fektetett arra a tényre, hogy jelen filmben a kamera nézőpontja a gyarmatosítók nézőpontját követi, így az események bemutatásakor az ő tekintetük érvényesül. Gyarmatosítók és gyarmatosítottak dichotómiája több helyen is tetten érhető. Például a hollandokat mindig ruhában ábrázolják, míg a bennszülötteket meztelenül; a hódítók kamerához való viszonya mesterkélt, míg a meghódítottaké ártatlan, természetes. Még ha hiányzik is az explicit kommentár, pusztán a szelekció és a konstrukció révén is a történések holland olvasata válik a meghatározóvá, így valódi antropológiai film (Ruby, 1996) helyett egy erősen etnocentrikus filmet látunk. Az indonéz őslakosság életmódja nem saját normái szerint értelmeződik, hanem a holland társadalmi-kulturális rendszer elvárásai alapján. Érdekes ellentmondás ugyanakkor, hogy a kortárs nézők, többek között a konferencia résztvevői, az elvárásokkal ellentétben mégsem a kamera – és így áttételesen a gyarmatosítók – nézőpontjával azonosultak, hanem az indonéz őslakossággal. Kommentárjában több hozzászóló is kiemelte a film szoptatásjelenetét, amikor az előzőleg anyamellet szopó csecsemő elfordul saját anyja testétől, és helyette cigarettát kezd el szívni. A közönség a gyarmatosítás transzformáló mechanizmusainak megjelenítéseként értelmezte a bemutatott helyzetet: az őslakosság saját természetes szükségleteinek kielégítése helyett a hódítók által terjesztett mesterséges szokások átvételét preferálja, és saját önazonosságát feladva szakad el kultúrájától. Az egykori propagandafilm a gyarmatosítás fejlesztő hatásáról így pontosan az eredeti alkotói szándékkal ellenkező üzenetet közvetít, konstruktív folyamatok helyett a destruktív folyamatokat hangsúlyozza.³ Felmerül a kérdés, hogyha a vetítésre nem egy fesztivál keretében kerül sor, és nem egy társadalomtudományilag feltehetőleg képzett, a gyarmatosítást elutasító attitűddel rendelkező befogadórétegről van szó, akkor miként alakul a befogadás folyamata. Érdekesnek találtam, hogy habár a kommentárok jelentős része a gyarmatosító – gyarmatosított helyzet elemzésére vonatkozott, a beszélgetés megmaradt a konkrét holland – indonéz helyzet értelmezésénél, és nem érintett absztraktabb szinteket. Egyetlen önreflexív kommentár sem akadt, ami nem a hollandokra, hanem más gyarmatosító népekre vonatkozott volna, noha Londonban megrendezett európai konferencia révén volt esély a közönség közvetlenebb érintettségére is.

³ Jelen film esetében hasonló transzformációnak lehetünk tanúi, mint Leni Riefenstahl híres – hírhedtté vált filmje, *Az akarat diadala* esetében. Míg a kortárs (1935) befogadóközeg a filmet az alkotói szándéknak megfelelően a náciizmus dicsőítéseként és propagálásaként értelmezte, addig az utókor ugyanezt az alkotást már az erőszak megnyilvánulásaként és elrettentésként éli meg.

A nézők személyes átélésének iránya azért is kiemelten fontos, hiszen pontosan ez a szekció vizsgálta a film szerepét és felelősségét a történelmi emlékezet működtetésében. Ezzel kapcsolatban Mulvey idézte Bazin elgondolását a mumifikált időről: „a fénykép [és a film]... az időt balzsamozza be és menti meg az elmúlástól” (Bazin, 1999 21. o.). Bazin elmélete más szempontból is kapcsolható az előadás témájához. A filmteoretikusok közül ő kiemelten is foglalkozik a valóság kérdéskörével, és elkülöníti a valóságot illetve a képet középpontba állító rendezők csoportját, a realizmust illetve az esztéticizmust preferáló alkotókat (lásd dokumentarizmus szemben a fikcionalizmussal). Realizmuson a filmben ábrázolt valóság mennyiségét, esztétizmuson pedig a filmben létrejövő valóságillúziót érti (Bazin, 1999). Ez – az ábrázolt valóság és valóságillúzió aránya illetve egymásra hatása – a *Mother Dao* értelmezésének is egyik meghatározó szempontját jelentette. A valóság filmes feldolgozásával foglalkozó másik, az előadásban is említett szerző Kracauer. *A fizikai valóság feltárása* című munkájában (Kracauer, 1964) a rögzítő és a feltáró funkción keresztül írja le a fizikai lét filmes megragadásának lehetőségét. Kracauer külön is hangsúlyozza, hogy a film az egyetlen, amely képes az „életfolyam” megjelenítésére a materiális folyamatosság és az érzelmi-gondolati folyamatosság ábrázolásával – ezáltal a film képes az emlékezet kiterjesztésére. A celluloidszalagon rögzített események válnak a történelmi emlékezet alapjává, és így a dokumentum – fikció kontinuum mentén lehetséges történelmek sora képződhet. A kamera (filmalkotó) nézőpontja által konstruált események a sémás feldolgozásnak megfelelően újraalkotják a személyes és a történelmi emlékezetet. Az pedig, hogy a filmtudományi szakemberek nemcsak egyszerűen beemelik a pszichológiai elméleteket a filmek értelmezésébe, hanem interpretációjuk vezérfonalául választják azt, jól megragadhatóvá teszi a konferenciát mélyen jellemző többszempontúságot: nem egyszerűen a szakterületek találkozásáról van szó, hanem sokkal inkább az interdiszciplinaritás belsővé tételéről.

Filmélet: inter- és intraperszonális realitás

A háromdimenziós fesztiváltér inspiráló erejének másik kiemelkedő színterét jelentette Matteo Garrone *Primo Amore* [Első szerelem]⁴ című filmjének vetítése és elemzése.⁵ A filmalkotás, a szakmai előadás és a nézői kommentár egymásra hatása szintén a dokumentum – fikció határvonal többszintű értel-

---

⁴ Angol cím: *First Love*. Matteo Garrone 2004-ben készült, egy perverz fogyókúrához kapcsolódó párkapcsolati eseményeket bemutató filmdrámája.

⁵ A szekció résztvevői: Paola Golinelli (elnök) – olasz pszichoanalitikus; Matteo Garrone – Rómában élő filmrendező, aki kezdetben dokumentumfilmkészítőként, majd 1996-tól játékfilmrendezőként dolgozik; Maria Vittoria Costantini – pszichiáter és pszichoanalitikus, a pádovai egyetem pszichológiai intézetének professzora.

mezését, illetve elmosódását eredményezte (dokumentum vagy fikció-e a film, illetve dokumentum vagy fikció-e a pszichoanalitikus értelmezés). A szadomazochisztikus párkapcsolati működést bemutató film egy megtörtént esetet dolgoz fel. Vittorio, a férfi meghatározó téveszméje, hogy barátnője, Sonia testét tökéletes női testté formálja át, mint ahogy aranyművesi munkája során az amorf alapanyagot tökéletes formává alakítja. A nő elfogadja a folyamatos éheztetést, és együttműködik partnerével abban a reményben, hogy a férfi vágyának önfeláldozó teljesítése révén elnyeri szerelmét. A fogyókúra azonban elveszti kezdeti értékes jellegét, s a pár megszállottsága révén fokozatosan patológikus játsszává alakul át.

A dokumentum és fikció, a film konkrét, tényfeltáró jellege és az absztrakt, mélylélektani elemzés alapvetően eltérő szemléletmódja tetten érhető a cselekmény interperszonális illetve intrapszichés aspektusának kettős megragadásában. A rendező elmondása alapján a film szüzséje és fabulája egyértelműen a párkapcsolati történések folyamatának bemutatása és kiemelten Vittorio alakja köré szerveződik, míg a pszichoanalitikus elemzők hajlamosak voltak elsősorban Sonia intrapszichikus történéseiként megközelíteni az eseményeket. A filmkészítői álláspont Vittorio – a tökéletesség idealista megközelítésének álruhájába bújtatott – szadisztikus késztetéseit, dominanciára törekvését és alapvető materialista beállítottságát hangsúlyozza. A férfi monomániásan keresi a számára megfelelő testet, míg barátnője lelke egyáltalán nem érdekli. Soniával való első találkozásának kulcsmondata a következő: „I don't like you. I like somebody thinner.” [Nem szeretlek téged. A soványabbakat szeretem.]. Ugyanez a mondat a pszichoanalitikusok megközelítésében is kulcsfontosságú, azonban értelmezésükben már nem két reális személy között, hanem Sonia intrapszichés dinamikájába helyezve hangzik el: a patológikus rész üzenete az egészségesnek. Míg az interperszonális realitás szintjén Vittorio szadisztikus vágyának megvalósulása zajlik, addig az intrapszichés realitás szintjén Sonia anorexiás késztetése bontakozik ki, s Vittorio pusztán saját anorexiás hajlamának projekciója. Jelen alkotás filmtudományi és pszichoanalitikus megközelítése két egymástól eltérő elemzési alternatívát kínál, mely felveti annak a kérdését, hogy vajon a konkrét történéseket hangsúlyozó filmes megközelítés, vagy inkább a projektív folyamatokat előtérbe helyező mélylélektani megközelítés kínál-e érvényesebb magyarázatot. Véleményem szerint mindkét magyarázat érvényes választ ad az általa felvetett kérdésre, s a lényeges különbség nem is a válaszokban, hanem sokkal inkább magában a kérdésfeltevésben keresendő. Úgy tűnik, hogy a film (minimálisan) kettős természetű, s a vonatkozó kérdések irányától függően képes különböző oldalait mutatni az elemzőnek.

Az aktuális filmalkotás tekintetében a dokumentum vagy fikció kérdéskörét tovább bonyolítja, hogy a forgatókönyv alapját megtörtént események képezik. A rendező elmondása szerint egy Észak-Olaszországban megtörtént valódi esetet dolgoz fel, amelyben az életbeli Vittorio hasonló módon bánt barátnő-

jével, mint filmes alteregója. Leszámítva természetesen a film fikció szülte befejezését (Sonia megöli Vittorioét), mert a film forgatásakor kettejük sadomazochisztikus kapcsolata még folyamatban volt. Sőt a film vissza is hatott a tényleges Vittorioóra. Miután megnézte a kész filmalkotást, saját magát szörnyként definiálta, és terápiás segítséget keresett. Mozgóképes terminológiát kölcsönözve ez valódi happy end-et jelenthetne, hiszen Vittorio belátta patológikus működését és szeretett volna megváltozni, azonban sajnos ezen a ponton még nem ért véget a történet. Egy évvel később – a film befejezésével pontosan ellentétesen – az igazi Vittorio megölte barátját. Ez pedig már kevésbé happy end, sokkal inkább tragikus végkifejlet, amely felveti a filmalkotás felelősségét és egy – ezúttal már nem a filmre, hanem a valós életbeli történésekre vonatkozó – pszichoanalitikus jellegű kérdés megfogalmazását. Vajon a film befejezése – Vittorio erőszakos halála és Sonia megmenekülése – milyen pszichodinamikai folyamatokat indított el az életbeli Vittorioóban, s mennyiben terelte esetleg a történéseket a tragikus gyilkosság felé?

Utolsó megjegyzésként ezen a ponton a fesztiváltér harmadik dimenziójának, a közönségnek az álláspontját szeretném ismertetni. A pszichoanalitikus megközelítés jegyében egyes hozzászólók az előadóval ellentétben kevésbé az anorexia nervosa pszichodinamikai megjelenítését látták a filmben, mint inkább az anya elvesztése miatti gyászfolyamat tükröződését.⁶ Szerintük a film nem a szerelmi kapcsolat, hanem az anya-gyerek kötődés feldolgozása (a *Primo Amore* cím is erre az első, anyai szeretetre utal), s központi témája Sonia kapcsolatkeresése halott anyjával, és ebből fakadó halálvágya.

Rövid beszámolóim célja a fesztivál során kibontakozó azon szubjektív élményem megfogalmazása volt, mely szerint a dokumentum és fikció klasszikus fogalmai a pszichoanalízis és filmművészet határterületén speciális többletjelentéssel gazdagodnak, és sajátosan újraértelmezik egymást. Az alapvető dilemmát természetesen az jelenti, hogy mennyiben kezelhető egy elemzett filmalkotás dokumentumként, függetlenül annak eredeti dokumentum-, illetve játékfilmes jellegétől, és maga a pszichoanalitikus elemzés a filmalkotásról alkotott fikciós szövegek egyik alternatívájaként. Másfelől: mennyiben mutatható ki, hogy maga a filmalkotás a fikció – függetlenül annak eredeti műfaji besorolásától –, és a pszichoanalitikus interpretáció az, ami sokkal inkább felfogható biztos támpontot jelentő dokumentumként?

Az említett két fesztiválszekció esetén úgy gondolom, hogy részesei lehetünk annak az izgalmas transzformációnak, amikor dokumentum és fikció alapvető fogalmai relativizálódtak, és a valóság visszatükrözésében hol az

---

⁶ Sonia édesanyja meghalt a filmben.

egyik, hol a másik jelentett érvényesebb alternatívát. A *Mother Dao, the Turtlelike* eredetét tekintve dokumentumfilm, mégis fikciós sajátosságai kerültek elsődlegesen bemutatásra. Maga az elemzés pedig egy értékes dokumentumává vált a történelmi emlékezetéről szóló tudományos diskurzusnak azáltal, hogy jól alátámasztotta a konstruktív emlékezet teoretikus (fiktív) eredetű fogalmát. A *Primo Amore* besorolását tekintve fikciós film, azonban a fent jellemzett sajátos pozíciója révén nemcsak fontos dokumentumává vált az életbeli Vittorio és Sonia történetének, hanem sorsuk nagyon is valós befolyásoló eseménye lett. Ily módon a filmről alkotott pszichoanalitikus értelmezés, mint egy fikciós alternatíva, fontos dokumentuma lehetett (volna) az életbeli Vittorio pszichodinamikáját feltáró terápiás kezelésnek, és annak a valós életbeli helyzetet elemző pszichoanalízisnek, hogy a jelen film befogadása hogyan hatott Vittorio terápiás segítségkérésére és későbbi gyilkos aktusára. A fikcionális és dokumentális megközelítés egymásba fonódó köre ezzel aktuálisan bezárult, de remélhetőleg két év múlva, a negyedik európai pszichoanalitikus filmfesztiválon hasonlóan izgalmas módon újból kinyílik.

Fecskó Edina

A narcizmus képei

Különleges helyet töltött be a fesztivál programjában az a tematikus beszélgetés, amely három filmen keresztül próbálta megragadni az idő múlását az emberi élet folyamán. A *Swimming Pool*, a *Belleville-i randevú* [*Belleville Rendez-Vous*] és a *The Flight of the Eagle* [A Sas röpte] című alkotások műfaji és ábrázolásmódbeli különbözőségük miatt kínálnak izgalmas lehetőséget arra, hogy az egyik pszichológiailag legfontosabb jelenség, a személyiség kialakulása és fejlődése szempontjából vegyük őket szemügyre. Az előadások sajátos irányba terelték az ehhez kapcsolódó pszichoanalitikus kérdésfeltevést az öregezés filmbeli megjelenését állítva a középpontba.

Elemzésemben ezt a folyamatot a narcizmuson keresztül vizsgálom, amely nem csupán egy meghatározott libidófejlődési állomást jelöl, hanem természetes önszeretetünk és önértékelésünk részeként a személyiség (érzelmi) folyamatosságát is biztosíthatja (Andreas-Salome, 1921/1962). Az anyával való tökéletes egység után első tárgymegszállásunk Freud szerint önmagunkra irányul (primer narcizmus), a személyiségfejlődés folyamán azonban ettől a pozíciótól távolodva libidónk külső tárgykapcsolatokra tevődik át, és csupán az éniideálban hordozzuk tovább a gyermeki narcizmus maradványait. A patológias fejlődés mellett mindenki életében vannak olyan helyzetek, amikor libidóját (vagy annak egy részét) időlegesen visszavonja külső kapcsolatairól az én-

be: ilyen a betegség, a gyász vagy az alvás állapota. Freud koncepcióját érdekes irányba terjesztette ki Lou Andreas-Salome (1921/1962), mikor a narcizmus-sal kapcsolatban arra az egész élet folyamán fennmaradó tudattalan készletésre hívta fel a figyelmet, mely az eredendő egység helyreállítására, absztraktabb szinten a teljesség átélésére irányul. Ebben az értelmezésben már maga az elsődleges narcizmus is az anyával való duálunió szupplementuma csakúgy, mint a későbbi tárgymegszállások, mely egyfajta tükröt tart a szerelem és a barátság dinamikája elé.

A narcizmus mentén értelmezhető témák a legtöbb filmalkotásban jelen vannak, azonban nem feltétlenül központi problémaként, és ritkábban ábrázolódnak olyan határhelyzetekben, melyek próbára teszik, és egyben gazdagítják a pszichológiai szempontú megértést. Az említett filmek mellett a konferencián Andrea Sabbadini⁷ *Beszélj hozzá!* [*Hable con ella*] és Jeff Kline⁸ *Comment j'ai tue mon père* [Hogyan öltem meg az apámat?] című alkotásról adott értelmezése a szerelem és tárgyvesztés kérdésének körüljárásával engedett bepillantást a narcisztikus működés különleges eseteibe.

Hősiesség vagy narcisztikus személyiségzavar: a korai tárgykapcsolati sérülések korrekciós lehetőségei a The Flight of the Eagle című filmben

„Én tökéletes vagyok. Te tökéletes vagy, de én a te részed vagyok.”

(Kohut, 2001, 31.)

A dokumentumfilm versus játékfilm terének egymásba játszása kellő nyomatékot ad a fesztiválon Lissa Weinstein⁹ által elemzett *The Flight of the Eagle* című alkotásnak is. A rendező, Jan Troell két filmjében is feldolgozta az Északi-sarkra tervezett, 19. század végi, tragikus kimenetelű expedíciót: az 1983-as *The Flight of the Eagle* a felfedező naplójegyzetei és fényképei alapján született regény filmes adaptációja, 15 évvel későbbi dokumentumfilmje pedig a résztvevők élményeinek saját kutatásai során (re)konstruált bemutatása. A műfaji határok izgalmas fellazítását azonos színészek bevonása is elősegíti. A fikció és valóság működése azonban csupán érintőlegesen volt jelen a konferencián elhangzott előadásban, a kérdésfeltevés elsődleges irányát a főszereplő narcisztikus személyiségzavarának – mint a cselekmény és az ábrázolt interperszonális kapcsolatok motivációs forrásának – elemzése képezte. A grandiózus szelf-szerveződés vizu-

---

⁷ Az EPFF rendezvények elnöke, brit pszichoanalitikus, a University College London tanszék-vezetője.

⁸ A bostoni egyetem professzora, érdeklődésének középpontjában a francia film áll.

⁹ Amerikai pszichoanalitikus.

ális megjelenítője a filmben a „mother balloon”-ként is emlegetett fekete léggömb, mely a hatalmas, erős tárggyal való korai egységet is szimbolizálja. Paradox módon a valós képességeket meghaladó, azonban a környezet kitüntetett figyelmét birtokló utazás az Északi-sark elsőként való meghódításáért, a (Föld)anyától való eltávolodás kísérleteként is értelmezhető. A szelf objektív határai a túlélésért folytatott harcban szélsőséges körülmények között válnak megtapasztalhatóvá, melynek természetes része a másoktól való függés elfogadása, és így a belső tárgyakkal való reális kapcsolat kialakítása. Amennyiben a korai tárgykapcsolatok természetének korrekciójaként közelítünk a történethez, nem marad el a megtisztító katarzis, a tragikus befejezés mégis megkérdőjelezi az archaikus vágyakból kiinduló „öngyógyítás” lehetőségét.

A szekció témájához kapcsolódva Weinstein egy olyan értelmezést is körvonalaz, mely a korosodó férfi narcisztikus problémáját állítja középpontba: „az öregedés valóságának, a testi tökéletesség elmúlásának és választásaink véglegességének” elutasítása jelenik meg a gravitáció és az idő legyőzésének kísérletében. Ennek női oldalát mutatja meg Diana Diamond¹⁰ a *Swimming Pool* című filmről adott interpretációjában.

Az öregedés erotikája a Swimming Poolban

„Azt szerettem volna, ha az öregedő test is a vágy tárgyává válik...”

(Ozon)

Diamond a középkorú nő saját testéhez való viszonyán keresztül közelít François Ozon alkotásához, melynek változása és az átalakulás elfogadása a szelf-reprezentációk újraintegrálását hívja. Sarah problémájába alkotóképességének, kreativitásának elvesztése mentén nyerünk bepillantást, itt tárulnak fel a kiadójához fűződő sérelmei is, melyek a mellőzött nő hangján szólnak meg a film elején. A megoldást az utazás egyszerre konkrét és szimbolikussá váló aktusa hozza egy idilli, magányos környezetbe, mely az írónőnek a narcisztikus magány lehetőségét kínálja. Saját ritmusának, napi rutinjainak más helyszínen való újratemtése azonban a film szerint nem elegendő az életközépi krízisben megelevenedő infantilis fantáziák (szeretet–gyűlölet, veszteség–kreativitás) átdolgozására. A külső visszajelzés, a Tékintet elengedhetetlen az önértékelés helyreállításához; a film azonban nem csupán ennek jelentőségére mutat rá a szexuálisan túlfűtött, agresszív Julie kontrasztjával. Az erotikus vágyaitól elidegenedett tüskés vénlány és a morális korlátokat átlépő, tomboló fiatal között nem jöhetne létre valódi kapcsolat ellentéteik mentén. Találkozásuk akkor

---

¹⁰ Pszichoanalitikus, a City University of New York tanára.

történik meg, mikor Sarah felfedezi Julie-ban a sérülékenységet, önmagában pedig ezzel párhuzamosan az új élményekre való készséget, a világ erotikus hívasát. Ennek az újjászületésnek és találkozásnak egyik színtere és szimbóluma egyben az úszómedence, mely nagyon összetett jelentést hordoz a film során. Nem csupán közeg, melyet Julie természetesen felszínre törő vágyai strukturálnak, hanem Sarah újra kibomló kreativitásának is jelképe, ennek a kettőnek az összefogásaként pedig a mozivászon mint projekciós felület filmbeli ábrázolására is lehetőséget nyújt. Julie tükre így a medence vize, Sarah-é a szobája falán lógó, és őt írás közben mutató tükör, a nézőké pedig a medence köré szerveződő film kapcsán adott értelmezésük. Emellé a gondosan felépített képi világ mellé a cselekmény elsősorban a férfi-nő kapcsolat különböző életkorokban lehetséges változatait, illetve a valóság, fantázia és fikció egymásra hatásának problémáját illeszti a személyes világ felépítésében elválaszthatatlanságuk megélését. A narcizmus szempontjából nyitva hagyott kérdések arra vonatkoznak, hogy a személyiségfejlődésben vannak-e olyan kitüntetett életszakaszok, amikor a világhoz és önmagunkhoz való viszony újratemtése érdekében visszavonjuk libidónk egy részét a környezetről, és mennyiben van szükségünk ehhez a mentális átrendezéshez mások jelenlétére vagy aktív beavatkozására?

*A szerelem monológjai Pedro Almodovár Beszélj hozzá!
című alkotásában*

„Almodovár közönségével folytatott speciális »párbeszédét« elemzem, melyben filmjén keresztül annak újragondolására készítek, hogy mi az, ami még elfogadható a szerelem nevében?”

Andrea Sabbadini bevezető mondatai rávilágítanak előadása csomópontjaira: elsődlegesen a filmben ábrázolt kommunikációs helyzeteket állítja párhuzamba a pszichoanalízis terápiás terében kibontakozó élettörténeti monológok dialogikus természetével. Ezen keresztül azonban az egyik főszereplőnek, Benignónak a kómában fekvő Aliciához fűződő kapcsolatában megjelennek a szerelmi tárgy választásának, a perverziónak és a narcizmusnak az összefüggései is. A vonzástípusú szerelemben a választást az anyával való újraegyesülés tudattalan vágya vezérli (Freud, 1914/2003) – ez válik kézzel foghatóvá a néző számára Benigno nőkhöz való viszonyában. A passzív, kiszolgáltatott anya alakját teremti újra a kómában fekvő, magatehetetlen Alicia gondozásakor, mely az egyedüli útja vágyaihoz való hozzáféréseinek, mindennapjai megszokott struktúráinak élvezéséhez. A teljes azonosulás regresszív folyamatában a némafilm megnézése vezet el az Aliciával való szexuális aktus létrejöttéhez, melynek végpontját Benigno öngyilkossága jelenti – Alicia halálhírére adott reakciója-

ként és egyben a halott anyával való újraegyesülés beteljesítőjeként. A film mégis biztosít teret a Benigno által képviselt gondoskodó, tartó anyai viszony-
nak a testhez való hozzáférésben: Alicia egy halott gyermek világra hozását kö-
vetően felébred a kómából. Freudnak a szép, de megközelíthetetlen, titokza-
tos, csak önmagát szerető nő képe, mely nem a férfival való kapcsolata, hanem
gyermeké által válik képessé a teljes tárgyszeretetre (és így új kapcsolatokra)
tökéletesen ráillik Alicia filmbeli ábrázolására, megjelenítve a vonzástípusú
férfi szerelem tipikus női ellenpárját, a narcisztikus tárgyválasztást.

*Az apagyilkosság szimbolikus tere a Comment j'ai tue mon père
című filmben*

A férfi-nő kapcsolatot a feldolgozatlan gyász légkörébe helyezi Anne Fon-
taine rendező *Comment j'ai tue mon père* című alkotásában. Valódi történé-
sek, pszichotikus hallucináció vagy egy vágyteljesítő álom a kerete az apagyil-
kosságba torkolló családi drámának? A nézőnek és az elemzőnek lehetősége
van arra, hogy a felnőtt férfi jelenbeli kapcsolatainak keresztül, és halottnak hitt
apja megjelenésével a múlt darabkáiból visszafelé konstruálja meg Jean-Luc
személyiségfejlődését, az elhagyott gyermek érzésvilágát. Az apa elvesztése
halott részként él tovább a gyermekben, és nagymértékben meghatározza kiala-
kítható kapcsolatainak természetét, pályaválasztását és látens szuicid késztetéseit.
A hús-vér történetekkel megküzdeni képtelen férfi kontrollálható, halott bá-
bukká változtatja környezetét résztvevőit, öregedés elleni kezelésre specializál-
dott nőgyógyásként pedig emlékoszlopot állít a veszteséget hordozó anyának.
Az elhagyás narcisztikus sebe akkor válik gyógyíthatóvá, mikor váratlan halál-
hírére rácafolva ismét találkozik apjával, és megbosszulhatja rajta érzelmi hi-
degségét, az értéktelennek ítélt és nem vágyott gyermek fájdalmát. Jeff Kline az
ödipális helyzet fantáziabeli korrekciójaként értelmezi a filmbeli apagyilkossá-
got, mely Jean-Luc további személyiségfejlődésének záloga, illetve a film
fikcionális teréből kilépve a mozi és a filmalkotás működésére vonatkoztatja a
kibontott absztrakt jelentéseket. A művészet által megformált események ugya-
nis maguk is egy élő dolog reprezentációivá válnak, holttá lesznek.

'Cycle-analysis' Sylvain Chomet Belleville-i randevú című alkotásában

A korai gyermekkorban átélt tárgyvesztés következményeit vizsgálja
Alexander Stein¹¹ is a *Belleville-i randevú* című animációs filmben elsősorban a
szereplők időhöz való viszonyán keresztül. A szimbolikus, enigmatikus ábrázo-
lásmód a műfaj sajátja, a cselekmény középpontjába állított gyermek-nagyma-

¹¹ Zongoraművész és pszichoanalitikus.

ma kapcsolat azonban teret enged a pszichoanalitikus megközelítésnek. A szülei elvesztése utáni gyász időtlenségében élő gyermek egyetlen támasza a halál fenyegetésével szemben álló, változatlanságában elpusztíthatatlan nagymama, a halott anya pótléka. A verbalitást szinte teljesen kizáró, álomszerű képekben felépülő cselekmény a fájdalom megközelíthetőségének és feldolgozásának lehetőségeit is érinti a mozgás és zenei hangok ritmusának középpontba állításával. Az elemzés érzékenysége ebben az esetben képes megragadni a történések mozgatórugóit és dinamikáját, azonban lemond a filmnek a néző számára egyik legélvezetesebb vonásáról, az ábrázolt tartalmak ironikus humoráról. Ezt a réteget leginkább egy harmadik szereplő, a kutya alakja hordozza, melyben egyszerre vannak jelen – az emberek számára így távolítható – látványos testi öregedés jellegzetességei és a jellemfejlődés fixációi (kiskutyaként átment a farkán egy villany játékvonat, melynek következményeként legfőbb törekvése az ablak mellett elmenő vonatok megugatása). Meglepő ötlet az álom szerepe a cselekményben, mely szintén egyedül a kutyaához kötődik, és a trauma állandó jelenlétét, fantáziavilágban való ismétlődését jelképezi. Az emberek ezt az ismétlést a mozgásban hajtják végre, a bicikli állandó hajtásában, melynek feloldása akkor következhet be, mikor eredeti célját, az elveszett tárgy szimbolikus keresését lehetetlenné teszi a francia maffia erőszakos cselekedete. Pusztán egy ilyen újabb tárgyvesztéshez vezető agresszív tett szakíthatta fel az elsődleges tárgyakkal való egység szimbolikus helyreállításának burkát, mely elvezetett a veszteség feldolgozásához, és egy új, együttműködésen alapuló egység eléréséhez.

Beszámolómban a pszichoanalitikus szempontok szerint közelített filmek újraelemzését kíséreltem meg szándékosan egybeépítve a konferencián elhangzott előadásokat az általam a valóság versus fikció és a narcizmus mentén kiemelt és hozzáadott interpretációs lehetőségekkel. Ezzel a befogadás olyan kettős tükrét kívántam létrehozni, melyben a művészeti alkotás és értelmezései együttesen képezik a további befogadások alapját. Az EPPF3 résztvevőjeként szerzett tapasztalataim ugyanis éppen ennek a kreatív, interaktív, alakítható találkozásnak az élménye köré szerveződnek.

Papp Orsolya

IRODALOM

- ANDREAS-SALOMÉ, L. (1921): The Dual Orientation of Narcissism. *Psychoanalytic Quarterly*, 1962/31, 1–30.
- BARTLETT, F. C. (1932/1985): *Az emlékezés*. Gondolat, Budapest.
- BAZIN, A. (1999): *Mi a film?* Osiris, Budapest.
- FREUD, S. (1914/2003): A narcizmus bevezetése. In: Erős Ferenc (szerk.): *Sigmund Freud: Válogatás az életműből*, Európa, Budapest, 362–389.

- FREUD, S.** (1912–13/1995): Totem és tabu. In: *Sigmund Freud Művei, V kötet*, Cserépfalvi, Budapest, 23–157.
- FREUD, S.** (1993): *Rossz közérzet a kultúrában*. Kossuth, Budapest.
- GABBARD, G. O.** (2001): Introduction. In: Gabbard, G.O. (eds.): *Psychoanalysis and Film*. Karnac, London and New York. Magyarul: Pszichoanalízis és film. *Thalassa*, (15) 2004, 3: 5–16.
- KOHUT, H.** (2001): *A szelf analízise: A nárcisztikus személyiségzavarok pszichoanalitikus kezelése*. Animula, Budapest.
- KRACAUER, S.** (1964): *A fizikai valóság feltárása*. Filmtudományi Intézet, Budapest.
- MULVEY, L.** (1975): Visual Pleasure and Narrative Cinema. *Screen* 16:3. 6–18. Magyarul: A vizuális élvezet és az elbeszélő film. *Metropolis* 2000/4, Feminizmus és filmelmélet 12–23.
- METZ, C.** (1975): Le signifiant imaginaire. In: *Communications*. 1975/23. 3–55p. Magyarul: A képzeletbeli jelentő. In: *Filmtudományi Szemle* 1981/2.
- RÓHEIM G.** (1984): *Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata*. Gondolat, Budapest.
- RUBY, J.** (1996): Visual Anthropology. In: Levinson D., Ember M. (eds.) (1996): *Encyclopedia of Cultural Anthropology*. Henry Holt and Company, New York. Magyarul lásd: Vizuális antropológia. In: Domokos, J., Füredi Z., Komlósi O. (szerk.) (2004): *Dialéktus Fesztivál 2004*, Palantír Film Vizuális Antropológiai Alapítvány, Budapest.
- RUMELHART, D. E.** (1980): A sémák: a megismerés építőkövei. In: Kónya A. (szerk.) (1990): *Az emberi emlékezet pszichológiai elméletei*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- ŽIŽEK S.** (1994): *The Metastates of Enjoyment*. Verso, London.

EMLÉKEZÉS RAJKA TIBORRA

Rajka Tibor a hazai pszichoanalízis fennmaradásáért vívott küzdelem egyik kiemelkedő alakja, csendes, de nagyhatású személyisége, 1901. január 23-án született Marosvásárhelyen, és 1980. december 8-án halt meg Budapesten.

Marosvásárhelyről a háború viharában sodródott Prágán át Budapestre. Nehéz a megfontolt, szemlélődő analitikus képét összeegyeztetni a világot, a társadalmat megváltani akaró, harcos szenvedélyes ifjúval. Pedig társadalmi elkötelezettsége mindvégig fennmaradt. Évekig volt körorvos a Mária Valéria telepen. Aktív szerepet vállalt a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület fennmaradásában a második világháború alatt. Bújtatott zsidókat, menekülteket. Tévékeny, vezető szereplője volt a magyar pszichiátia rövid megújulásának a háború után. Sosem adta fel, hogy a szervezeten felosztott magyar analitikusok újra csatlakozzanak a nemzetközi pszichoanalízishez (Arató és mtsai 1984).

Szerette a zenét, hegedült, zongorázott, festett, Rilke-verseket fordított, díákújságot szerkesztett. Ha kellett, így tartotta fenn magát, korrepetált zenét, festést, matematikát.

Kamaszkorában határozta el, hogy gyógyítani fog. Az első világháború végén, 19 évesen rövid életű ifjúsági lapot indított, a „Jövő népe”-t. Nietzsche Zarathustráját parafrazáló vezércikkében — „Imigyen szóla Zarathustra” (*Jövő népe*, 2. szám, Marosvásárhely, 1920. február 15.) — összefoglalta akkori világlátását:

„És, hogy lejőve Zarathustra a hegyekből annyi idő múltán... útját övezik mindenütt betegek, bénák és jajongók... Elszomorodott erre Zarathustra, látván, hogy íme mily messze van még az emberebb ember... Gondolt hát Zarathustra távoli borzalomra, melynek adták a névként: zsarnok. Mondták az emberek: szabadság, testvériség, egyenlőség. Ezek után nem mert többé gondolni Zarathustra a zsarnokra... És látott Zarathustra gomolyogni fakó arcokat, égő szemeket, csonka lábakat, tépett hajakat, éhes szájakat, fedetlen testeket, didergő tagokat. Mondták Zarathustrának: a nép. Beszélni kezdett ekkor Zarathustra, imigyen szólva: emberibb embert hirdetem vala nektek eddig, de most hirdetem az embert, mert kicsiny még a ti lelketek értelme ahhoz, hogy magába fogadja az emberibb embert... mert bizony láttam én itt három rendet:

katonát, kalmárt és népet, de emberi embert nem láttam, mivel ha mondá a nép: én vagyok az ember, mond a katona: én nem vagyok a nép, mond a kalmár: én nem vagyok a nép. De azért mindkettő mondja magáról: én vagyok az ember... És mindegyikük bebizonyítandó, hogy ő az ember, és övé annak minden jussa, egymásnak rontának minden állati iszonyúságukkal, és tépék, marcangolák, öldöklük egymást, eltorzult hangon kiáltoznak: én vagyok az ember, én vagyok az ember.... és nem mutathatá meg embertelenségében egy sem, hogy mindannyiuk ember. Ezért jöttem én közétek, hogy legyek az orvos, ki elveszi vakságotokat, és legyek a tükör mely megmutatja bennetek és nektek az embert. Emberebb embert hirdettem vala eddig nektek, de most hirdetem az embert. imígyen szóla Zarathustra.” (Paneth, 1979, 6-8. o.) Az írás egyszerre tükrözi az önérzetes, a világot megváltani akaró fiatalembert, s a háború, a román bevonulás, a vörös- és fehérterror borzalmaitól bölcsességbe menekülőt. Pályáját végigkíséri mindkét attitűd: a cselekvő és a szemlélő ember.

Analitikussá válása élettörténetének része. Hitt a belső tervben, abban, hogy nem véletlenül alakulnak élete dolgai. „...például azt elmondani, hogy én hogyan és miért lettem analitikus — hát az élettörténetemet kellene elmondanom. Végeredményben azt kellene elmondanom, ami a legbensőségesebb és legprivátabb titka az embernek, amiket az analízisben szokott elmondani...” (Paneth, 1979, 4. o.)

15 évesen, még Marosvásárhelyen, egy nyugalmazott főszolgabírótól kapta az első Freud-könyvet, a „Három értekezést”. Ez volt első találkozója a pszichoanalízissel.

A budapesti egyetemi évek időszakát keservesként írta le. Nem volt se rokona, se ismerőse. Eltűnt az egész baráti kör, ami lételeme volt. Csak az egyetem elvégzése után, a Szent István kórház neurológiáján talált újra közösségre. Főnöke megérdemli, hogy leírjuk a nevét: Sarbó Artúr neurológus professzor, „aki mindent megkövetelt az embertől és mindent megengedett... a betegellátás fanatikusa volt.” (Paneth, 1979. 14. o.) Sok neurotikus volt az osztályon, s a professzor berendezett egy „pszichoterápiás szobát”, ahol munkatársai foglalkozhattak a neurotikus betegekkel. A kis csoport (köztük Brunner, Hajnal, Farkasházy, Feldmann, Gartner) a stekeli vonalat követte, így Rajka is, amíg Ferenczi tanácsára el nem ment Révész Lászlóhoz analízisbe 1931-ben. Előtte, a stekeliánus csoportban felváltva egymáshoz jártak „analízisbe” a tagok. Ekortól volt rendesen fizetett munkája — az egyik legnagyobb nyomortanyán, a Mária Valéria telepen lett körzeti orvos a gazdasági válság időszakában.

A szegénység, a betegség, a társadalom jobbítására való törekvés mellett a lélek működése iránti kíváncsiság formálta munkásságát. „Friss szemű ’tudatlansággal’ fordultam a betegek felé, minden érdekelt... Azonban különösebb érdeklődés a szorongás problematikája iránt ébredt fel bennem az analízisem során” — mondta interjújában (Paneth, 1979. 24. o.). Először neurológiai, biológiai kutatásokat végzett. A harmincas években az állatok immobilizációs reakció-

ját vizsgálta. Ha a kísérleti állat nem tud mozogni, menekülni vagy védekezni, akkor petyhüdt bénulttá válik, vagy görcsösen összehúzódik, a környezeti ingerre nem reagál. Rajka azt a reakciót az emberi szorongáshoz hasonló biológiai védekezésnek tartotta, ami, egy alacsonyabb szinten, kimenti az állatot az alkalmazkodási csődből. Motoros akció helyett vazovegetatív reagálás következik be.

Az embernél ritkán kerül sor teljes immobilizációra, hiszen lelki működése (gondolkodás, beszéd, fantázia) akkor is kiségti, ha nem mozoghat. A szorongás megfigyelése az egzisztencialista gondolkodáshoz vitte közelebb Rajkát. A személyiség fejlődésében a szorongásnak szervező funkciót tulajdonított. Ebből logikusan következik, hogy „a túlvédettség a szorongás organizáló hatását lehetetlenné teszi, a fejlődés elakad, zavarttá válik.”

Ahogy a szorongás, úgy a kényszer (legalábbis annak elemi formája) Rajka számára nem csupán kóros megnyilvánulás, hanem a lelki élet elengedhetetlen összetevője, szervező, a szabályozást segítő mechanizmusa. A szorongásos állapotokban vagy a kényszerbetegségben ezek az elemi jelenségek átszövik a páciens személyiségének fejlődését, egész világát. Rajka a beteg szenvedéssel teli világát szemlélte és szemléltette. Erdemes idézni leírását a kényszerbetegéről: „A kényszerbetegség sajátos, kóros létezésforma: feszült, pillanatra megbomló és kóros szabályozással helyreállítható ingtag egyensúlyi helyzet, melyben csupán törekvés van a stabilizációra, de maga a tartósan egyensúlyozott állapot nem következik be.” Rámutatott arra, hogy a kínzó kétely, a kényszeres procedúrák közötti időszakot a még kínzóbb üresség élménye jellemzi (Rajka 1977).

Az élmény- és magatartásvilág szemlélésből következik a szemléltetés. Rajka terápiás technikájához tartozott az úgynevezett „magatartás-exponáló” eljárás (Rajka 2005). A technikai lépés az értelmezéssel nem befolyásolható viselkedéselemek szelíd (nem konfrontatív) felmutatását, a pácienssel közös szemügyre vételét jelenti. „Így tesz”, „Így viselkedik”; „ez történik ennek kapcsán”. Nem értékeli a cselekvést, nem kéri számon, nem magyarázza, nem köti össze a gyermekkorral. Csupán segít megszemlélni.

Rajka magatartását summázva azt mondhatjuk, hogy élt, dolgozott, alkotott, tanított. Szemlélt és szemléltetett, majd csendben elment.

Szónyi Gábor

IRODALOM

- ARATÓ A., GÁDOROS J., SZÉKÁCS J., SZÓNYI G. (1984): l'opera di Tibor Rajka. Il piccolo Hans, 43–44:201–217.
- PANETH G. (1979): Interjú Rajka Tiborral. In: Tudományos ülés dr. Rajka Tibor tiszteletére, 1979. március 10-én. Kézirat 1–25.
- RAJKA T. (1977): A kényszerjelenségek és a kényszerbetegség. *Orvosi Hetilap*, 112:434–438.
- RAJKA T. (2005): Magatartást exponáló eljárás a pszichoanalízisben. *Pszichoterápia*, 14:572–576.

KÖNYV

Hárs György Péter:
Pszicho Ana Logosz
Dialóg Campus Kiadó,
Budapest, 2005

Ez a nagy problémaérzékenységgel koncipiált és lendületes, elegáns stílusban megírt kis könyv két hosszabb tanulmányt tartalmaz a pszichoanalízis két klasszikusáról. Az első írás Ferenczi kései írásaiból kibontakozó elméletét tárja fel, azt a freudi elmélettel konfrontálva. A másik esszé Freud művészetfelfogását mélyrehatóan elemezve jut el egy meglepő, de hitelesen megalapozott végkövetkeztetéshez.

Mint a bevezetőből kiderül, a kötet a huszonegyedik század elején, Pápán nyerte el végleges formáját. Ebben a kisvárosban töltött el katonarvosként hosszabb időt kilencven évvel korábban a könyv egyik szereplője, Ferenczi Sándor. Itt látogatta meg őt 1915 szeptemberében a könyv másik hőse, Freud. Amikor Ferenczi 1914 őszén bevonult a pápai honvéd huszárezredhez, még egyikük sem sejthette, hogy ez a háború végleg szétrombolja eddigi életük alapjait, közös hazájukat, a monarchiát, s komoly hatással lesz a pszichoanalitikus mozgalomra nézve is. Ferenczinek a háború elején még kevés orvosi munkája akadt, „köhögéseket és hasfájásokat” kezelt, sza-

badidejét a pszichoanalízisnek szentelte, analizálta ezredesét (a „lovass analízis” epizód), fordította Freud *Három értekezés a szexualitás elméletéről* című írását. E fordításról írta később: „szinte elmaradhatatlan következménye volt, hogy e munka által felkeltett gondolataimat tovább szőjem és ötletszerűen bár, de fel is jegyezzem”.

Kettejük kapcsolata ez idő tájt még a mindentudó mester és a rajongó tanítvány szimbiózisának látszott. Erre az időszakra esett Ferenczi – megszakított, de soha be nem fejezett – analízise is Freudnál. Ő maga az analízis három hetét élte legdöntőbb szakaszaként élte meg: „majd’ minden dologhoz és személyhez való pszichés viszonyom megváltozott.” A személyes analízishez hasonlóan nagy hatást gyakorolt Ferenczire az a folyamat, ahogy mesterének elméletével, írásba foglalt gondolataival szembesült. 1914. december 18-án kelt levelében így vallott arról: „A Sexualtheorie-jának fordítása közben veszem egyébként – ahogy szóról szóra kebelezem be a tartalmát –, hogy a maga tömör és gyakran száraz mondataiban számtalan probléma – sőt a pszichológia minden problémája – rejlik és egyszersmind a jelzés is abba az irányba, amelyben a megoldás keresendő.” A tanítvány tehát, miközben magáévá teszi, „bekebelezi” mestere szavait, „átülteti” őket saját kertjébe, lefordítja őket saját nyelvére.

A fordítás, a transláció: a bekebelezés és elidegenítés paradox fo-

lyamatában születnek meg Ferenczi-nek azok a gondolatai, melyek később saját koncepcióvá, analitikusi szemantikai univerzummá állnak össze.

Hárs György Péter könyve Ferenczi munkásságának egy későbbi korszakával, az 1924 és 1933 között keletkezett írásaival foglalkozik tüzetesebben. Ebben, a *Thalassa* megjelenése és a *Napló* megírása közé eső időszakban már nagyon is világossá váltak a különbségek Freud és Ferenczi elméleti alapvetése, s ennek következtében analitikus gyakorlata között. A *Thalassa* koncepciója – amelyet sok kortárs hevesen elutasított – tette mindenki számára nyilvánvalóvá nem egyszerűen a különbözőséget, hanem a szembefordulást az atyával, az elszakadást a (pszichoanalitikus iskola) családtól.

Hárs írása problémacentrikusan, a „szoros olvasat” módszerével választja le Ferenczi koncepciójának újabb és újabb hagymahéjait. A szöveg szabta határokon belül maradvá, de annak minden lehetőségét kihasználva tárja fel a két koncepció kulcsszimbólumait és azok egymáshoz való viszonyát. A Ferenczi-koncepció feltárására számos érvényes módszer létezik, a problémacentrikus megközelítés jelen esetben azt jelenti, hogy egyes kérdések tárgyalásakor más-más (pszichológiatörténeti megközelítés, rendszerszempon-tú elemzés stb.) úton nyert ismeretek ötvöződnek egymással. Én most ezek közül – némileg önkényesen – azt a gondolatmenetet választom ki, amely Freud és Ferenczi sze-

mantikai univerzumát szikráztatja össze.

Némileg leegyszerűsítve a dolgokat: Freud koncepciójának több sarokpontja kapcsolódik az európai kultúra fontos mítoszaihoz, mitikus alakjaihoz. Nyelvezete is szimbolikus, Erosz és Thanatosz, az Ödipusz-konfliktus, a narcizmus freudi használata feltételezi ennek a tudáskincsnek az ismeretét. Ferenczi ezzel szemben újszerű mitológiát teremt: a jelentésváltozást eleve magába építő *Thalassától* a minden személységben ott rejtőző és szükség a kormánykereket magához ragadó *Asztraig* és *Orpháig*. A könyv elemzései bebizonyítják, hogy Ferenczi nem egyszerűen „új nyelven írta le újszerű tapasztalatait”, hanem egy, a freudtól gyökeresen eltérő, új szemantikai univerzumot hozott létre.

A könyv legemlékezetesebb analízisei azok, amelyekben a szerző a két szemantikai univerzum azonos megnevezésű elemeinek különbségeit mutatja ki. A *szenvedély* Freud mentális lexikonában az *ésszel* állítódik oppozícióba. Ferenczinél a *szenvedély* antonímája az elsősorban gyermekhez kötődő *gyengédség*. A Ferenczi felállította oppozíció felkínálja az Ödipusz-mítosz újfajta értelmezését mint a más-más nyelvet beszélő, egymást alig vagy félre-értő szereplők „polifonikus” hangzavarét.

A két nyelv szemantikai univerzuma egyre jobban különbözik egymástól. A megfelelések megtalálása egyre nehezebbé válik, a fordítás bejáratott útjai eltorlaszolódnak.

Ferenczi, nem sokkal halála előtt, a wiesbadeni kongresszuson Freud tiltakozása ellenére megtartja előadását a *nyelvzavarról*. Ezzel megtette az utolsó lépést az ellenkező irányba. Ha szakítás nem is következett be, az elszakadás visszavonhatatlanná vált. A kapcsolat pedig: „lost in translation”.

A kötet második szövege Freud művészetfelfogását teszi meg vizsgálatának tárgyául. A *Pszichoanalízis: a „bútorozott ember” hermeneutikája* elegáns ívet rajzolva vezeti olvasóját „a lelki élet fennmaradásának” metaforájaként gondolt Róma-leírástól a feloldó-magyarázó Walter Benjamin-idézetig. Az olvasó a szerző segítségével könnyedén halad át az üres, majd egyre inkább belakott, ismerősnek tűnő tereken. Csak az utolsó, kellemesen „bútorozott” szobában éljük át Freud és magunk nagyon is emberi vonzódását a biztonságos vágykiélést biztosító giccsélvezethez, s értjük meg Freud művészetfelfogásának nagyon szűkre szabott lényegét.

A Róma-metaforában az emlékezet egy sokdimenziós térként idéződik meg, amelyben a különböző korok épületei – a Roma Quadrata, a septimontium szakaszában és a későbbi korokban emelt épületek – egyidejűleg léteznek. Mintha „...ugyanaz a talaj hordaná a Maria Sopra Minerva templomot és azt az öreg templomot, amelyre ráépült. És közben talán a megfigyelőnek csak álláspontjának vagy a szemléleti irányának változtatására van szüksége, hogy egyik vagy másik látványt

idézze fel.” A sokdimenziós cyberspace egyszerre tartalmazza mindazt, ami egyidejűleg soha nem létezett, nem is létezhetett. Ahogy az emlényomok a memóriában nem szűnnek meg akkor sem, ha más nyomok – fedőemlékek – rájuk rakódva időlegesen megközelíthetlenné, felidézhetetlenné teszik is őket. A régész – hogy Freud kedvelt szóképével éljünk – ásójával kiáshatja, ecsetével megtisztíthatja és napnali fénybe, szobájának díszhelyére állíthatja őket.

Freud másik emlékezetmetaforájának, a varázsnotesznek is megvolt az a tulajdonsága, hogy meg is őrizte az írást, meg nem is. Az emlényom ott is volt, meg nem is. A Róma-metafora a kétdimenziós viasztáblának, a varázsnotesznek egy sokdimenziós térbe való transzponálása.

Hárs ebben az írásában az adott textus Rómáját a művészet, helyesebben Freud művészetfelfogása metaforájaként kezeli, annak (cyber)képi megfeleléseként, amit Freud művészetnek gondolt. Freud számára, akinek „nincs füle a modern művészetekre”, a művészi alkotásnak egyrészt ki kellett már állnia az idő próbáját – lásd az íróasztalán kiállított antik tárgyakat – másrészt meg kellett felelni a befogadó ama igényének, hogy az „örömforrás és vigasz” legyen.

A művész számára, mivel elfordul a valóságtól és „libidóját átviszi fantáziaéletének vágyképződményeire”, a műalkotás létrehozása maga a kielégülés, „enyhülés és vigasztalás”. Freud szerint, aki, mint írja, maga

inkább a műalkotás „tartalma”, mint „formája” iránt fogékony, a művész „szándéka” az, ami „hatalmába keríti”, „csodálatra készíti” a befogadót.

Hárs meggyőzően érvel a mellett, hogy Freud redukált művészetfelfogása, a műalkotás „tartalmának” és „formájának” szembeállítása mögött újszerű gondolkodásának és elavult pozitívista tudományosmennyének ellentéte húzódik meg. Szűkre szabott művészetfelfogásának keretei közé paradox módon éppen a valódi műalkotások nem illenek bele. Ahogyan a megidézett Vigotszkij szellemesen megjegyzi: „Nem véletlen, hogy Freud, amikor

a regények s a fantáziák hasonlóságáról beszél, kénytelen nyilvánvalóan rossz regényeket példának választani”. Csak „az igénytelen tömegízlésnek” megfelelő művek magyarázhatók vágykielésként létrehozjuk, és pótkielégülésként befogadjuk szempontjából.

Magyarul: amikor Freud művészetelméletet szándékozott létrehozni, valójában giccselméletet alkotott. Szándéka ellenére azt a folyamatot írta le, ahogy a giccsélvező, a „bútorozott ember” – itt értelmződik a cím – keres és talál kielégülést bizonyos alkotásokban.

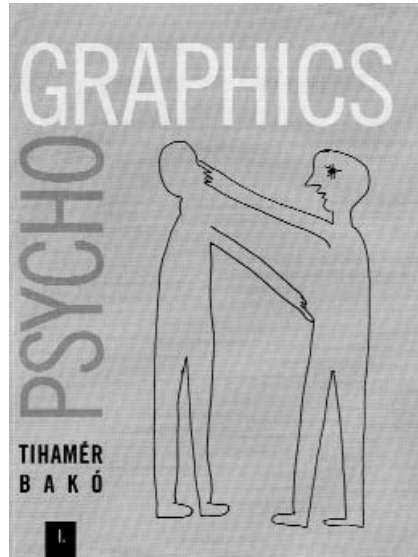
Huszár Ágnes

BAKÓ TIHAMÉR első pszichografikáit 2002-ben, 46 évesen pszichoanalitikus tanulmányok illusztrálásához készítette. Az azóta született több mint 150 rajz lelki jelenségeket ábrázol, kórképeket formál meg, érzelmi állapotokat illusztrál, pszichológiai történeteket tükröz, illetve intra- és interperszonális viszonyokat láttat.

A pszichológust művészi-alkotói vénája a szavakon túli tartományok képi megjelenítésére készítette. Így az általa megformált pszichografikák mélylélektani hatást váltanak ki a nézőben.

A pszichografikák egyszerre humanusak és szembesítők, letisztultak és rabulejtők, könnyedek és katartikusak.

E kötet bamutatkozó album. Válogatás Bakó Tihamér eddig elkészült műveiből.

HÍREK, INFORMÁCIÓK

Beszámoló a Hermann Imre- emlékülésről

A Magyar Pszichoanalitikus Egyesület szervezésében 2006. február 18-án került megrendezésre „Hermann Imre munkásságának hatása a mai magyar pszichoanalízisre” címmel a már régóta tervezett tudományos emlékülés. Az egynapos, négy szekcióban tartott konferencia helyszínül az ELTE Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Karának Szondi terme szolgált.

Hermann Imre a magyar pszichoanalízis egyik vezető egyénisége volt. Az emlékülés során szinte a teljes hermanni életmű bemutatásra került. Hermann munkássága négy alapterületre terjedt ki: ösztönvilág, érzékelés és gondolkodás, a tehetség témaköre, és módszertani kérdésekkel is foglalkozott. Egyik legismertebb elmélete szerint az emberi kötődés alapja a megkapaszkodás ösztöne.

Paneth Gábor megnyitója után *Nemes Livia*, „Hermann Imre életrajza, munkáinak tükrében” című, személyes hangú előadásában vallott analitikusáról, Hermannról és az elméletről. *Csillag Máriától* „A logikai gondolkodás kialakulása és annak fejlődési fokozatai Hermann Imre felfogásában” címmel hallottunk előadást, a hibás logikai lépések lelki hátterének, valamint a logikus gondolkodás fejlődésének hermanni megfogalmazásáról. Ezek hátteré-

ben a gyermeki gondolkodás illetve a neurotikusok gondolkodásának elemei állhatnak. *Schmelowszky Ágoston* Hermann, „Matematikai teóriák a tudattalan modellezésére” című előadásában, korunkat meghaladó kutatását mutatta be, amely párhuzamba állítja a tudattalan működésének különböző aspektusait matematikai modellekkel. Az előadó kapcsolatot teremtett ezen elgondolás és *Ignatio Matte Blanco* teóriája között. Az első szekciót *Erős Ferenc* „Hermann Imre antiszemitizmus-felfogása és a társadalomlélektan” című előadása zárta, amelyben Hermann Imre antiszemitizmus-felfogását vizsgálta. A következő szekcióban *Klaniczay Sára* „Még egyszer: tér és lélek” című előadása hangzott el, amelyben az előadó Hermann vizsgálódásait ismertette a térszemlélet és az indulati élet kölcsönhatásáról, és amelyet saját terápiás esetével illusztrálta. *Lukács Dénes* „A ‘devalválódott’ ösztönpszichológia” című előadásában azt elemezte, hogy vajon a hermanni ösztönpszichológia miért nem kapott jelentőségének megfelelő nemzetközi figyelmet. *Paneth Gábor* „A ‘konzervatív’ főmű: *Az ember ősi ösztönei*” című előadásában arról beszélt, hogy Hermann Imre legfontosabb művét tartja a klasszikus freudi ösztönteória kiegészítőjének, mely által a pszichoanalitikus ösztöntan egységes alakzatot nyer. A harmadik szekcióban *Halász*

Anna „Hermann csecsemő-képe és a mai felfogás kapcsolata” című előadásában arra kereste a választ, hogy Hermann megkapaszkodás-elméletének csecsemőképe, és a modern csecsemőkutatások kompetens csecsemőképe között milyen párhuzamok vonhatóak. *Barta Anna* „A megkapaszkodás megjelenése gyermekkori pszichés zavarokban” című előadásában a megkapaszkodási alaphelyzetben elszenvedett traumák hatását elemezte gyermekek pszichés tünetképzésében, saját terápiás munkájából felhozott példákkal demonstrálva. *Vincze Anna* „A megkapaszkodás frusztrációja pszichoterápiás esetekben” című előadásában olyan eseteket ismertetett, amelyben a felnőtt korban megjelenő agresszióval telített jellegzetes érzelmi beállítódás hátterében a megkapaszkodás frusztrációját vélte felfedezni. *Haynal André* „Technika és teória” címmel tartotta előadását, és Hermann Imre *A pszichoanalízis, mint módszer* című műve kapcsán szólt arról a nézőpontról, melyeket ez a megközelítés nyújt a pszichoanalízis terén. A következő szekcióban *Varga Zsuzsa* „Hermann Imre alkotás-lélektani munkáiról” című előadásában arról a sajátos szemléletmódról beszélt, amellyel Hermann a tehetség problémájához közelített, példaként említve a Bólyai-tanulmányt. *Válachi Anna* „A pszichoana-

lízis, mint költői módszer József Attilánál – Hermann Imre közvetítésével” című előadásában azt próbálta bizonyítani, hogy Hermann Imre munkássága szerepet játszhatott-e József Attila pszichoanalízis által is meghatározott költészetében. *Hárs György Péter* „A halál zárójelezése. József Attila *Kései siratójának* egy ‘hermannista’ elemzése” című előadásában arra tett kísérletet, hogy a hermanni megközelítést, különös figyelmet fordítva a megkapaszkodás és elszakadás, a duális gondolkodás, az én és a halál viszonyára, alkalmazza József Attila késői sirató című versének elemzésére. *Hárdi István* „Hermann Imre munkásságának jelentősége a képi világ megértésében” című előadásában Hermann gazdag munkásságából kiemelte a beszéd és a képi megjelenítés sokrétű jelentőségét, terápiás szerepét, melyet az előadó saját dinamikus rajzvizsgálatai is alátámasztanak. Az emlékezés *Lukács Dénes* zárszavával fejeződött be.

A nap folyamán hallott előadások, melyeket Hermann-tanítványok, valamint a mai magyar pszichoanalízis és a társtudományok képviselői tartottak szimbolizálhatja a múlt és jelen közti folytonosságot.

Kiss Emese, Hunyadi Júlia
PPKE BTK
pszichológia szak IV. évf.

**Pszichoanalitikus internetes
múzeum – www.padd.at**

A bécsi Sigmund Freud Múzeum, a londoni Wellcome Trust Könyvtár és a Ferenczi Sándor Egyesület együttműködésének, valamint az Európai Bizottság támogatásának köszönhetően megvalósult egy új kezdeményezés, a *Psychoanalytic Document Database* (PADD) névre hallgató internetes pszichoanalitikus múzeum és archívum.

A virtuális múzeum a három intézmény adattárán alapulva a pszichoanalízis története szempontjából alapvető fontosságú leveleket, kéziratokat és egyéb dokumentumokat, életrajzokat, valamint teljes bibliográfiákat tartalmaz, és közzéteszi az adatbázisban szereplő pszichoanalitikus szerzőkről szóló legfontosabb szakirodalmat is.

A pszichoanalízis történetének nemzetközileg elismert pszichoanalitikusai között tizenhárom magyar is szerepel. A jelenleg elérhető névsor: Karl Abraham, Alfred Adler, Franz Alexander, Lou Andreas-Salomé, Bálint Alice, Bálint Mihály, Siegfried Bernfeld, John Bowlby, Marie Bonaparte, Josef Breuer, Helene Deutsch, Max Eitingon, Paul Federn, Otto Fenichel, Ferenczi Sándor, Georg Groddeck, Gyömrői Edit, Hermann Imre, Hollós István, Ernest

Jones, Carl Gustav Jung, Melanie Klein, Lévy Lajos, Radó Sándor, Otto Rank, Róheim Géza, Wilhelm Reich, Sabina Spielrein, Wilhelm Stekel, Editha Sterba, tószegi Freund Antal, Donald Woods Winnicott.

A magyar analitikusok megjelenése e névsorban, és a reájuk vonatkozó dokumentumok közreadása újabb jelzése annak, hogy a magyar pszichoanalitikus mozgalom – hosszú szünet után – az elmúlt évtizedekben újra elfoglalta az őt megillető helyét a szakma nemzetközi világában. A törekvést az is erősíti, hogy az adatbázis számos tartalma – három nyelven – angolul, németül és magyarul – is hozzáférhető.

A PADD több mint 8000 katalogizált egységet – leveleket, kéziratokat és fotókat – tartalmaz a pszichoanalízis történetéről. Számos dokumentum szkennelve, faksimile formában áll az érdeklődők és a kutatók rendelkezésére.

A PADD az Európai Bizottság *Kultúra 2000* projektje keretében valósult meg, és támogatást kapott a osztrák Oktatási Tudományos és Kulturális Minisztériumtól, valamint a magyar Nemzeti Kulturális Alapprogramtól is.

A PADD weboldala az alábbi címen érhető el: <http://www.padd.at>

Mészáros Judit

Felvételi felhívás doktori képzésre

A Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, **Pszichológia Doktori Iskola, Elméleti Pszichoanalízis Program felvételt hirdet a 2006–2007-es tanévre. A felvételi felhívásról, a jelentkezési feltételekről, a képzésről és a doktori fokozatszerzésről információk a www.btk.pte.hu [PHD HÍREK] link alatt, telefonon a Doktori Irodán (72/503-600 4527-es mellék), vagy a phd@btk.pte.hu elektronikus levélcímen szerezhetők be. Jelentkezési határidő: 2006. május 26.**

Közlemény

A Thalassa Alapítvány ezúton is tisztelettel mond köszönetet mindazoknak, akik 2005-ben személyi jövedelemadójuk 1%-ával támogatták a **18013784-1-41** adószámú alapítványunkat.

Az APEH, 2005 októberében 164 295 forintot utalt vissza a Thalassa Alapítvány **10200902-32711015** számú bankszámlájára.

„Ferenczi Lacan után”

**Konferencia a Budapesti Francia Intézetben (1011 Fő utca 17.)
(francia-magyar szinkrontolmácsolással)**

2006. június 1–3.

Az analitikusok napjainkban nem maradhatnak közömbösek elméletük és gyakorlatuk története iránt. Ez a történet azonban nem valamiféle egyirányú és célorientált fejlődés eredménye volt. Sokkal inkább utólagos hatások alakították, vagyis az elmélethez való hozzájárulások értékeinek megítéléséhez későbbi továbbfejlesztéseik adják meg a kulcsot.

Minden bizonnyal ez a helyzet Ferenczivel kapcsolatban is, akinek munkásságát Lacan műveiből kiindulva fogunk konferenciánkon tanulmányozni.

Ferenczi mindig szembeszállt azzal, hogy az analitikus kezelés módszerei természetlen ortodoxiává merevedjenek. „Ő volt – véli Lacan – a pszichoanalitikusok első nemzedékéből az, aki a legkihívóbb kérdéseket tette fel azzal kapcsolatban, hogy mit kíván meg az analízis az analitikus személyétől”. „Nem arról van-e szó – tette hozzá a magyar analitikus által kidolgozott módszer kapcsán –, hogy az ének el kell törölnie, hogy helyet adjon az alany interpretációjának?”

Ferenczit mindvégig foglalkoztatta a kezelés irányításával kapcsolatos kérdések pontosabb kidolgozása. Joggal kérdezhetjük, hogy mennyiben válnak ezek a kérdések manapság még inkább aktuálissá, figyelembe véve mindazt, amit manapság tapasztalunk az új patológiák megjelenésével összefüggésben.

Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy Ferenczi volt az első, aki felvetette a pszichoanalitikusok pszichoanalízisének kérdését, és többek között éppen ebből a megfontolásból kiindulva alapította meg a Nemzetközi Pszichoanalitikus Egyesületet (IPA).

Mit tárhat fel számunkra a pszichoanalízis történetének ez a mozzanata?

Célunk, hogy a konferencián megvizsgáljuk Ferenczi hozzájárulásainak néhány fontos vonatkozását, így például a traumáról alkotott felfogását, a felnőttek gyermekanalízisének általa javasolt módszerét, végül pedig az ő elméleti megközelítését összevessük azzal az iránnyal, amit mi magunkénak vallunk napjainkban.

Szervezőbizottság: R. Chemama (AL.I), C. Hoffmann (E. A), F.Gorog (E.P.F.C.L), J-J. Gorog (E.P.F.C.L), C. Mathelin (E.A), A Vanier (E. A).

Tudományos bizottság: C. Boukobza (E.A), L. Izcovich (E.P.F.C.L), C. Lacôte (AL.I), P.Landman (E.A), J-P. Lebrun (AL.I), C. Melman (AL.I), F. Pellion (E.P.F.C.L), G.Raimbault, M. Safouan, J. Sédar (E.A), (E.P.F.C.L), M. Strauss (E.P.F.C.L), B. Toboul (E.A), B. Vanderersch (AL.I), Z. Veress (Le questionnaire psychanalytique).

PROGRAM

2006. június 1., csütörtök

- 13h30 A résztvevők fogadása
14h–16h **Ferenczi a magyar kultúrában**, moderátor: P. Landman
14h J-J. Gorog: Megnyitó
14h15–15h Mészáros Judit: Ferenczi és a magyar pszichoanalízis
15h–16h Kerekasztal: Erős Ferenc, M. Moreau-Ricaud, J. Sedat, Z. Veress.
16h15–18h **A pszichoanalízis és a nyelvek**, moderátor: F. Gorog
16h15 B. Cassin
17h Kerekasztal: J.Birman, M. Kohn (Ferenczi és a nyelvzavar), J-J. Rassial, A.Vanier

2006. június 2., péntek

- 9h–10h **Freud és Ferenczi**, moderátor: C. Hoffmann
Kerekasztal: C. Lacôte, M. Bousseynoux (Freud, Ferenczi, Archimédész és a papirusz), F. Sanson
10h–13h **A pszichoanalitikus technika**, moderátor: L. Izcovich
10h–10h45 R. Chemama: Ferenczi technikai újításai és a *jouissance* kérdése
11h–11h45 J-P. Lebrun: Ferenczi és a kezelés irányításának aktuális kérdései
12h–13h Kerekasztal: R. Gori, P-H. Keller, M. Morali, M. David

Ebéd a helyszínen

- 14h30–15h45 **Gyermekanalízis, felnőttek gyermekanalízise**, moderátor: C. Mathelin
 14h30–15h15 C. Boukobza: Egy gyermek Freud és Ferenczi között
 15h15–16h15 Kerekasztal: D. Lauru, M. Strauss, B. Nominé ...
 16h30–18h **Traumatizáció és pszichózis**, moderátor: Colette Chouraqui-Sepel
 16h30–17h15 J-J Gorog: Ferenczi és a pszichózis
 17h15–18h15 Kerekasztal: C. Millot, J-R. Freymann, J-J. Moscovitz

2006. június 3., szombat

- 9h–12h15 **A kezelés céljai és tétjei. Átadás, képzés, intézmény**, moderátor: R. Chemama
 9h–9h45 A. Tardits: “Und drum muss Ferenczis Zeit noch kommen” (Lou Andreas Salomé), [«Ferenczi idejének még el *kell* jönnie»]: A képzés kérdései
 9h45–10h30 C. Soler: Ferenczi, a tanú
 10h45–11h45 Kerekasztal: C. Hoffmann, R. Turcanu, F. Pellion
 11h45–12h15 A. Vanier, a konferencia bezárása

Freud-év 2006

Az Osztrák Kulturális Fórum rendezvénysorozata

Program

2006. május 5., péntek		
Hely	Idő	Program
Collegium Budapest	18.00	Freud-előadás „Freud és a humor” Sigmund Freud a szellemességgel és a humorral két olyan műben foglalkozott, amely még ma is a téma jelentős irodalmának számít. Michael Freund professzor, a Webster University Vienna média- és kommunikációs programjának vezetője és a „Der Standard” című napilap szerkesztője a szerepek felcserélésével azt fogja bemutatni, hogy miként épülnek fel és hogyan hatnak a pszichoanalízisről szóló viccek. ►

2006. május 6., szombat		
Hely	Idő	Program
Az Osztrák Kulturális Fórum igazgatói rezidenciája, Andrassy út 43.	10.00	<p>„A XXI. század leleplezése: 150 éve született Sigmund Freud”</p> <p>Az egy fiatal magyar építész és grafikus pár által megalkotott és független szakmai zsűri által díjazott „Freud-installáció” modellje Sigmund Freud születésének 150. évfordulója alkalmából az Osztrák Kulturális Fórum Andrassy út 43. alatti igazgatói rezidenciáján kerül leleplezésre.</p>
Gellért fürdő	13.00–14.00	<p>„Freud fürödni megy” Pszichoanalitikus vízkeresztelő három felvonásban</p> <p>„A lélekbúvárok” hatnyelvű felolvasása Sigmund Freud műveiből Budapest három népszerű fürdőjében. Egyidejűleg interjúk a fürdővendégekkel. Az „akcióról” film készül, és a végén egyetlen videofilm-mé vágják. Mindegyik fürdőben „álomfejtő szolgálat” működik majd, ahol a fürdővendégek rejtélyes álmait megfejtik. Végül, a felolvasás után a „two in one”, osztrák-magyar „álomtáncosok” tánc-performanszára kerül sor.</p>
Széchenyi fürdő	17.00–18.00	
Rudas fürdő	22.00–23.00	
2006. május 10., szerda		
Hely	Idő	Program
Az Andrassy Egyetem tükörterme	20.00	<p>„Az Álomfejtéstől a Totem és a tabun keresztül A nő szexualpatológiájáig”</p> <p>Színpadi felolvasás Otto Brusattival és a Neue Wiener Concert Schrammeln zenéjével.</p>
2006. június 22–24.		
Hely	Idő	Program
Magyar Tudományos Akadémia		<p>Freud-szimpózium: „Felrázni álmából a világot...”</p> <p>Egy két és fél napos szimpózium keretében magyar és külföldi tudósok vizsgálnak tágra értelmezett kérdéseket, mellyel Freud időszerűségét bizonyítják. Záró kerekasztal: Freudnak végül is igaza volt?</p>
2006. szeptember 9–16.		
Hely	Idő	Program
Örökmozgó Filmszínház	18.30 és 20.30	<p>Freud-filmhét</p> <p>A pszichoanalízis témájának szentelt filmhét keretében többek között az ARTE/ORF számára idén for-</p>

		gatott Freud-filmet mutatják be a rendező jelenlétében, és más filmek is bemutatásra kerülnek, amelyek programszerűen foglalkoznak e témával.
2006. november		
Hely	Idő	Program
Petőfi Irodalmi Múzeum		<i>Matiné A költői mű títka: Freud és az irodalom</i>

„Felrázni álmából a világot.” Freud-szimpozium

Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 2006. június 22–24.

Az Osztrák Kulturális Fórum „Freud-év 2006”
rendezvénysorozata keretében

2006. június 22., csütörtök		
9.30–10.30	MEGNYITÓ ÜNNEPSÉG	<i>Megnyitó Elke Atzler Pléh Csaba Köszöntő Hidas György Harald Leupold- Löwenthal</i>
I. rész		Elnök: André Haynal
Idő	I. szekció	Szekcióelnök
10.30–11.00	„Valami gyönyörű...” Az Osztrák–Magyar Monarchia világa a Freud–Ferenczi levelezés tükrében	Erős Ferenc
<i>Kérdések és válaszok</i>		
11.15–11.45	Emigráció Európából és ennek hatása a pszichoanalitikus mozgalomra és a modern pszichoanalízisre – a Budapesti Iskola	Mészáros Judit
<i>Kérdések és válaszok</i>		
12.00–12.30	A pszichoanalízis és a kommunizmus. Freud a korai Szovjetunióban – reménység és csalódás	Christfried Tögel
<i>Kérdések és válaszok</i>		

12.45–13.15	Bécs, Budapest és a világ többi része között: Szenvedély a pszichoanalízisért és ellenállás	Michelle Moreau-Ricaud
<i>Kérdések és válaszok</i>		
13.30–14.30	<i>Ebédszünet</i>	
2. rész		<i>Elnök: Harald Leupold-Löwenthal</i>
Idő	II. szekció	Szekcióelnök
14.30–15.00	A nőiség és a hisztéria problémája a pszichoanalízisben	Csabai Márta
<i>Kérdések és válaszok</i>		
15.15–15.45	Átmeneti állapotok – változó kultúrák, változó kontextusok	Székács Judit
<i>Kérdések és válaszok</i>		
16.00–16.30	Freud védelmében: a francia megközelítés	Kathleen Kelley-Lainé
<i>Kérdések és válaszok</i>		
4.45–5.15	Rejtély és gyógy mód. A nő helye a pszichoanalitikus elméletben és gyakorlatban	Borgos Anna
<i>Kérdések és válaszok</i>		

2006. június 23., péntek		
1. rész		<i>Elnök: Mészáros Judit</i>
Idő	III. szekció	Szekcióelnök
9.30–10.00	Az elfojtott visszatérése. Freud emlékezete – két városban	György Péter
<i>Kérdések és válaszok</i>		
10.15–10.45	A halál és a múzeum: az emlékezet 150 éve	Michael Molnar
<i>Kérdések és válaszok</i>		
11.00–11.30	Bécs, Budapest, London: a pszichoanalízis fordulata 1924-ben	Bókay Antal
<i>Kérdések és válaszok</i>		

11.45–12.15	Freud kísértése	Bánfalvi Attila
<i>Kérdések és válaszok</i>		
12.30–13.30	<i>Ebédszünet</i>	
2. rész		<i>Elnök: Christfried Tögel</i>
Idő	IV. szekció	Szekcióelnök
1.30–2.00	A hisztéria változó jellege a XXI. században	Carlo Bonomi
<i>Kérdések és válaszok</i>		
14.15–14.45	Fanatizmus	André Haynal
<i>Kérdések és válaszok</i>		
15.00–15.30	A pszichoanalízis és a film	Stark András
<i>Kérdések és válaszok</i>		

2006. június 24., szombat

1. rész		
Idő	V. szekció	Szekcióelnök
9.30–10.15	A szekcióelnökök beszámolója	
2. rész		<i>Elnök: Erős Ferenc</i>
Idő	VI. szekció	
10:30–12.00	<p>Kerekasztal Téma: Freudnak végül is igaza volt? – Freud (tudományos) megállapításainak érvényessége ma Részvevők: Pléh Csaba, Bókay Antal, Daphne Stock, Christfried Tögel</p>	

FERENCZI SÁNDOR ÉS A BUDAPESTI PSZICHOANALITIKUS ISKOLA

Kiállítás Budapesten, az Open Society Archives (OSA) kiállítótermében

A kiállítás Ferenczi életútján, családi, baráti és szakmai kapcsolatain keresztül mutatja be a pszichoanalitikus mozgalom magyarországi kibontakozásának és virágzásának évtizedeit, a pszichoanalízis elmélyült kapcsolatrendszerét az irodalommal, a képzőművészettel és a társadalomtudományokkal.

A kiállítás történelmi-politikai összefüggések háttérében érzékelteti a budapesti iskola emigrációját és megtermékenyítő hatását a modern pszichoanalitikus, pszichoterápiás elméletekre, gyakorlatra, az intézmények fejlődésére és a XX. század tudományos-kulturális gondolkodásmódjára.

A kiállítás külön figyelmet szentel a sztálinizmus korszakára és az 1956 utáni, „poszt-sztálinista” évtizedekre, középpontba állítva azokat a pszichoanalitikusokat, akik nem hagyták el Magyarországot és – túlélve a pusztítás éveit – a több évtizedes „hallgatás” után a kontinuitás láncszemeit jelentették a budapesti iskola és annak utódai között.

A kiállítás épít a londoni Freud Múzeumban „Ferenczi and the Budapest School of Psychoanalysis” címmel bemutatott nagy sikerű kiállítás anyagára. A londoni kiállítás a „Magyar Magic” kulturális rendezvény-sorozat részeként került megrendezésre 2004-ben, a CONFERENCZI projekt keretében, az IMAGO MLPC és a londoni Freud Múzeum támogatásával. A mostani kiállítás az új korszak bemutatásával, valamint olyan dokumentumokkal, képzőművészeti alkotásokkal egészül ki, amelyek most kerülnek először a nyilvánosság elé.

A kiállítást az OSA Archívuma, a Fővárosi Önkormányzat Kulturális Bizottsága és a Ferenczi Sándor Egyesület támogatja.

A kiállítás kurátora: Mészáros Judit

A tárlat az OSA Archívum Centrális Galériájában tekinthető meg 2006. június 15. és augusztus 20. között. (1051 Budapest, Arany János u. 32.) A kiállítás magyar és angol nyelvű, a tárlat ingyenesen látogatható.

Edited by Tihamér Bakó, Antal Bókay, Anna Borgos, Ferenc Erős (chairman of the editorial board), György Péter Hárs, György Hidas, Anna Kovács (technical editor), Kata Lénárd, Judit Mészáros, Júlia Vajda, Anna Valachi.

THALASSA is the journal of the Sándor Ferenczi Society, Budapest.

THALASSA is the title of Sándor Ferenczi's classical work.

THALASSA symbolically refers to the sea, the womb, the origin, the source.

THALASSA is an interdisciplinary journal devoted to free investigations in psychoanalysis, culture and society.

THALASSA has roots in the historical traditions of Hungarian psychoanalysis, but is not committed to any particular school or authority.

THALASSA welcomes all original contributions, historical, theoretical, or critical, dealing with the common problems of psychoanalysis and the humanities.

DESCRIPTION OF THE PRESENT ISSUE (2006/1)

This issue celebrates the 150. anniversary of Sigmund Freud's birth. In our major section **PATIENTS' MEMOIRS – MEMORABLE THERAPIES** we publish texts taken from autobiographical writings and diaries of famous patients as well as commentaries on these texts. The case of the "Wolf-Man" (Sergei Pankeyev) was one of the most remarkable cases in the history of psychoanalysis. We publish here the chapter **My recollections of Sigmund Freud** from **SERGEI PANKEYEV's** autobiography *The Wolf-Man by the Wolf-Man*. In their essay **The Wolf Man's Magic Word** **NICOLAS ABRAHAM** and **MARIA TOROK** reinterpret the case, exploring the meaning of the Wolf-Man's encrypted Russian taboo words. Another remarkable figure in the history of psychoanalysis, **SABINA SPIELREIN**, was in deep therapeutic, personal, and professional relationship with both Carl Gustav Jung and Sigmund Freud. Excerpts from **The Diary of Sabina Spielrein (1909–1912)**, reprinted originally in Aldo Carotenuto's book *A Secret Symmetry*, are published here. Spielrein's diaries are followed by excerpts from **TRIBUTE TO FREUD**, essay-memoirs of the American expatriate poet, **H. D.** (Hilda Doolittle) who narrates and reflects upon her experiences under her therapy with Freud. **Susan Stanford Friedman's** essay **Against discipleship: collaboration and intimacy in the relationship of H. D. and Freud** analyses this therapy from H. D.'s point of view. Finally, **Dianne Hunter** in her essay **Hysteria, psychoanalysis, and femi-**

---

nism: The case of Anna O. presents a historical reconstruction and a reinterpretation of Josef Breuer's and Freud's famous case from a feminist perspective.

In our **WORKSHOP** section we publish two original contributions.

In her paper **Therapeutic effect as a by-product** **JÚLIA VAJDA** draws a parallel between the so-called narrative life-story interview technique and psychoanalytic therapy. She points out that this type of interviews, in which there is practically no intervention on behalf of the interviewer, can, in many cases help the reconstruction of a new narrative identity of the interviewee. Through this, it may have a therapeutic effect, that is not just a "joyful by-product", which the interviewees experience often only unconsciously, but in many cases they express overtly their gratitude for it. The paper explores two cases. The first is Márta's who was sterilised in Auschwitz, and the second is Gyula's, a survivor of the Shoah who was unable to tell his story on a manifest level.

In her essay **Doctor and patient in László Németh's *Hypertonia Letters*** **MELINDA KOVAI** analyses a series of notes written by the eminent Hungarian writer, novelist and essayist (1901–1975). Between March and December 1954 László Németh made several notes about his own hypertension, which was becoming more and more serious at that time. This work, called "The 12 Letters", is in fact a kind of diary in which the author recorded the symptoms of his illness and also his reflections on it. What is more, he recorded his own theory about it – admittedly with the aim of a self-therapy. Not only did he – as a former practising doctor – intend to find the potential therapy by exploring the aetiology of the illness, but he also considered the explanatory process, the recounting of symptoms and its publication as part of the self-healing procedure. This study examines the curing process of "Hypertonia Letters" as the manifestation of a characteristic intellectual role and method of self-construction at the same time.

In the **FORUM** section **EDINA FECSKÓ** and **ORSOLYA PAPP** give two accounts of the authors' experiences – under the title **In a double mirror** – at the 3rd European Psychoanalytic Film Festival, which was organised between 3–6 November 2005 in London. As they emphasise, the lectures as well as the creative atmosphere of the festival were inspiring for both reception and re-

---

thinking, and called for significant reflections. The first report concentrates on the reinterpretations of three dimensional festival space between the films, the lecturers and the audience – the interactions between the classical concepts of documentary and fiction, and their relativisation on the frontier of film and psychoanalysis. The second report focuses on the theme of narcissism, and on the wide variety of its filmic representations.

Under the title **Psychoanalysis owes its greatness to its philosophy of freedom**, we publish an interview with the French psychoanalyst **ELISABETH ROUDINESCO** on the *Black Book of Psychoanalysis (Le livre noir de psychanalyse)* which was published recently in France. Roudinesco refuses the arguments of the renewed attacks against Freud and psychoanalysis, and explains the historical and ideological roots as well as the present French context of the “anti-Freudian” campaign.

In his article **A commemoration of Tibor Rajka GÁBOR SZÓNYI** tributes to the eminent Hungarian psychoanalyst who was born 105 years ago and died 25 years ago.

We accept contributions in Hungarian, English, German or French. Authors are requested to provide their papers with an English and/or Hungarian summary. Original articles, reviews, reflections, and suggestions should be sent to Dr. Ferenc Erős, Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences, Victor Hugo u. 18–22, H-1132 Budapest. Phone/fax: (36-1) 239-6043. E-mail address: thalassa@mtapi.hu and erosf@mtapi.hu

Homepage: <http://www.mtapi.hu/thalassa>

THALASSA is published by the Thalassa Foundation, Budapest (address above).

The present issue of THALASSA was supported by the Ministry of National Cultural Heritage, the National Cultural Fund of the Republic of Hungary, and the “Lélekben Otthon” Foundation.

Thalassa is edited in cooperation with the “Theoretical psychoanalysis” PhD program of the Doctoral School in Psychology of the University of Pécs, and of the Institute for Psychological Research of the Hungarian Academy of Sciences.

ELŐZETES FELHÍVÁS KONFERENCIA-RÉSZVÉTELRE

A Vászón és a Dívány találkozása – szabad asszociációk filmművészet és pszichoanalízis határvidékén

„A filmek valójában korunk pszichológiai képzeiteinek lerakataivá válnak.” (Gabbard)

A Pécsi Tudományegyetem BTK Pszichológiai Doktori Iskola elméleti pszichoanalízis programja főszervezésével műhelykonferenciát szervezünk Pécsen 2006. december 8–9. között *A Vászón és a Dívány találkozása* címmel. A rendezvény célja a pszichoanalízis és filmművészet iránt egyaránt érdeklődő szakemberek számára egy olyan kreatív tér teremtése, melyben több irányból, és egymást kiegészítve vizsgálhatóak az alkotói folyamat, a filmalkotás valamint a befogadás jellegzetességei.

A Magyarországon első alkalommal megrendezésre kerülő konferencia azt a kezdeményezést kívánja folytatni, mely Nagy-Britanniában a mélylélektan iránt érdeklődő filmalkotók, filmtudományi szakemberek és a filmművészetben jártas pszichoanalitikusok eszmecseréjének elősegítésére jött létre. Ezeken a pszichoanalitikus filmfesztiválokon az elméleti diskurzusok mellett új filmek bemutatása és elemzése is hangsúlyt kapott. A szakterületek találkozása lehetőséget biztosított a tudatos filmes koncepciók mögötti tudattalan dinamikák és üzenetek feltárására, valamint olyan a filmművészetben megjelenő és a kulturális mitológia részét képező témák pszichoanalitikus felderítésére, mint például a szexualitás és agresszió, az individuációs folyamat kitüntetett konfliktusai, állomásai és a trauma. A film és a pszichoanalízis párbeszédbe állítása szinte magától adódik: összekapcsolja őket a hermeneutikai szemléletmód, a lét szimbólumok és narratívumok mentén történő megragadása.

Ezek szellemében a két napos konferencia keretében szeretnénk a film pszichoanalitikus megközelítésének történeti, elméleti és gyakorlati aspektusait is körüljárni – egyfelől húsz perces előadásokból álló tematikus szekciók, másfelől filmvetítések köré szerveződő kerekasztal-beszélgetések formájában. A szekciókba szívesen fogadunk előadói jelentkezéseket. Kérjük, az érdeklődők jelezzék előadói szándékukat a papporsi@lycos.com vagy a fecsko@avkf.hu e-mailcímen 2006 június 1-ig. (Az absztraktok beküldésének végső határideje: 2006 június 15.) Felmerülő kérdések esetén a fenti e-mail címeken készséggel állunk rendelkezésükre.

A szervezők nevében:

Bálint Katalin, Fecskó Edina és Papp Orsolya

2006. április 20.

Contents

Introduction (<i>Ferenc Erős</i>)	3
---	---

PATIENTS' MEMOIRS – MEMORABLE THERAPIES

<i>Sergei Pankeyev</i> : My recollections of Sigmund Freud	5
<i>Nicolas Abraham–Maria Torok</i> : The Wolf Man's Magic Word	23
<i>Sabina Spielrein</i> : The Diary of Sabina Spielrein (1909–1912)	49
<i>H. D.</i> : Tribute to Freud	63
<i>Susan Stanford Friedman</i> : Against discipleship: collaboration and intimacy in the relationship of H. D. and Freud	75
<i>Dianne Hunter</i> : Hysteria, psychoanalysis, and feminism: The case of Anna O.	101

WORKSHOP

<i>Júlia Vajda</i> : Therapeutic effect as a by-product	123
<i>Melinda Kovai</i> : Doctor and patient in László Németh's <i>Hypertonia Letters</i>	137

FORUM

Psychoanalysis owes its greatness to its philosophy of freedom. (An interview with <i>Elisabeth Roudinesco</i>)	151
In a double mirror. A report on the 3 rd European Psychoanalytic Film Festival (<i>Edina Fecskő–Orsolya Papp</i>)	156
A commemoration of Tibor Rajka (<i>Gábor Szőnyi</i>)	169

BOOKS	172
-----------------	-----

EVENTS AND INFORMATION	176
----------------------------------	-----

ENGLISH SUMMARIES	187
-----------------------------	-----

Tisztelt Leendő Partnerünk!

Lehetőség kínálkozik arra, hogy a Ferenczi Sándor Egyesület a névadó egykori villájában egy lakás megvásárlásával nekifoghasson a Ferenczi Múzeum, Archivum és Könyvtár kialakításának. Ferenczi élete utolsó éveiben az I. kerületi Naphegyen dolgozott, fogadta pácienseit, tanítványait, akik közül többen külföldön vitték tovább újító gondolatait. Itt írta a modern pszichoterápia szempontjából legjelentősebb munkáit.

A Ferenczi-Ház mint Ferenczi és a budapesti pszichoanalitikus iskola munkásságát bemutató múzeum, archivum és könyvtár, továbbá mint kutató, oktató és gyógyító központ működne, teret nyitva a hazai és külföldi szakemberek és érdeklődő látogatók számára is. Ferenczi és a magyar pszichoanalízis komoly mértékben járult hozzá a modern pszichoterápia fejlődéséhez, és a XX. századi magyar kultúrtörténet európai és tengerentúli recepciójához.

Célunk, hogy a Ferenczi-központ 2008-ra, Freud és Ferenczi találkozásának 100. évfordulójára elkészüljön.

Egyesületünk 2005. november 1-jétől egy 47 m²-es lakást bérel a naphegyi villában, amely 20 millió Ft-ért 2006. júliusig megvásárolható. A lakás megvételével fontos feltétel teljesülne, amely lehetőséget teremt a további bővítéshez.

Ferenczi Sándor elismertsége a pszichoterápia világában Bartók Béláéval mérhető. Pszichoterápiás szemléletét világszerte ismerik és alkalmazzák.

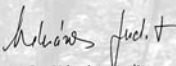
Terveink megvalósításához köszönettel vennénk az Ön támogatását. Azzal az összeggel, amit a Ferenczi-Ház céljaira – a lakás megvásárlásához és többfunkciós működtetéséhez – fel tud ajánlani, az intézmény szimbolikus tulajdonosává válik a ház alább felsorolt egy-egy darabjának megvételével, és tényleges-tevéleges szerepe lesz a XX. századi szellemi örökség továbbvitelében.

Téglá:	25.000 Ft
Szék:	50.000 Ft
Könyvespolc:	100.000 Ft
Ajtó:	250.000 Ft
Dokumentumtárló:	500.000 Ft
Panorámaablak:	1.000.000 Ft

Adományozóink nevét, amennyiben ehhez hozzájárulnak, feltüntetjük a Házban külön erre a célra kialakított helyen.

Törekvéseink és a Ferenczi-Ház létrehozásának támogatásában bízva, szívesen üdvözlettel:

Budapest, 2006. február

Dr. Mészáros Judit
elnök

*A Ferenczi Sándor Egyesület kiemelten közhasznú szervezet.
A magyar törvények értelmében az adományozó az adományozott összeg 150%-át levonhatja az adóalapból.*

Adószám: 19651862-1-41
Számlaszám: 11670009-07762200-70000009

Kapcsolattartó személy: Dr. Sass Erzsébet, tel.: (06-1) 351-1510, e-mail: langsass@axelero.hu
www.ferenczisandor.hu